

ഭാസനാടകങ്ങൾ

സ്വപ്നവാസവദത്തം

(Prescribed text for Intermediate Examination-1954-1955-1956
Madras University)

ഏ. ആർ. രാജരാജവർമ്മ

കമലാക്ഷിയാ ബുക്സ് ഡിപ്പോ

തിരുവനന്തപുരം

ഭാസനാടകങ്ങൾ

സ്വപ്നവാസവദത്തം

Prescribed text for Intermediate Examination-'54-'55-'56
(Madras University)

ഏ. ആർ. രാജരാജവർമ്മ

കമലാക്ഷിയാ ബുക്സ് ഡിപ്പോ

തിരുവനന്തപുരം

10 Edition—1955.

Printed at the Kamalalaya Printing Works, Trivandrum

ആ മുഖം

ഭാസനാടകങ്ങൾ:—

സ്വപ്നവാസവദത്തം, പ്രതിജ്ഞാശയശസ്യരാധനഃ, പഞ്ചരാത്രം, ചാരദത്തം, ദൂതപ്രദാൽകചം, അവിമാരകം, ബാലചരിതം, മല്യമവ്യായോഗം, കർണ്ണകണ്ടുപിടിത്തം. ഭാരം, ഉരഭംഗം, എന്ന പത്തു രൂപകങ്ങൾ തിരുചിതാംകൂറിലെ പ്രാചീനസംസ്കൃതപുസ്തകപ്രസിദ്ധീകരണവകുപ്പുകാർ 1912-ൽ പത്തനാലുപുരത്തുള്ള മണലിക്കരപ്പോററിയുടെ മഠത്തിൽനിന്നു കണ്ടുപിടിച്ചതോടുകൂടി, സാഹിത്യരസികന്മാർ അന്നുവരെ പേരമാത്രം കേട്ടിട്ടുണ്ടായിരുന്ന ഭാസമഹാകവിയുടെ കൃതികളേയോ, അപ്രകാരം വിചാരിക്കപ്പെടുന്നവയേയോ അവർക്കു വായിച്ചു രസിക്കുവാൻ സാധിച്ചു. അനന്തരം പ്രസ്തുത വകുപ്പു കാരിൽനിന്നുതന്നെ ഭാസകൃതികളെന്നു വിചാരിക്കപ്പെടുന്ന അഭിഷേകനാടകം, പ്രതിമാനാടകം, ദൂകവാക്യം എന്നീ മൂന്നു രൂപകങ്ങൾകൂടി നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഈ 13 നാടകങ്ങളിൽ ആറെണ്ണം മഹാഭാരതോപജീവിതങ്ങളാകുന്നു. വാസവദത്താഹരണം നാടകരചനാഗ്രന്ഥത്തിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെങ്കിലും ഒരു ഈഹാമൃഗമായി പരിഗണിക്കാവുന്നതാണു്. പ്രതിജ്ഞാശയശസ്യരാധനത്തിലെ കഥ സ്വപ്നവാസവദത്ത കഥയ്ക്കു മുമ്പുള്ള ഭാഗമാകുന്നു. വിരാടപർവ്വകഥയെ ആസ്പദിച്ചുഴുതിയ ഒരു സമവകാരമത്രെ പഞ്ചരാത്രം. ഭീമസേനകൃതമായ ഉരഭംഗവും തൽഫലമായ ദുഷ്ടയാഗനമരണപുമാണു് ഒരു ഉത്സൃഷ്ടികാകമായ ഉരഭംഗത്തിലെ കഥാവസ്തു. മല്യമവ്യായോഗവും ദൂതപ്രദാൽകചവും

ഇടോൽകവകഥയേയും ദൂതവാക്യം കൃഷ്ണദൂതിനേയും, കുർണ്ണകാരം കുർണ്ണകഥയേയും ആധാരമാക്കി രചിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള വ്യായോഗങ്ങളാകുന്നു. പ്രതിമാനാടകവും അഭിഷേകനാടകവും രാമാനുണ്ഡികൃതങ്ങളാണ്. ബന്ധുജാതകഥകളേയോ, ഇണാവ്യക്തൻ ബൃഹതകഥയേയോ ആസ്പദമാക്കിയാണ് അവിമാരകമെന്ന നാടകം രചിച്ചിട്ടുള്ളത്. ഉഷ്ണകടികത്തിലെ കഥതന്നെയാണ് ചാരുദത്തത്തിലും കാണുന്നത്. ശ്രീകൃഷ്ണകഥ ബാലചരിതത്തിൽ പ്രതിപാദിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഇങ്ങിനെ കണ്ടെടുക്കപ്പെട്ട സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ പ്രസിദ്ധീകരണത്തോടുകൂടി ഭാസകൃതികളെപ്പറ്റി തീവ്രമായ വാദപ്രതിവാദങ്ങൾ പണ്ഡിതലോകത്തിൽ ഉത്ഭവിക്കുകയുണ്ടായി. അവ ഇന്നും അവസാനിച്ചിട്ടില്ല. ഈ നാടകങ്ങളെല്ലാം തന്നെ ഭാസകൃതികളാണെന്നു ചിലർ വിചാരിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും മറ്റുചിലർ ഇതിനെ നിഷേധിക്കുകയാണ് ചെയ്യുന്നത്. സ്വപ്നവാസവദത്തം എന്നൊരു നാടകം ഭാസൻ രചിച്ചിട്ടുണ്ടെന്ന് എല്ലാപേരും സമ്മതിക്കുന്നു. എന്നാൽ നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള സ്വപ്നവാസവദത്തം തന്നെയാണോ അത് എന്നു ചിലർ സംശയിക്കുന്നു. സ്വപ്നവാസവദത്തവും പ്രതിജ്ഞായൈശ്വര്യസാരായണവും മാത്രമേ ഭാസന്റെ കൃതികളായി നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ളൂ എന്തും മറ്റെല്ലാം അന്യർ അവയെ അനുകരിച്ചുഴുതിയ കൃതികളാണെന്നുമാണ് ചിലരുടെ അഭിപ്രായം. ഭാസന്റെ കാലത്തെപ്പറ്റിയും തർക്കമുണ്ട്. ഈ വാദകോലാഹലത്തിന്റെ സ്വഭാവവും ഗതിയും ശരിയായി മനസ്സിലാക്കുവാൻ ആദ്യമായി പ്രസ്തുതനാടകപുരം ഭാസകൃതമാണെന്നു വിചാരിക്കുന്ന ഭാസപക്ഷക്കാരുടെ കാരോ വാദത്തേയും അത്ത് എതിരായി എതിർപക്ഷം കൊണ്ടുവന്നിട്ടുള്ള ഖണ്ഡനവിമർശനങ്ങളേയും, പിന്നീട് എതിർപക്ഷം പുറപ്പെടുവിച്ചിട്ടുള്ള പുതിയ വാദങ്ങളേയും ഇവിടെ മുറയ്ക്കു ചുരുക്കി വിവരിക്കാം.

ഭാസനാടകചക്രത്തിന്റെ പ്രസാധകനും പണ്ഡിതശിരോമണിയുമായ മഹാമഹോപാധ്യായ ഡാക്ടർ ടി. ഗണപതിശാസ്ത്രികളാണ് ഭാസപക്ഷത്തിന്റെ പൊതുവായ ലക്ഷണ തലവൻ, നാടകങ്ങളുടെ പ്രാരംഭ വിശേഷങ്ങൾ. ത്തിൽ നാടിക്കുശേഷം “നാട്യന്ത സൂത്രധാരഃ” എന്നു പറയുകയാണു സാധാരണയായി ചെയ്യാറുള്ളത്. ഭാസനാടകങ്ങളിൽ “നാട്യന്ത തതഃ പ്രവിശതി സൂത്രധാരഃ” എന്നു ഞ്ചുമായി തുടങ്ങി, അനന്തരം മംഗളശ്ലോകം പറയുകയും, “പ്രസ്താവന” എന്നു പറയേണ്ടിടത്തു് “സ്ഥാപന” എന്നു നിർവചിക്കുകയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു. ഭാസനാടകചക്രത്തിൽപ്പെട്ട നാടകങ്ങളൊന്നൊന്നെന്നെ സംസ്കൃതനാടകങ്ങളുടെ പതിവനുസരിച്ചു് സ്ഥാപനയിൽ ഗ്രന്ഥകർതാവിന്റെ പേർ പറയുകയോ, അയാളുടെ കൃതിയെ പ്രശംസിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നില്ല. “അസ്താകം രാജശ്രോഷ്ടഃ കൃത്സംനം ഭൂമിം പ്രശാസ്തു” എന്നോ “അസ്താകം രാജാ ഭൂമിം പ്രശാസ്തു” എന്നോ ഉള്ള ഒരു മുദ്ര അവയിൽ പലതിന്റേയും ഭരതവാക്യങ്ങളിൽ കാണാവുന്നതുമാണു്.

പ്രസ്തുത വിശേഷലക്ഷണങ്ങളിൽ മിക്കവയും ഭാസനാടകചക്രത്തിൽ മാത്രമല്ല, മഹേന്ദ്രവർമ്മന്റെ മത്തവിലാസം, ശങ്കുട്രാന്തർ ഞ്ചപുലാർണി, കലശേഷരവർമ്മന്റെ തപതീ സംവരണം, സുഭദ്രാഗണേഷയം വരരുചിയുടെ ഉടയാളിസാരിക, ഈശ്വരദത്തന്റെ ധൃതവിടസംവാദം, ശുഭകന്റെ പത്മപ്രാഭുതിക, ശ്യാമീകന്റെ പദതാഡിതക എന്നീ നാടകങ്ങളിലും കാളിഭാസന്റെ ശാകന്തദം, വിക്രമോർവശീയം, വിശ്വാഖദത്തന്റെ മുദ്രാരാക്ഷസം, ഫഷ്ടന്റെ നാഗാനന്ദം എന്നീ നാടകങ്ങളുടെ ദക്ഷിണഭാരതത്തിലെ കൈയെഴുത്തുപ്രതികളിൽപോലും കൂടി കാണാവുന്നതാണെന്നാണു് ഇതിനെതിരായി എതിർപക്ഷം കൊണ്ടുവരുന്ന ധാരം.

സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ മംഗളശ്ലോകത്തിൽ അതി-
 യുടെ പ്രധാന കഥാപാത്രങ്ങളുടെ നാമങ്ങളെ നിർദ്ദേശിച്ചിരിക്കു-
 ന്നതുപോലെ പ്രതിജ്ഞ, പത്മരാത്രം,
 അന്യോന്യ പ്രതിമ എന്ന നാടകങ്ങളിലെ മംഗളശ്ലോക
 സാദൃശ്യങ്ങൾ. ങ്ങളിലും ചെയ്തിരിക്കുന്നു. പ്രതിജ്ഞ, അവി-
 മാരകം, പ്രതിമ, കർണ്ണഭാരം, ചാരദത്തം
 എന്നിവയിലൊഴിച്ചു മറ്റെല്ലാറ്റിലും സൂത്രധാരന്റെ പ്രാരംഭ-
 പ്രസംഗം ഒരേ വാക്കുകളിലാണ്.

“ഇമാം സാഗരപത്മന്താം ഹിമവദ്വിന്ധ്യചിണ്ഡലാം
 മഹീമേകാതപത്രാഡ്യാം രാജസീഹഃ പ്രശാസ്തു നഃ”

എന്നുള്ള ഭരതവാക്യം സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലും ബാലച-
 റിതത്തിലും ഒന്നുപോലെ കാണുന്നു.

“ഭവന്മാദരജസോ ഗാവഃ പരമക്രം പ്രശാമ്യതു
 ഇമാമപി മഹീം കൃത്സംതാം രാജസീഹഃ പ്രശാസ്തു നഃ”

എന്നുള്ള ഭരതവാക്യം, പ്രതിജ്ഞ, അവിമാരകം, അഭിഷേകം
 എന്നീ മൂന്നിലും, ഒടുവിൽ ഉദ്ധരിച്ച ഭരതവാക്യത്തിന്റെ മൂന്നു-
 നാലും വരികൾ പത്മരാത്രത്തിന്റെ ഭരതവാക്യത്തിലും ക-
 ണ്ണാപുനതാണ്.

“ലിഖതീവ തമോദ്ദാസി, വർഷതീവാഞ്ജനം നഭഃ
 രേസൽപുരഷസേവേവ, ദൃഷ്ടീർവിഹലതാം ഗതാ

എന്നുള്ള ശ്ലോകം ചാരദത്തത്തിലേയും ബാലചരിതത്തിലേയും
 പ്രഥമാങ്കങ്ങളിൽ കാണുന്നുണ്ട്. പ്രസ്തുത നാടകചക്രത്തിൽ
 തീവ്ര നൂറ്റിപ്പനപതോളം സമാനഘട്ടങ്ങൾ ഡാക്ടർ സുകുമാ-
 രുർ സമാഹരിച്ചു കാണിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഭരതകരണഭൂമവും ആശയ
 ഉചാരണവും, പദചോരണംവേലും, സാഹിത്യലോകത്തിൽ
 സർവ്വത്ര കാണാപുന്നതിനാൽ, പ്രസ്തുത സാദൃശ്യങ്ങൾകൊണ്ടു-
 മാത്രം ഈ നാടകങ്ങൾ ഒരു ഒറ്റ ഗ്രന്ഥകർതാവിന്റെ കൃതിക-
 താണെന്നു വരുന്നതല്ലെന്നാണ് എതിർപക്ഷം ഇതിനു സമാ-
 പാതം പറയുന്നതു്.

മുകളിൽ വിവരിച്ച പ്രകാരമുള്ള സാദൃശ്യങ്ങൾ പ്രസ്തുത 13 നാടകങ്ങളിലും കാണുന്നതിനാലും, അവയിൽ ഒന്നിന്റെ പേരും ഗ്രന്ഥകർതാവിന്റെ നാമപുരാജശേഖരാദി സൂക്തിമുക്താവലിയിലെ, “ഭാസനാടകസംഹിത്യകുരന്മാ ചക്രേപി മേടകൈഃ ക്ഷിപ്തേ പരീരേടെ തരളീവ്”. ക്ഷിതും സ്വപ്തവാസവദത്തസ്യ ദാഹകോഭ്രണ പാവകഃ” എന്ന രാജശേഖര പദ്യം പ്രസ്താവിക്കുന്നതുകൊണ്ടും ഈ നാടകങ്ങളെല്ലാംതന്നെ ഭാസകൃതികളാണെന്നുവേണം വിചാരിക്കേണ്ടതു്. അഗ്നിപരീക്ഷയെ സ്വപ്തവാസവദത്തം അതിജീവിച്ചു എന്ന ഐതിഹ്യംതന്നെ ഐ. ഡി. 12-ാംശതകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്ന ജയനാഥന്റെ “ഭാസസ്യ കാവ്യം ഖലു വിഷ്ണുധർമ്മൻ, സോഴ്ഗ്യാനതാദി ഭാരതരന്ദ്രമോഹ” എന്ന ശ്ലോകഃകാണ്ഡവും സൂചിപ്പിക്കുന്നുണ്ടു്, 12-ാംശതകത്തിൽതന്നെ ജീവിച്ചിരുന്ന “നാട്യഭൂപ്തം” കർതാക്കന്മാരായ രാമചന്ദ്രനും ഗുണചന്ദ്രനും പ്രസ്തുതകൃതിയിൽ സ്വപ്തവാസവദത്തം ഭാസന്റെതാണെന്നു പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്നു.

“സൂത്രധാരകൃതാരംഭൈന്നാടകൈർബഹുഭൂമികൈഃ
 സപതാകൈർയശോ ലഭഭേ ഭാസോ ദേവകുലൈരിവ”

എന്നുള്ള ബാണന്റെ ശ്ലോകത്തിൽ പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്ന ഭാസനാടകങ്ങളുടെ സ്വഭാവവിശേഷങ്ങൾ—അതായതു് സൂത്രധാരനാൽ ആരംഭിക്കപ്പെടുക, പല വേഷങ്ങളും ഉണ്ടായിരിക്കുക, ഉപകൃമകൾ കൂടി അടങ്ങിയിരിക്കുക എന്നുള്ളതു്—പ്രസ്തുത നാടകചക്രതർലും കാണാപുന്നതാണ്. “പ്രസന്നരാഘവ” കർതാവായ ജയദേവൻ ഭാസന്റെ ഒരു ഗുണമായി ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ടുള്ള ഹാസ്യരസം, പ്രതിജ്ഞ, ബാലചരിതം, അവിമാരകം എന്നീ നാടകങ്ങളിൽ ദൃശ്യമാണ്. ‘ഗൌഡലഹര’ കർതാവായ പ്രാകൃതകവി വാക്പതി ഭാസനു നൽകിയിരിക്കുന്ന “ജടണമിത്തം”, - അതായതു്, “ജലതമിത്രം” എന്ന നാമം

സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ ലാവാണകഗ്രാമഭരണത്തെയും പഞ്ചരാത്രത്തിലെ ദാവാനലവർണ്ണനയേയും, അഭിഷേകത്തിലെ സീതയുടെയും അവിമാരകത്തിലെ നായകന്മാരെയും അഗ്നിപ്രവേശത്തെയുമാണ് സൂചിപ്പിക്കുന്നത്. 11-ാംശതകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്ന പ്രസിദ്ധനായ ഭോജൻ തന്റെ “ശ്രോഗരപ്രകാശ”ത്തിൽ സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ പേരും പറഞ്ഞ് അതിന്റെ അത്യാമകത്തിലെ ഇതിവൃത്തം വിസ്തരിച്ചു വിവരിക്കുകയും, ആ നാടകത്തിന്റെ അമൃതഭാഷണ സ്വപ്നത്തിൽ നിന്ന് അതിന്റെ പേരു ജനിച്ചു എന്നു ചൂണ്ടിക്കാണിക്കുകയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു.

12-ാംശതകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്ന ശാരദാതനയൻ തന്റെ “ഭാവപ്രകാശ”ത്തിൽ പ്രശാന്തനാടകമാകുന്ന തരത്തിൽ പെട്ട നാടകങ്ങളെ ഉദാഹരിക്കുവാനായി സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ

ഇതിവൃത്തം മുഴുവനും സവിസ്മരം ശാരദാതനയനോ പ്രതിപാദിക്കുന്നുണ്ടു്. വാസവദത്തയെ സോമപ്രഭരണം. ഉദയനനിൽനിന്നു വേർപെടുത്തി പത്മാവതിയെ ഏല്പിക്കുന്നു. പത്മാവതിയുടെ

നെറ്റിയിൽ ഒരു പ്രത്യേക അടയാളം കണ്ടു് വാസവദത്തം ജീവിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു വിചാരിച്ചു് അവളെ പേർ പറഞ്ഞ് വിളിച്ചു് ഉദയനൻ “ഏഹി വാസവദത്തേ ക്വ യാസി ക്വ യാസി.....” എന്നും മറുപടി പറയുന്നു. അനന്തരം ഷോഷവതീ എന്ന വീണ കണ്ടു നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലുള്ള “ചിരപ്രസൂപ്പം” എന്നു തുടങ്ങുന്ന ഗ്ലോകം (vi 3) ചൊല്ലുന്നു. “കിം തേ ഭ്രമഃപ്രിയം കുച്ഛാം” ഇത്യാദി വാക്കുകൾ ജല്ലാതെ നാടകം അവസാനിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ശാരദാതനയന്റെ ഈ വിവരണം നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള വാസവദത്തത്തെ സൂക്ഷ്മമായി അനുഗമിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും പത്മാവതിയുടെ നെറ്റിയിലുള്ള അടയാളം കണ്ടു് വാസവദത്തം ജീവിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നു് രാജാവു് കണ്ടുപിടിക്കുന്നത് അതിൽ കാണുന്നില്ല.

“എഫി വാസവദത്തേ കപ യാസി” എന്നീ വാക്കുകൾ രാജാവു പറയുന്നതായി അതിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടില്ല. “ശ്യായാം” എന്നു തുടങ്ങുന്ന 5-ാം അക്ഷരത്തിലെ എട്ടാംശ്ലോകത്തിനുശേഷം കിഞ്ച “പത്മാവത്യാ മുഖം വീക്ഷ്യ വിശേഷകവിഭൂഷിതം ജീവത്യവന്തികേത്യേതദ്ജ്ഞാതമേവ പുരാ മയാ”

എന്നതു വേർത്തു വായിക്കണമെന്നും, ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രി അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. ഒരു നിരൂപകനായ പണ്ഡിതൻ ഗ്രന്ഥം പകർത്തിയതുകൊണ്ടായിരിക്കാം ഈ ശ്ലോകം വിട്ടുകളഞ്ഞതു്. ശാകുന്തളത്തിന്റേയും വിക്രമോർവ്വീചത്തിന്റേയും കേരളത്തിലെ കൈയെഴുത്തുപ്രതികളിൽ ഇങ്ങനെ ചില ശ്ലോകങ്ങൾ വിട്ടുകളഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. അതിനാൽ ശാരദാതനയനം നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള സ്വപ്നചാസവദത്തം ഭാസന്റതാണെന്നുള്ളതിനു സാക്ഷ്യം വഹിക്കുകയാണ് വാസ്തവത്തിൽ ചെയ്യുന്നത്. 12-ാംശ്ലോകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്ന സോമപ്രഭാന്റെ “കുമാരപാലപ്രബോധം”ത്തിൽ പ്രതിജ്ഞാനാടികയിൽ കാണുന്നതുപോലെ ഗ്രന്ഥകർതാവു് ഉദയനകഥ പറയുകയും അതിലുള്ള ഒരു ശ്ലോകം ഉദ്ധരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നുമുണ്ട്.

ഭാസപക്ഷത്തിന്റെ മുകളിൽ പറഞ്ഞ വാദത്തെ എതിർന്നവർ ചുവടെ ചേർന്ന പ്രകാരം വാദിച്ചിരിക്കുന്നു. അഭിനവഗുപ്തന്റെ “ധന്യാലോകലോചന”ത്തിൽ ഭാസന്റെ സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ നിന്നു് ഉദ്ധരിക്കുന്നു സഞ്ചിതപക്ഷു എന്നു പറഞ്ഞ് ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ളതും കപാടവാദം. “കാവ്യാനുശാസന”ത്തിൽ ഫേമചന്ദ്രനും ഉദ്ധരിക്കുന്നതുമാത്രം —

“സ്വഞ്ചിതപക്ഷുകപാടം നയനദപാരം സ്വരൂപതാഡനേന ഉദ്ഘാട്ട്യ സാ പ്രവിഷ്ടാ ഹൃദയഗൃഹം മേ ഗൃപതന്തുജാ” എന്നു ശ്ലോകം നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള സ്വപ്നചാസവദത്തം

ത്തിൽ കാണുന്നില്ല. കൂടാതെ സുഭാഷിതാവലി, ശാർണ്ഗധര പലതി, ഹരിഹരാവലി എന്നീ സംസ്കൃതപദ്യാവലികളിൽ ഭാസന്റെ പദ്യങ്ങളായി ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള 10 ശ്ലോകങ്ങളും പ്രസ്തുത നാടകചക്രത്തിൽ കാണാനില്ല. അതിനാൽ ഇവ നാടകചക്രം ഭാസന്റെതല്ല. പ്രഥമദൃഷ്ടിയിൽത്തന്നെ അന്നു രാഗമുണ്ടായിരുന്നതിനെ സൂചിപ്പിക്കുന്ന “സ്വന്തിരപക്ഷ്ഠക പാടം” എന്ന ശ്ലോകത്തിന് കഥ തുടങ്ങുന്നതിനു മുമ്പുതന്നെ വിവാഹിയായിത്തീർന്നിരുന്ന വാസവദത്തയും രാശ്രീയകായും ലാഭാർത്ഥം ഉദയനൻ വരിച്ചുവളായ പത്മാവതിയും നായികമാരായിട്ടുള്ള സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ, സ്ഥാനമില്ലെന്നു പറഞ്ഞാണ് ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രി ഇവ വാദത്തിനു സമാധാനം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത്. ഭാസപക്ഷക്കാരായ മറ്റു ചിലർ ഇവ ശ്ലോകത്തിന് സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ സ്ഥാനമുണ്ടെന്നും, അതു് ആറാമങ്കത്തിൽ വിഷ്ണുപിംഗം കഴിഞ്ഞു രാജാവും വിദൂഷകനും പ്രവേശിച്ചു് രാജാവു് “മടുക്കിടമൊഴി നീ തതാഃഗിയാളിജ്” എന്ന ശ്ലോകം പറയുന്നതിനു മുമ്പാണെന്നും അഭിപ്രായപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. കൂടാതെ ആലങ്കാരികന്മാരുടെ മുന്നണിയിൽ നിൽക്കുന്ന അഭിനവഗുപ്തന് തെറ്റു പററിപ്പോകാനിടയില്ലായ്യാൽ ആ ശ്ലോകത്തിന് സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ സ്ഥാനമില്ലെന്നുള്ള ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രിയുടേയും പ്രൊഫസർ വിനോദ്ചന്ദ്രസിംഗന്റെയും വാദം, ഇപ്പോൾ നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള സ്വപ്നവാസവദത്തം ഭാസകൃതമല്ലെന്നു പറയുന്നതിനു തുല്യമാണെന്നും, ആ ശ്ലോകം നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ കാണാതെയിരിക്കുന്നത് ഗ്രന്ഥം പകർത്തിയവന്റെ സൂക്ഷ്മരൂപാകാണ്ടോ, രൂപകാധിക്യം അവിടെ അനുയോജ്യമല്ലെന്നുള്ള അഭിനവഗുപ്തന്റെ പുരസ്തരിച്ചും അതിനെ മനഃപൂർവ്വം വിട്ടുകളഞ്ഞതുകൊണ്ടോ ആയിരിക്കാമെന്നും ഇവർ ചൂണ്ടിക്കാണിക്കുന്നുണ്ടു്. സുഭാഷിതാവലി ആദി

യായ പദ്യാവലികളിൽ ഭാ.സന്ദേശമായി ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള ശ്ലോകങ്ങൾ പ്രസ്തുത നാടകചക്രത്തിൽ കാണാതെയിരിക്കുന്നതിനാൽ ഒരു സമാധാനമായി ഭാ.സപക്ഷം പറയുന്നത് നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടില്ലാത്ത ഇതര ഭാ.സകൃതികളിൽ നിന്നും ഒരുപക്ഷേ അവയെ എടുത്തിരിക്കാം എന്നാകുന്നു. പ്രസ്തുത പത്തു പദ്യങ്ങളും ഭാ.സന്ദേശം എന്നു തിരിച്ചറിയാൻ അർദ്ധം വരുന്നപോയി എന്നാണ് ഇതിനു മറ്റൊരു സാധ്യത. “പോയാ സുരപ്രിയ തമാമുഖമീക്ഷിതവ്യം” എന്നു തുടങ്ങുന്ന മഹേന്ദ്രവർമ്മന്റെ “മത്തവിലാസത്തിലെ ശ്ലോകം ഭാ.സന്ദേശമായി സോമദേവന്റെ യശസ്വിലകത്തിലും ഭാ.സന്ദേശം ഒരു ശ്ലോകം ലക്ഷ്മീധരന്റെയായി “കവീന്ദ്രവചന.നമുച്ചയ”ത്തിലും ഉദ്ധരിച്ചിരിക്കുന്നതും, സുഭാഷിതാവലിയിൽ അപ്രകാരമാണ് തിരിച്ചറിയാൻ കഴിയുന്നതും, “ലമ്പതീവ” എന്നു തുടങ്ങുന്ന ശ്ലോകം പ്രതീഹാരേന്ദ്രരാജൻ ഭാ.സന്ദേശമായും, രാജഭവൻ വിക്രമാദിത്യന്റെയായും, “കാവ്യപ്രകാശ”പുസ്തകത്തിൽ ഉദ്ധരിച്ചിരിക്കുന്നതും പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്നതും ഇത്തരം പ്രമാണങ്ങൾ ഉപയോഗിക്കേണ്ടതാണ്. “നാട്യരൂപം” കർമ്മാക്ഷന്മാർ സ്വപ്നവാസവദത്തത്തെ “യഥാ ഭാ.സ കൃത സ്വപ്നവാസവദത്തം” എന്നു ഭാ.സന്ദേശം പേരുപറഞ്ഞു നിർദ്ദേശിക്കുന്നത്, ആ കൃതിയെ അതേ നാമമുള്ള മറ്റൊന്നിൽനിന്നു വേർതിരിച്ചു കാണിക്കാനാണ് വാക്യം സിന്ധുയിൽ ലേഖി വാദിക്കുന്നു. എന്നാൽ നാട്യരൂപം കർമ്മാക്ഷന്മാർതന്നെ “മുച്യമാക”ത്തെയും ഇതരകൃതികളേയുംകൂടി ഗ്രന്ഥകർമ്മാക്ഷന്മാരുടെ പേരു പറഞ്ഞു നിർദ്ദേശിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ വാക്യം ലേഖിയുടെ അനുമാനം ചെയ്യേണ്ടതായി വരുന്നില്ല.

12-ാം ശതകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്ന സർവ്വാനന്ദന്റെ “അമരകാശികാസർവ്വസ്വത്തിൽ” “ശ്രംഗാരവീരകരണ” ഇത്യംഭിപദ്യപുസ്തകത്തിൽ സ്വപ്നവാസവദത്തം ക്വാമ

ശ്രോഗാരത്തിന് ഒരു ഉദാഹരണമാണെന്ന് പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത് പോലെ തോന്നുന്നു. പ്രസ്തുത കാമകാമശ്രോഗാരവാദം ശ്രോഗാരം നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള അർത്ഥശ്രോഗാരപ്രകാരമായ സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലില്ലായ്മയാൽ സർവ്വാനന്ദൻ പ്രസ്താവിച്ചിട്ടുള്ള സ്വപ്നവാസവദത്തമല്ല നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ളതെന്ന് എതിർപക്ഷക്കാർ വാദിക്കുന്നു. സർവ്വാനന്ദൻ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത് ഇങ്ങനെയാണ്—“ത്രീവിധഃ ശ്രോഗാരോ യഥാർത്ഥകാമകീർണ്ണഃ, രത്രാദ്യോ യഥാ നന്ദനന്ത്യാം ബ്രാഹ്മണഭാജനം, ദ്വിതീയഃ സ്വദിശ്മയേ സാതകത്തുദ്ദമനസ്വ! പത്മാവതീപരിണയഃ അർത്ഥശ്രോഗാരഃ തൃതീയഃ സ്വപ്നവാസവദത്ത തവസ്യവ വാസവദത്ത പരിണയഃ കാമശ്രോഗാരഃ” എന്നാൽ ഭോജനം, ശാരദാന്തായനം, വിനീദ് ഇവിടെ പ്രസ്താവിക്കാൻ പോകുന്ന സാഗരനദിയും സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ ഇതിവൃത്തം, പത്മാവതീപരിണയമെന്ന് ഐകകണ്ഠ്യനപറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. കൂടാതെ, സ്വപ്നനാദകത്തെ കാമശ്രോഗാരത്തിന് ഉദാഹരണമായി എടുക്കുന്നതായാൽ അർത്ഥശ്രോഗാരത്തിന് ഒരു ഉദാഹരണമില്ലാതായിപ്പോകും. നമുക്കു കിട്ടിയിട്ടുള്ള സ്വപ്നവാസവദത്തവും, ഒരു പ്രാചീനകൃതിയായ (ഉദ്ദേശം 1-ാം ശതകം) “ലോചന”തിൽ പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്ന “താപസവത്സരാജാ”വും അർത്ഥശ്രോഗാരത്തിന് ഉദാഹരണങ്ങളായി സർവ്വാനന്ദൻ പറയാമായിരുന്നു. അതുകൊണ്ട് മുകളിൽ ഉദ്ധരിച്ച ഭാഗത്തിൽ “സ്വപ്നവാസവദത്തം” എന്നുള്ള പദം “ദ്വിതീയഃ” എന്നതിനുശേഷമാണ്, ഇപ്പോഴുള്ളതുപോലെ “തൃതീയഃ” എന്നതിനു ശേഷമല്ല വരേണ്ടതെന്നും, ഇതു പ്രസ്തുത ഗ്രന്ഥം പകർത്തിയവർ വരുത്തിവെച്ച മെറ്റാഭാണനും, അപ്പോൾ കാമശ്രോഗാരത്തിന് ഉദാഹരണമില്ലാതായിപ്പോകുന്നതിനു സമർത്ഥനം അത് സംസ്കൃതനാടകങ്ങളിൽ സർവ്വസാധാരണമാകയാൽ അതിനെ ഉദാഹരിക്കേണ്ട ആവശ്യമില്ലാത്തുള്ള വിചാരമാണെന്നും ആണ് പ്രസ്തുത വാദത്തിന് ഉത്തരമായി ഭാസപക്ഷം പറയുന്നത്.

സാഗരനദിയുടെ “നാടകലക്ഷണരത്നകോശം”ത്തിൽ സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ പ്രസ്താവനയുടെ അവസാനഭാഗം ചുവടെ ചേർന്ന പ്രകാരം ഉദ്ധരിച്ചിരിക്കുന്നു:—യഥാ സ്വപ്നവാസവദത്തേ നേപഥ്യേ സൂത്രധാരഃ (ഉത്സാരണം ശ്രുതയാ പഠതി) അയേ! കഥം തപേഃ

നാടകലക്ഷണ വന്ദേപ്യത്സാരണം (വിലോക്യ) കഥം രത്നകോശവാദം. മന്ത്രീയൈശ്വര്യരായണോ വത്സരാജസ്യ രാജ്യപ്രത്യാനയനം കർത്തുകാരഃ

പത്മാവതീയജനേന ഉത്സാര്യതേ ഇത്യത്സാരണാശ്ചൈവ്യാത്രപുവ്കപ്രയോഗമുത്സായ്യാനാടകാർമ്മസുചക ഇതി പ്രയോഗാതിശയഃ” ഇതു നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ കാണാത്തതാൽ അതു ഭാസന്റെ ധർമ്മകൃത്യുടെ ഒരു മായമാത്രമാണെന്നു ഡാക്ടർ സീൽവെയിൽലവി വാദിക്കുന്നു. ഇതിനു ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രി ഇങ്ങനെ സമാഹാരം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. “ഉല്പരഭാഗത്തിൽ ‘അയേ’ എന്നു തുടങ്ങി ‘ഉത്സാര്യതേ’ എന്നുവരെയുള്ള ശബ്ദാനുപുച്ഛി സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ സൂത്രധാരവാക്യമാണെന്നും സാഗരനദി അത്രയും അനുവദിച്ചിരിക്കയാണെന്നും ലേഖിതമോദയൻ വിചാരിക്കുന്നു. നാം വിചാരിക്കുന്നു:—‘ഉസ്സാരഥ ഉസ്സാരഥ’ എന്നു നേപഥ്യത്തിൽ (അബിധരയിൽ) നിന്നുളവായ ഉത്സാരണശബ്ദത്തെ ചേർത്തിട്ട് സൂത്രധാരൻ (അമ്മുടെ സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിൽ)

‘ഭൂതൈർമഗധരാജസ്യ സ്തിശൈഃ കന്യാനുഗാമിഭിഃ ധൃഷ്ടമുൽസായ്യാതേ സർവ്വപോവനഗതോ ജനഃ’

എന്നു സാമാന്യേന പറഞ്ഞിട്ടുള്ള കായ്ക്കത്തെ സാഗരനദി സ്വന്തം വകയായ മേൽകാണിച്ച ശബ്ദാനുപുച്ഛികെ:ണ്ടു് അനുവദിച്ചിരിക്കുന്നു എന്ന്.....അങ്ങിനെ അനുവദിക്കുന്നതായാലേ സുപനീയമായ നാടകാർമ്മം സ്പദതരവും വിപുലപുലയായി ഭവിക്കൂ. “നേപഥ്യേ, ഉത്സാരണം ശ്രുതയാ” എന്ന പ്രയോഗവും ‘നേപഥ്യേ’ എന്ന പദത്തെ “സൂത്രധാരഃ” എന്ന

തിനു മുമ്പു വച്ചിരിക്കുന്നതും ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രിയുടെ അനുമതിയെ പരിശോധിക്കുന്നുണ്ട്.

എതിർപക്ഷകാരന്മാർ മുന്നിയിൽ നിൽക്കുന്നവരാണ് ശ്രീമാന്മാരായ ആരും കൃഷ്ണപിഷാരെടിയും രാമപിഷാരെടിയും. മുഴുവലുദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള വാദങ്ങൾക്കു പുറമേ, ഇരുവരും മറ്റു രണ്ടു പണ്ഡിതന്മാരായ മെസ്സേർസ് ആർ. വി. ജഹഗീർ

ദാമം, ഇ. എച്ച്. ജെൻസ്റ്റനും പുറ
പിഷാരെടിയുടെ പ്പെടുത്തിയിട്ടുള്ള പുതിയ എതിർവാദ
വാദങ്ങൾ.

പ്രതിമാനാടകം കാളിദാസനു പിൻ
പു, ശുഭകനുശേഷം ചായത്തവും, ദണ്ഡിനു പിന്നീടു് അവി
മാരകവും ഉണ്ടായി എന്നു പിഷാരെടിയർ വാദിക്കുന്നു. കാളി
ദാസന്റെ രചനകളിൽ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതുപോലെ പ്രതിമാ
നാടകത്തിൽ രചനകൾക്കു ക്രമപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നതുനിമി
ത്തം രചനകളെ ഉപജീവിച്ച് പ്രതിമാനാടകം രചിക്കപ്പെട്ടു
എന്നാണ് ഇവരുടെ വാദം. രണ്ടു കവികൾക്കു വശാവലി
സൃഷ്ടിയിൽ ആധാരമായി ഇരുന്നതു് വിഷ്ണുപുരാണമാണെന്നു്
രചനകൾക്കുപ്രാധാന്യമായ ദക്ഷിണാമൂർത്തിനാമനം അരുണാ
ചലനാമനം രചനകൾ 21-ാംസർഗ്ഗത്തിലെ 21-ാംശ്ലോകം
പ്രാധാന്യം വഹിക്കുന്നതു് “വശാവലി വിഷ്ണുപുരാണാനുസാ
രീ” എന്നു പറഞ്ഞു് ആ പുരാണത്തിലുള്ള രചനകൾക്കു
ഉദ്ധരിച്ചു് തങ്ങളുടെ അഭിപ്രായത്തെ സ്ഥാപിക്കുന്നതിൽനിന്നും
അനുമതിക്കുപുറത്തുമാണെന്നു് ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രി
ഇതിനു പറഞ്ഞിരിക്കുന്ന സമാധാനം. കേരളീയന്മാരുടെ
സൈനികയാത്രകൾ ഉള്ളുകടികത്തിന്റെ അത്യാമകം മുതൽക്കുള്ള
കഥാവസ്തുവിനെ വിട്ടുകൊടുത്തുനിന്നുശേഷം നാലുക്കുളം സ.
ക്ഷേപിച്ചു് സങ്കലനം ചെയ്തിട്ടുള്ളതും അപരിപൂർണ്ണമായതു
മാണു് ചായത്തം എന്നും, എല്ലാപ്പത്തിൽ അർത്ഥം മനസ്സിലാ
ക്കുവാൻവേണ്ടി ഉള്ളുകടികത്തിലെ ഭാഷ ചായത്തത്തിൽ കുറേ
സംശ്യാകരിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നുമാണു് പിഷാരെടിയുടെ അഭിപ്രാ

യം. ചാരുദത്തം അപൂർണ്ണമാണെന്നും, അതിന്റെ ഭാഷയുടെ സാരവും പ്രാചീനത കാണിക്കുന്നു എന്നുമാണ് ഡക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രി ഇതിനു മറുപടിയായി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത്. ചാരുദത്തത്തിൽ മംഗളശ്ലോകവും ഭരതവാക്യവും ഇല്ലാതെയിരിക്കുന്നതും, വസന്തസേനയുടെ പ്രണയകഥ മുന്പോട്ടുപോകാതെയിരിക്കുന്നതും, ചാരുദത്തന്റെ മാല തിരിച്ചുകൊടുക്കുന്നതാണെന്നു പറയുന്ന വസന്തസേനയുടെ ഉദ്ദേശ്യം സാല്യമാകാതെയിരിക്കുന്നതും മറ്റും ചാരുദത്തം സമ്പൂർണ്ണമല്ലെന്നു തെളിയിക്കുന്നുണ്ട്. അവിമാരകത്തിലെ കഥ ഭണ്ഡിയുടെ “ദേശകുമാരചരിത”കഥയോടൊത്തതാണെന്നുള്ള പിന്യാരൊടിമാരുടെ വാദത്തിനും തക്കതായ സമാധാനം പറയാവുന്നതാണ്. അവിമാരകകഥ ഭണ്ഡി മാത്രമല്ല വിവരിച്ചിരിക്കുന്നത്. ബെറുലാജാ തകകഥകളായ “കിന്നാലജാതക”ത്തിലും, “ജാതകകടംവർണ്ണന”യിലും (ഭദ്രചിലന്തത്തിൽ സവിസ്തരം) അതിനെ വിവരിച്ചിരിക്കുന്നു. കൂടാതെ “കഥാസരിത്”സാഗരത്തിലും (തന്മൂലം അതിന്റെ മൂലമായ ഗുണാഡ്യന്റെ ‘ബ്രഹ്മത’കഥയിലും), വാത്സ്യായനന്റെ ‘കാമസൂത്ര’ത്തിനു ജയമംഗലൻ എഴുതിയിട്ടുള്ള വ്യാഖ്യാനത്തിലും ചില വ്യത്യാസങ്ങളോടുകൂടി ഈ കഥ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. അതിനാൽ അവിമാരകത്തിന്റെ കഥാബീജം എ. ഡി. ഒന്നാംശതകത്തിലോ രണ്ടിലോ ജീവിച്ചിരുന്ന ഗുണാഡ്യന്റെ ബ്രഹ്മത’കഥയിൽനിന്നു ഭാസൻ എടുത്തതാണെന്നു വിചാരിക്കുന്നതാണ് എ. ഡി. എട്ടാം ശതകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്ന ഭണ്ഡിയിൽ നിന്നു പകർത്തിയെന്നു വിചാരിക്കുന്നതിനേക്കാൾ അധികം സ്വീകാര്യമായിരിക്കുന്നത്.

പ്രതിമാനാടകത്തിൽ പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്ന പ്രതിമാപുജയുടെ ബീജം ഭദ്രചിലന്ത ചേരമാൻപെരുമാളായ ഭാസ്കരവിവർമ്മന്റെ പ്രതിമാസ്ഥാപനമായിരിക്കുവാൻ ഇടയുള്ളതിനാൽ ഭാസൻ പ്രതിമാനാടകം നിർമ്മിച്ചിരിക്കുവാൻ ഇടയില്ലെന്നാണു

വിഷ്ണുരോടിമാരുടെ മറ്റൊരു വാദം. ഭാസ്കരവീരവർമ്മൻ വഴരെ മുന്മുൻ കുടുംബരാജകുമാർ മുതലായവർ രാജകുടുംബ പ്രതിമകളെ സൃഷ്ടിച്ചിരുന്നതായി റമുക്ക് അറിവുള്ളതിനാൽ ഇത വാദവും സ്വീകാര്യമല്ല. പ്രതിമാനാടകത്തിന്റെ ഒന്നാമ ക്ഷത്തിൽ ശ്രീരാമഭിഷേകസമയത്ത്, സീത രാമനോടൊരുമി ച്ചിരുന്നില്ലെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത് കേരളീയാചാരം അനുസരിച്ചുള്ളതാകയാൽ അതിന്റെ കർത്താവ് ഒരു കേരളീയകവിയാണെന്നു വരുന്നു എന്നാണ് അവരുടെ അടുത്ത വാദം. പ്രതിമാനാടകം ഒന്നാമക്ഷത്തിൽ പറഞ്ഞിട്ടുള്ള അഭിഷേകം രാമൻ യുവരാജത്വം നൽകുന്ന അപ്രധാനമായ ഒന്നാണെന്നും, പ്രധാനമായ സാമ്രാജ്യാഭിഷേകസന്ദർഭത്തിൽ രാമൻ സീതാസമേതനായിരുന്നു എന്നും ഏഴാമക്ഷത്തിൽ വിവരിക്കുന്നുണ്ടെന്നുമാണ്. ഇതിനു സമാധാനമായി ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത്. ഭാസനാടകചക്രത്തിലെ സംസ്കൃതത്തിനും പ്രാകൃതത്തിനും പ്രാചീനത്വമുണ്ടെന്നുള്ള ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രിയുടെ വാദം അടിസ്ഥാനരഹിതമാണെന്നും വിഷ്ണുരോടിമാർ അഭിപ്രായപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഭാസപ്രാകൃതത്തെപ്പറ്റി പ്രത്യേക ചർച്ച നടത്തിയിട്ടുള്ള ഡാക്ടർ ലെൻസി ഭാസന്റെ പ്രാകൃതം അശ്വമേധവപ്രാകൃതത്തെക്കാൾ അർവാചീനവും കാളിദാസന്റെ പ്രാകൃതത്തെക്കാൾ പുരാതനവുമാണെന്നു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. അയ്യൻകുടുംബം നാടകങ്ങളിലെ പ്രാകൃതം രചിക്കുമ്പോൾ പ്രാചീനപ്രാകൃതമാതൃകകളെ അനുസരിക്കുന്ന പതിവുള്ളതുകൊണ്ടും, പ്രാചീനപ്രാകൃതസംഭാഷണങ്ങളെ പകർത്തുമ്പോൾ പകർപ്പുകാർ നവീനപ്രാകൃതരൂപങ്ങൾ ക്ഷത്തിച്ചെടുത്തുണ്ടെന്നു കാണാവുന്നതിനാലും, പ്രാകൃതശബ്ദങ്ങളുടെ ഏതാനും രൂപം നിർണ്ണയിക്കുവാൻ പ്രയാസമായിരിക്കുന്നതിനാലും, പ്രാകൃതത്തെ അറുപ്പിച്ചു വാദങ്ങൾ കെട്ടിപ്പെടുന്നത് ഉചിതമല്ലെന്നുള്ള ഡാക്ടർ ബാർണറിയുടെ അഭിപ്രായമാണ് ഇവിടെ സ്വീകാര്യമുണ്ടായത്.

പണ്ടു നാടകങ്ങളെ സങ്കലനം ചെയ്യുവാനുള്ള ശ്രമം തീർച്ചയായി ഉണ്ടായിരുന്നു എന്നും ഭാസനാടകമകളും കേരളീയനടന്മാരുടെ അഭിനയാഭിപ്രായത്തെ ചുരുക്കി ഭാസനാടകമല്ലാതെ രിച്ചു പ്രാചീനകൃതികളിൽനിന്നും മാക്യാന്മാരും. അതാതു ഭാഗങ്ങൾ എടുത്തു കൂട്ടിച്ചേർത്തിന്റെ ഫലമാണെന്നും, വിഷ്ണുനാഭിഷേകം എന്നൊരു നാടകം ഭാസ്സരവിവർമ്മൻ എന്ന ചേരമാൻപെരുമാൾ രചിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നും പിഷ്യാരൊടിമാർ അഭിപ്രായപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. മാക്യാന്മാരുടെ കുടുംബങ്ങളിൽ സൂക്ഷിച്ചുവെക്കുക പതിവുള്ള "ആട്ടപ്രകാരം" എന്ന ഗ്രന്ഥത്തിൽ ഉൾപ്പെട്ടതും, അവർ അഭിനയിച്ചുവരുന്നതുമായ രൂപകങ്ങളുടെ ഒരു പട്ടിക പിഷ്യാരൊടിമാർ പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിയിട്ടുണ്ട്. കലാശൈലിയുടെ തപതീ സംവരണവും, സൂത്രദ്രാധനങ്ങളും, ഹർഷന്റെ നാഗ്യാന്മാരും, ശക്തിഭദ്രന്റെ അശ്വമുഖയാമണി, നീലകണ്ഠന്റെ കല്യാണസൈന്യശിക്ഷം, ശ്രീകൃഷ്ണചരിതം, വിഷ്ണുനാഭിഷേകം (ഇതു പ്രതിമാനാടകത്തിലെ ഒന്നാമകമാണ്), ശേഖരലീലകവും സ്വപ്നാങ്കവും (ഇവ രണ്ടും സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ നാലും അഞ്ചും അങ്കങ്ങളാണ്), തോരണയുദ്ധവും ബാലീവധവും (ഇവ അഭിഷേകനാടകത്തിലുള്ളവയാണ്), മല്ലാങ്കം (ഇതു ബാലചരിതം നാലാമകമാണ്), മന്ത്രാങ്കം (ഇതു പ്രതിജ്ഞാചരണശാലയത്തിന്റെ മൂന്നാമകമാണ്), ദൂതവാക്യം, കുർണ്ണഭാരം, ദൂതപ്രഭാതകം എന്നിവയാണ്. ഇവ പട്ടികയുടെ ഉള്ളടക്കം. പ്രസിദ്ധ സംസ്കൃതനാടകങ്ങളിൽനിന്നും രസവത്തമങ്ങളെന്നു തങ്ങൾ വിചാരിക്കുന്ന ഭാരത അങ്കങ്ങളെ തിരഞ്ഞെടുത്തു, അവയെ കേരളത്തിലെ നടനപ്രമാണികളായ മാക്യാന്മാർ അഭിനയിച്ചിരുന്നതു വാസ്തവംതന്നെ എന്നും എന്നാൽ പ്രകൃതനാടകങ്ങൾ ഇപ്രകാരം അന്യഗ്രന്ഥങ്ങളിൽനിന്നുദ്ധരിച്ചു സങ്കലനം ചെയ്തതിൽനിന്നും ഉദ്ഭൂതമായവയാണെന്നു പറയുന്നതിന്നു കേട്ടുകേൾവി അല്ലാതെ മറ്റൊരു പ്രമാണവുമില്ലെന്നും, നേരേമറിച്ച് ഭാസനാടകങ്ങളിലുള്ള രസഭ്രയിപ്പങ്ങളായ അങ്ക

ങ്ങളെ എടുത്തു അവയ്ക്ക് ഭാരോ പ്രത്യേകനാമവും കൊടുത്തു അഭിനയിക്കുകയാണു ചാക്യാന്മാർ ചെയ്തിരുന്നതെന്നും ആകുന്നു. ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രി ഇതിനു പറഞ്ഞിട്ടുള്ള സമാധാനം.

പ്രസ്തുതനാടകചക്രം ഭാസകൃതമെന്നു സ്ഥാപിക്കുന്നതിന് ഭാരോ നാടകത്തിലും കാണുന്ന ഗുണഭേദം പ്രതിബന്ധമാകുന്നു എന്നുള്ള പിഷാരോടിമാരുടെ അതി അനുഷ്ടുപ്തവാദം പ്രധാനമായ വാദം പരിശോധിക്കുന്നതിനുമുമ്പ്, ശ്രീമാൻ ആർ. വി. ജഹഗിർദാർ (1921-ൽ പുറപ്പെടുവിച്ചിട്ടുള്ളതും ഭാസനാടകചക്രത്തിലുള്ള അനുഷ്ടുപ്തശ്ലോകങ്ങളുടെ സംഖ്യയെ ആസ്പദിച്ചുള്ളതുമായ വാദത്തെ പരിശോധിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. ചാരുദത്തം അഭിഷേകം, പ്രതിമ എന്നീ രണ്ടു നാടകങ്ങളെ തള്ളിക്കളഞ്ഞിട്ട് ശേഷിച്ച പത്തു നാടകങ്ങളെ ആധാരമാക്കിയാണ് ജഹഗിർദാർ വാദിക്കുന്നത്. പ്രസ്തുത പത്തു നാടകങ്ങളിൽ ഭാരോനാടകമുള്ള പദ്യങ്ങളുടെ ആകെ സംഖ്യയും അനുഷ്ടുപ്തശ്ലോകങ്ങളുടെ സംഖ്യയും താരതമ്യപ്പെടുത്തി നോക്കുവാനായി അദ്ദേഹം ചുവടെ ചേർന്ന പട്ടിക നിർമ്മിച്ചിരിക്കുന്നു: -

നാടകത്തിന്റെ പേര്	അനുഷ്ടുപ്തകളുടെ സംഖ്യ	ആകെയുള്ള പദ്യങ്ങൾ
സ്വപ്നം	27	57
പ്രതിജ്ഞ	28	66
പഞ്ചരാത്രം	73	152
അവിമാരകം	15	97
ബാലചരിതം	37	103
മദ്ധ്യമവ്യായോഗം	32	51
ദൂതവാക്യം	22	56
ദൂതഘോഷാൽകചം	21	52
കർണ്ണഭാരം	4	25
ഉരഭംഗം	12	66

ഈ സംഖ്യകൾ തമ്മിൽ താരതമ്യപ്പെടുത്തി നോക്കിയാൽ ചില നാടകങ്ങളിൽ ആകെയുള്ള പദ്യങ്ങളുടെ സംഖ്യയെ ഒരു പക്ഷിച്ച് അനുഷ്ടുപ്പുകളുടെ സംഖ്യകൂടിയിരിക്കുന്നു എന്നും മറ്റു ചിലതിൽ അതു വളരെ കുറഞ്ഞിരിക്കുന്നു എന്നും കാണാമല്ലോ. ഈ കുറവുകൾക്കു ആസ്പദിച്ച പ്രസ്തുത പത്തു നാടകങ്ങളേയും (എ) എന്നും, (ബി) എന്നും രണ്ടുതരങ്ങളായി വിഭജിക്കാവുന്നതാണ്. (എ)യിൽ സ്വപ്നം പ്രതിജ്ഞ പഞ്ചരാത്രം, മദ്ധ്യമവ്യായോഗം, ഭൂതവാക്യം, ഭൂതഹൃദായാൽകഥം എന്നീ ആറുനാടകങ്ങളും, (ബി)യിൽ അവിചാരികം, ബാലചരിതം, കർണ്ണഭാരം, ഉരുഭംഗം എന്നീ നാലു നാടകങ്ങളും ഉൾപ്പെടുന്നതാണ്. (ബി)യിൽപെട്ട ഒന്നിലുതന്നെ സ്വപ്നത്തിലോ, പ്രതിജ്ഞയിലോ, പഞ്ചരാത്രത്തിലോ ഉള്ളതുപോലെ മംഗളശ്ലോകങ്ങൾ പ്രധാന കഥാപാത്രങ്ങളെ നിർദ്ദേശിക്കുന്നില്ല. ഭരതവാക്യത്തെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം (ബി)യിലെ നാലു നാടകങ്ങളും പിന്നീട് കൂട്ടിച്ചേർത്ത ഭരതവാക്യമുള്ളവയോ, ഭരതവാക്യമേ ഇല്ലാത്തവയോ, വ്യത്യാസപ്പെട്ട ഭരതവാക്യങ്ങളോടു കൂടിയവയോ ആണെന്നുമാത്രമേ സൂക്ഷ്മമായി പരിശോധിക്കുന്നതാമാൽ തോന്നുകയുള്ളൂ. സ്ഥാപനയെ സംബന്ധിച്ചും ഈ നാലു നാടകങ്ങൾക്കു മറ്റുള്ളവയിൽനിന്നു വ്യത്യാസമുണ്ട്. ഈ നാലു നാടകങ്ങളും പ്രാരംഭത്തിലും അന്ത്യത്തിലും കൃഷ്ണനെ ഒരു ഭാവത്തിലല്ലെങ്കിൽ മറ്റൊന്നിൽ സ്തുതിക്കുന്നുണ്ട്. (എ)യിൽ തന്നെ മദ്ധ്യമവ്യായോഗം, ഭൂതവാക്യം, ഭൂതഹൃദായാൽകഥം എന്നീ മൂന്നു നാടകങ്ങളേയും ശേഷിച്ച സ്വപ്നം, പ്രതിജ്ഞ, പഞ്ചരാത്രം എന്നിവയിൽനിന്നു യുക്ത്യനുസരണം വേർപെടുത്തി, ഒടുവിലത്തെ മൂന്നിനും എ (1) എന്നും ആദ്യത്തെ മൂന്നിനും എ (2) എന്നും സംജ്ഞകൾ നൽകാവുന്നതാണ്. എ (2)-ലെ മംഗളശ്ലോകങ്ങൾ എ (1)-ലെ മംഗളശ്ലോകങ്ങളുപോലെ പ്രധാന കഥാപാത്രങ്ങളുടെ പേരുകളെ നിർദ്ദേശിക്കുന്നില്ല. എ (2)-ലെ ഭരതവാക്യങ്ങൾ ശ്ലോകരൂപത്തിലുള്ള പതിനാലു

പ്രാർത്ഥനയായി വരുന്നുമില്ല. സ്ഥാപനയെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം ഐ (2)-ൽ അതു കാണാമെങ്കിലും അത് ഐ (1)-നെ അനുകരിച്ചു നിർമ്മിച്ചിട്ടുള്ളതാണെന്നു തോന്നുന്നതാണ്. ദൂതഃ ഘടോൽകവത്തിലെ മംഗളദശ്ലാകമായ,

“നാരായണസ്ത്രീഭൂവനൈകപരായണോ വഃ
പാതാഢപാഠഗതയുക്തികരഃ സുരാണാം
ലോകത്രയാവിരതനാടകത്രയസ്മൃ-
പ്രസ്താവനപ്രതിസമാപനസൂത്രയാഃ”

ഇതു കാണിക്കുന്നില്ല? ഒടുവിലത്തെ രണ്ടു വരികളിൽ ഒരു നാടകത്തിലെ പ്രസ്താവനയോലി നിർവ്വചിക്കുന്നത് സൂത്രയാരനാണെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. സ്വപ്നം, പ്രതിജ്ഞ, പഞ്ചരാത്രം എന്നീ നാടകങ്ങളെപ്പോലെയുള്ള നാടകങ്ങളെ രചിച്ചതിനു ശേഷം, തന്റെ നാട്യശാസ്ത്രജ്ഞാനം ഭാസൻ സമ്പാദിച്ചു എന്നോ അതു പ്രയോഗിച്ചു നോക്കുവാൻ ശ്രമിച്ചു എന്നോ തമിഷ്ക വിചാരിക്കാമോ എന്ന് മി. ജഗദീഷാർ ചോദിക്കുന്നു. ഇതദ്വന്യം തരങ്ങളിൽ; ഐ (1)-ൽ പെട്ടവ മാത്രമേ—അതായത്, സ്വപ്നം, പ്രതിജ്ഞ, പഞ്ചരാത്രം എന്നിവ മാത്രമേ—ഭാസന്റെ കൃതികളായിട്ടുള്ളൂ. ഐ (2)-ലും ബീയിലും പെട്ടവ ഐ (1)-ലെ നാടകങ്ങളുടെ പിന്നീടുണ്ടായ, ഗുണം, കുറഞ്ഞ, അനുകരണങ്ങളാണ്.

പിഷാരൊടിമാരുടെ ഏറ്റവും ശ്രദ്ധേയമായ എതിർവാദം പ്രസ്തുത നാടകത്തിലെ ഭാരോ നാടകത്തിലും കാണുന്ന ഗുണഭേദം അതിന്റെ ഏകകർത്തൃത്വം തുണഭേദവേദം. അതിന്നു വിപ്ലവമായ് നില്ക്കുന്നു എന്നുള്ളതത്രേ കരേന്ദ്രിനി സൂക്ഷ്മമായും ശരിയായും പറയുകയാണെങ്കിൽ, തുണഭേദത്തിനു പകരം കവിതയുടെ രീതിഭേദത്തെയും സാങ്കേതികമാർഗത്തെയും ആസ്പദിച്ചുള്ള ഗുണഭേദം എന്നാണ് പറയേണ്ടത്. രസഭാവോദ്ദിഷ്ടാക്കൾ ഭേദ

യുള്ള ദിക്കിൽ തദനുരൂപമായ ഉണക്കേടവും കൂടാതെ കഴികയില്ലെന്നു മൗഢികമായ ഈ ആക്ഷേപത്തിന്നു ഡാക്ടർ ഗണപത്യശാസ്ത്രി നൽകിയിട്ടുള്ള സമാധാനം ഭട്ടംതന്നെ തൃപ്തികരമല്ല. ഇതിനു തൃപ്തികരമായ സമാധാനം നൽകുവാൻ ആർക്കുണ്ടെന്നു കഴിയുമെന്നും തോന്നുന്നില്ല. ഈ വാദകോടിയെ ആസ്പദിച്ചു മിസ്റ്റർ ഇ. എച്ച്. ജാൺസ്റ്റൺ പ്രസ്തുത നാടകചക്രത്തെ സൂക്ഷ്മമായി പരിശോധിച്ചതിന്റെ ഫലമായി, അതിൽ സ്വപ്നവാസവദത്തവും പ്രതിജ്ഞയും ഭഴിച്ചു മറ്റൊരു നാടകവും ഭാസന്റെ കൃതിയായിട്ടില്ലെന്നുള്ള തന്റെ അഭിപ്രായത്തെ 1933-ൽ അദ്ദേഹം പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിയിരുന്നു. ഭാസനാടകചക്രമെന്നു വിളിക്കപ്പെടുന്നതിനെ സംബന്ധിച്ചുള്ള വാദങ്ങൾ ഇന്നും അവസാനിച്ചിട്ടില്ല. സംസ്കൃതപണ്ഡിതന്മാരിൽ ഭൂരിഭാഗത്തിന്റെയും ഇന്നത്തെ അഭിപ്രായം പ്രസ്തുത 13 നാടകങ്ങൾ മുഴുവനും ഭാസന്റെ നാടകങ്ങളെന്നും, അവയിൽ ചിലതു ഭാസകൃതങ്ങളായ നാടകങ്ങളുടെ പുതുവാർപ്പുകളായിരിക്കാമെന്നുമാണ്. ഭാസപക്ഷപ്രമാണികളിൽ രോജായ പ്രൊഫസർ വിന്റേണിന്റെ പേരും തിരുവിതാംകൂർ സംസ്കൃതഗ്രന്ഥപ്രസിദ്ധീകരണവകുപ്പിന്റെ 1934-ൽ നടത്തപ്പെട്ട രജതജൂബിലി ആഘോഷാവസരത്തിൽ ഇതു സമ്മതിച്ചിട്ടുണ്ട്. പ്രൊഫസർ വിന്റേണിന്റെ "സ്മൃതികളാണിയിട്ടുള്ള ഭൂരിപക്ഷത്തിന്റെ നിലയ്ക്കു" ആധാരമായ പ്രസ്തുതഗുണഭേദവാദത്തെ അതിന്റെ ഏറ്റവും നവീനനായ പ്രചാരകൻ മി. ജാൺസ്റ്റൺ വാദത്തിൽകൂടി അല്പം വിസ്മരിച്ചു പരിശോധിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. മി. ജാൺസ്റ്റൺ വാദം ചുവടെ ചേർക്കുന്നു.

പ്രസ്തുത നാടകചക്രത്തിൽ കാണുന്ന സാങ്കേതികസാദൃശ്യങ്ങൾ, അവയിൽ ഉപയോഗിച്ചിട്ടുള്ള പ്രാകൃതത്തിന്റെ പ്രകൃതി, പദപ്രയോഗസാദൃശ്യങ്ങൾ എന്നിവയെ ആസ്പദിച്ചാണ് അതിൽ ഇതുവരെ ഏകകർത്തൃത്വം ആരോപിച്ചിരുന്നത്. ഇതിൽ സാങ്കേതിക സാദൃശ്യങ്ങളും പ്രകൃതത്തിന്റെ പ്രകൃതവും

കഥാപാത്രങ്ങളുടെ വികാരങ്ങളുടെ വർദ്ധമാനമായ ശാസനമുട്ടൽ പ്രത്യക്ഷപ്പെടുത്തുന്നതിലാണ് അത് സ്ഥിരീകൃതമായത് എന്ന് വേണം പറയാൻ. ഒരു കഥയിൽ ഭാസന്റെ ശ്രദ്ധയെ ആകർഷിച്ചിരുന്നതു പാത്രങ്ങളുടെ സ്വഭാവവിശേഷങ്ങളല്ല; പിന്നെയോ, അവരുടെ വികാരങ്ങളുടെ സ്വച്ഛന്ദമായ പ്രവാഹത്തിനു വിചാരമുണ്ടാകുമ്പോൾ ജന്മമാകുന്ന ഫലങ്ങളാകുന്നു. സ്വപ്നവാസവദത്തം ഈ നിർമ്മാണരീതിക്കു മുകുടോദാഹരണമത്രെ. കൂറമായ പരിഭ്രമത്തിൽ സ്ഥാപിതയാകുന്ന ആദർശപരമായ ഒരു നാരിയുടെ—അതായതു; വാസവദത്തയുടെ—വികാരങ്ങളെ പ്രത്യക്ഷപ്പെടുത്തണമെന്നാണ് അതിൽ ഭാസൻ ഉദ്ദേശിച്ചത്. പ്രസ്തുത ഉദ്ദേശ്യത്തിനു പ്രതിബന്ധമാമി വന്നേക്കാവുന്ന എല്ലാറ്റിനേയും കവി ഇതിൽ നിർദ്ദാക്ഷിണ്യം ഉപേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു. മറ്റൊരാൾ പാത്രങ്ങളേയും ഈ പരമോദ്ദേശ്യത്തിനു കീഴ്പ്പെടുത്തി മാത്രമേ അദ്ദേഹം ചിത്രീകരിച്ചിട്ടുള്ളൂ. നാടകത്തിന്റെ യഥാർത്ഥ ഉദ്ദേശ്യത്തിനു വിരുദ്ധമായി പ്രേക്ഷകരുടെ ശ്രദ്ധയേയോ അനുഭവയേയോ അപഹരിച്ചേക്കാവുന്ന ഉഭയനനെ നാലാമങ്കംവരെ കവി രംഗത്തിൽ കൊണ്ടുവരുന്നില്ല. രാജാവു രംഗത്തിൽ പ്രത്യക്ഷപ്പെടുമ്പോൾതന്നെയും, വാസവദത്തയെ ബാധിക്കുന്ന അദ്ദേഹത്തിന്റെ സ്വഭാവവൈചിത്ര്യങ്ങളേയും പ്രവൃത്തികളേയും മാത്രമേ കവി നമുക്കു കാണിച്ചുതരുന്നുള്ളൂ. വാസ്തവത്തിൽ ഭാസന്റെ ദൃഷ്ടിയിൽ നാടകീയപ്രശ്നം (Dramatic problem) ക്രമേണ വർദ്ധമാനമായിരുന്നതുകൊണ്ട്, ഒട്ടേറെ പൊട്ടിത്തെറിക്കുന്ന ഘട്ടംവരെ എത്തുന്നതുമായ വികാരത്തള്ളിന്റെ നൈരുപകത്തിൽ കീഴിൽ വലയുന്ന ഒരു കഥാപാത്രത്തിന്റെ വിവിധവശങ്ങളും പ്രത്യക്ഷീകരിക്കുന്നതാണെന്നു സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ വ്യവസ്ഥയും നമ്മെ പഠിപ്പിക്കുന്നു. ഈ വീക്ഷണകോടിയുള്ള മറ്റൊരു നാടകകർത്താവും സംസ്കൃതസാഹിത്യലോകത്തിൽ ഉണ്ടായിട്ടില്ല.

ഈ വിഷയത്തെ സംബന്ധിച്ചു് കാളിദാസനെ ഭാസനോടു താരതമ്യപ്പെടുത്തി നോക്കുന്നതു രസകരമായിരിക്കും.

ശക്തന്മാരുടെ കമാഗതി സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റേതിൽ നിന്നു വളരെ ഭിന്നമായിട്ടുള്ളതു. എങ്കിലും കാളിദാസൻ ശക്തന്മാരുടെ വികാരങ്ങളോടു സ്വീകരിച്ചിരിക്കുന്ന വിഭിന്ന നില നോക്കുക! ശക്തന്മാരുടെ വികാരങ്ങൾ നാടകത്തിലെ ഒരു പ്രധാനഭാഗമാണെങ്കിലും, കവിഭാസനെപ്പോലെ അതിൽമാത്രം നമ്മുടെ ശ്രദ്ധയെ കേന്ദ്രീകരിപ്പിക്കുകയോ, ആ വികാരത്തോടു പരമകാഷ്ട്യം എന്തു ചാൻ അനുഭവിക്കുകയോ, ചെയ്യുന്നില്ല. ഭാസൻ സ്വീകരിച്ച മാർഗ്ഗം ചെന്നു പത്മവസായികളെപ്പോലെ വികാരങ്ങളുടെ അടിത്തട്ടുവരെ പ്രവേശിക്കുന്നതോ, മനുഷ്യപ്രവൃത്തികളുടെ മൗലിക തത്വങ്ങളേയും മനുഷ്യസ്വഭാവത്തിന്റെ പരമോദ്ദേശ്യത്തേയും ആരായുന്നതോ ആയ പാശ്ചാത്യരുടെ ഭാഷയികളിൽ [ദിവ്യപത്മവസായികളായ നാടകങ്ങളിൽ] ആകുന്നു. ദിവ്യപത്മവസായികളായി നാടകങ്ങൾ കലാശിക്കുന്നതോടു ആലങ്കാരികമതത്തെ പുറത്തുവിട്ട്, ഭാസൻ സ്വീകരിച്ച മാർഗ്ഗത്തിന്റേ യുക്തിപരമായ അവസാനത്തിൽ, സ്വപ്നവാസവദത്തം അതിന്റെ അവസാനത്തെ അങ്കത്തിൽ ചെന്നു കലാശിച്ചില്ലെന്നുവെള്ള. ഭാസന്റെ അന്ത്യമായിരിക്കുന്ന അദ്ദേഹത്തിന്റെ മാർഗ്ഗം സ്വീകരിച്ച് അതിന്റെ സമഭാവമുള്ള കലാശത്തിൽ ചെന്നെത്താത്ത സംസ്കൃതനാടകലോകത്തിൽ ഭാഷയികൾ ഇല്ലാതായിത്തീർന്നു. പാശ്ചാത്യരുടെ ഭാഷയികളോടു ഏറ്റവും അടുത്തു നിൽക്കുന്നവ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിൽ ഭാസനാടകങ്ങൾ മാത്രമേ ഉള്ളൂ.

പ്രതിജ്ഞാപരമായ നാടകങ്ങളിലും ഭാസന്റെ കൈയ്ക്കു നല്ലപോലെ കാണാമെങ്കിലും, അവിടെ ഒരു നല്ല മന്ത്രിയുടെ വികാരത്തിന്റെ വളർച്ചയില്ലല്ല, അയാളുടെ സ്വഭാവചരിത്രം അന്ത്യമായിത്തീർന്നു. ഭാസൻ കൂടുതൽ ശ്രദ്ധപതിപ്പിച്ചുവെന്നുള്ള കാരണത്താൽ, അതു സ്വപ്നനാടകംപോലെ ഒരു സംപൂർണ്ണ വിജയപ്രദമായിത്തീർന്നിട്ടില്ല. നാടകത്തിന്റെ യഥാർത്ഥ ഉദ്ദേശ്യത്തിൽനിന്നു അതിലെ രണ്ടാമങ്കം പ്രേക്ഷകരുടെ ശ്രദ്ധയെ

ചുതിചലിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ, അത് പിന്നീട് ആരോ കൂട്ടിച്ചേർക്കുകയാണെന്ന് പ്രൊഫസ്സർ വുർനെർ സംശയിക്കുന്നുമുണ്ട്. നാടകങ്ങൾ രംഗപ്രയോഗങ്ങൾക്കുമായിവന്നു മതിയാവുന്നതും ഭൂരിഭാഗം സംസ്കൃതനാടകങ്ങളെപ്പോലെ പാരായണമാത്രം ക്ഷമയുള്ളതുമായിരുന്നാൽ മാത്രം പോരാ എന്നും ഭാസൻ നല്ലപോലെ അറിഞ്ഞിരുന്നു. ലളിതവും, സുപരിചിതപദനിബദ്ധവും സംഭാഷണാനുപപുമായ സംഭാഷണഭാഷ നിമ്നിക്കുന്നതിലുള്ള പാടവവും, ലളിതമായ ഹാസ്യരസവും മേൽപറഞ്ഞ ഗുണങ്ങളോടുകൂടി ഭാസനിൽ കടികൊള്ളുന്നുണ്ട്. പ്രസ്തുത ഗുണങ്ങൾ നേരിട്ട് സ്വച്ഛന്ദനാടകത്തിലും പ്രതിജ്ഞയിലും ഒഴിച്ചു മറ്റുള്ളവയിൽ കാണാത്തതായാൽ, ഇവ ഭാസന്റേതല്ല. സ്വച്ഛന്ദനാടകത്തിന്റേയും പ്രതിജ്ഞയുടേയും അനുകരണങ്ങളാണിവ. ഇവയിൽ ചാരുദത്തവും, പ്രതിമാനാടകവും കുറേ കേൾപ്പേറ്റവയാണെന്നും അഭിഷേകനാടകമാണ് ഏറ്റവും വഷളായ ട്രജിഡിയെന്നും കൂടി മി. ജാൺസ്റ്റൻ അഭിപ്രായമുണ്ട്.

മിസ്റ്റർ ജാൺസ്റ്റന്റെ അഭിപ്രായത്തോടു സാമന്യമായി ഈ ലേഖകനും യോജിക്കുന്നു. മിസ്റ്റർ ജാൺസ്റ്റന്റെ വാദത്തെ സാമാന്യീകരിച്ചും, നിരൂപണശാസ്ത്ര ബാഹ്യസാങ്കേതിക പരമായ സൂക്ഷ്മപദങ്ങൾ പ്രയോഗമാർഗ്ഗവും മാനസിക ഗിച്ഛം ഇവിടെ വിവരിക്കാം. തനിക്കു സാങ്കേതികമാർഗ്ഗവും ലഭിച്ചിട്ടുള്ള കലാസാധനങ്ങളിൽ (Materials), അഥവാ വിഭവനാശങ്ങളിൽ, ഒരു കലാകാരൻ സൃഷ്ടിപരമായി ചെയ്യുന്ന പ്രയത്നത്തിലാണ് സാങ്കേതികമാർഗ്ഗം (Technique) എന്ന സംജ്ഞ തൽക്കാവുന്നതു്. ഒരു നാടകകർതാവിന്റെ സാധനങ്ങൾ, അഥവാ വിഭാവനാംശങ്ങൾ, കഥാപാത്രങ്ങളുടെ പ്രവൃത്തികൾ, സ്വഭാവം, വികാരങ്ങൾ മുതലായവയും തന്റെ സ്വന്തം മനസ്സുമാകുന്നു. ഈ സാധനങ്ങളിൽ തന്റെ ഭാവന ചെയ്യുന്നതിനുവേണ്ടി തിരഞ്ഞെടുത്തു് അവയിൽ പരിവർത്തനം വരുത്തു്

തന്റെ കരുക്കൾ (Medium), അതായത്, വാക്കുകൾ, രംഗങ്ങൾ, നടനം മുതലായവകൊണ്ട് നാടകം എന്ന രൂപം (Form) സൃഷ്ടിക്കുന്ന മാർഗ്ഗത്തിന് നാടകകർതാവിന്റെ സാങ്കേതിക മാർഗ്ഗം (Dramatic technique) എന്നനാമം നൽകാം. മേൽ പറഞ്ഞ പ്രകാരം തിരഞ്ഞെടുക്കുന്നതു രസം (Value) ഉണ്ടെന്ന്—ഇവിടെ 'രസം' എന്ന പദം അതിനെ ആലങ്കാരികന്മാർക്കു തിന്റെ ആദ്യത്തെ അർത്ഥത്തെ വക്രിപ്പിക്കുന്നതിനു മുമ്പിലുള്ള അർത്ഥത്തിലാണു പ്രയോഗിച്ചു രിക്കുന്നതെന്നും ഇടയ്ക്കു പറഞ്ഞുകൊള്ളട്ടെ—കലാകാരന്മാരോടൊന്നു സാധനങ്ങൾ ആയിരിക്കും. പ്രസ്തുത രസത്തെ (value) കലാകാരന്റെ മനസ്സിൽ നിന്നു തന്റെ കലാസൃഷ്ടിയിലേക്കു പകർത്തുന്ന വിധത്തിനാണ് രീതി (Style) എന്ന സംജ്ഞ നൽകാവുന്നത്. പ്രസ്തുത സാങ്കേതികമാർഗ്ഗത്തിനും രീതിക്കും തമ്മിൽ വ്യത്യാസമുണ്ടെന്നു ഇപ്പോൾ സ്പഷ്ടമാകുന്നുണ്ടല്ലോ. സാങ്കേതികമാർഗ്ഗത്തെത്തന്നെ ബാഹ്യസാങ്കേതികമാർഗ്ഗം (Objective technique) എന്നും മാന്സികസാങ്കേതികമാർഗ്ഗം (Subjective technique) എന്നും രണ്ടായി തരം തിരിക്കാവുന്നതാണ്. ഒരു നാടകകാരനെ ഏകകയറാണെങ്കിൽ, അയാളുടെ ബാഹ്യസാധനങ്ങളായ, അഥവാ വിഭാവനാശങ്ങളായ മേൽവിവരിച്ച കഥാപാത്രങ്ങളുടെ പ്രവൃത്തികൾ, സ്വഭാവം, വികാരങ്ങൾ മുതലായവയിൽ, ഭാവന ചെയ്യുന്നതിനുവേണ്ടി തിരഞ്ഞെടുത്തു, തന്റെ കരുക്കൾ (medium) അതായത് വാക്കുകൾ, രംഗങ്ങൾ, നടനം മുതലായവകൊണ്ട് നാടകം സൃഷ്ടിക്കുന്ന മാർഗ്ഗത്തിനാണ് ബാഹ്യസാങ്കേതികമാർഗ്ഗം (Objective technique) എന്ന പേരു നൽകാവുന്നത്. അയാളുടെ സാധനങ്ങളിൽ ശേഷിച്ചു ഭാഗമായ അയാളുടെ സ്വന്തം മനസ്സിൽ സ്ഥിതിക്കു ഭാവനമുഖനെ പരിവർത്തനം വരുത്തി അതിനെ നാടക സൃഷ്ടിയിൽ ഉപയോഗപ്പെടുത്തുന്ന മാർഗ്ഗത്തെ മാന്സികസാങ്കേതികമാർഗ്ഗം (Subjective technique) എന്നു വിളിക്കാവുന്നതാണ്. ഒരു മനുഷ്യന്റെ മനസ്സിൽ

ഘടന മറ്റൊരുവാൻ മനസ്സിന്റെ ഘടനയിൽനിന്നു വ്യത്യാസപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ, ഒരേതരം ഭാവന ഇരുവരുടേയും മനസ്സുകളിൽ പ്രവർത്തിച്ചാലും അതിന്റെ ഫലമായുണ്ടാകുന്ന മനസ്ഥിതി വ്യത്യാസപ്പെട്ടതന്നെ ഇരിക്കും. അതിനാൽ ഒരു കവിയുടെ ഭാസികസാങ്കേതികമാർഗ്ഗം ഒരിക്കലും മറ്റൊരുവാൻ മാനസികസാങ്കേതികമാറ്റത്തെയാണ് മി. ജാൺസ്റ്റൻ ഒരു കവിയുടെ പ്രത്യേകവ്യക്തിത്വം (individuality) ബഹുമാനം, പ്രത്യേക മുദ്ര എന്നു വിവരിച്ചിരിക്കുന്നത്. ഇതിനെ മറ്റൊരു കവിക്ക് അനുരൂപത്തിൽ ഒരിക്കലും അനുകരിക്കുവാൻ സാധിക്കുന്നതല്ല. ഇത് ആ കവിയിൽ ശാശ്വതമായി നിലനില്ക്കുകയും ചെയ്യും.

ഇതിനമുക്കു പ്രസ്തുതസാമാന്യങ്ങളായ നിരൂപണശാസ്ത്രപദങ്ങളെ പ്രയോഗിച്ച് പ്രകൃതനാടകചക്രത്തിന്റെ ഏകകർത്തൃത്വത്തെപ്പറ്റിയുള്ള വാദങ്ങളുടെ ഗതി സംക്ഷേപിച്ചു വിവരിക്കാം. പ്രസ്തുത നാടകചക്രത്തിൽ കാണുന്ന ബാഹ്യസാങ്കേതികമാർഗ്ഗസംബന്ധവും കരുപ്രയോഗസംബന്ധപുരമായ സാദൃശ്യങ്ങളെ മാത്രം ആസ്പദിച്ചാണ് ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രിപ്രതികരണ ഭാസപക്ഷക്കാർ അതിൽ ഏകകർത്തൃത്വം ആരോപിച്ചിരിക്കുന്നത്. അതിൽ കാണാവുന്ന പദസാദൃശ്യങ്ങളും, ഘട്ടസാദൃശ്യങ്ങളും, നടനാത്മകത്വത്തെ സംബന്ധിച്ച സാദൃശ്യങ്ങളും വൈഷ്ണവമതപ്രതിപത്തിയെ സംബന്ധിച്ചുള്ള സാദൃശ്യങ്ങളും മറ്റും ബാഹ്യസാങ്കേതികമാർഗ്ഗസംബന്ധമായ സാദൃശ്യങ്ങളിലും കരുപ്രയോഗസംബന്ധമായ സാദൃശ്യങ്ങളിലും ഉൾപ്പെടുന്നതാണ്. ഇവ അംശങ്ങൾ മറ്റൊരു കവിക്ക് അനുകരിക്കാവുന്നവയല്ലെന്നു കരുപ്രയോഗസംബന്ധമായ ചില അംശങ്ങളിൽപോലും സ്വപ്നം, പ്രതിജ്ഞ, പഞ്ചരത്നം എന്നിവയ്ക്കും ശേഷിച്ച നാടകങ്ങളുടെ രമ്മിൽ വ്യത്യാസമുണ്ടെന്നു ശ്രീമാൻ ജഹ്നൂർദാർ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ടുള്ളതു് ഇവിടെ സ്മരണീയമാണ്. പ്രസ്തുത നാടകചക്രത്തിൽ ഉൾപ്പെട്ട സ്വപ്നനാടകം, പ്രതിജ്ഞ എന്നീ നാടകങ്ങളുടെ, ശേഷിച്ചവയ്ക്കും രമ്മിൽ മാനസിക

സാങ്കേതികമാർഗ്ഗങ്ങളെ സംബന്ധിച്ചും രീതിയെ സംബന്ധിച്ചും വിപുലമായ അന്തരമുണ്ടെന്ന് മിസ്റ്റർ ജാൻസ്റ്റനെപ്പോലെയുള്ള എതിർപക്ഷക്കാർ വാദിക്കുന്നു. ഈ ഭേദവിൽ പറഞ്ഞ രണ്ടും മററുള്ളവയ്ക്ക് സൂക്ഷ്മമായി അന്വേഷിക്കുവാൻ സാധിക്കുന്നതല്ല. അതുനിമിത്തമാണ് സ്വപ്നവും, പ്രതിജ്ഞയും, ഒരു പക്ഷെ, മററുചിലതും ശ്രീച്ചിട്ടുള്ള ശേഷം നാടകങ്ങൾ ഭാസന്റെ അനുകരണങ്ങളാണെന്ന് ചിലർ കണ്ടുപിടിക്കുവാൻ സാധിച്ചിട്ടുള്ളതും.

ഭാസന്റെ അപാണിനീയമായ ഭാഷാപ്രയോഗങ്ങളിൽ നിന്നും, ഭക്തനാട്യശാസ്ത്രവിധികളുടെ ലംഘനങ്ങളിൽനിന്നും അദ്ദേഹം പാണിനിക്കു മുമ്പ് അതായത് ഡാക്ടർ ഗണപതി ശാസ്ത്രിയുടെ കാലഗണനയിൽ ബി. സി. ഭാസന്റെ കാലം 600-നു മുമ്പ് (പാണിനി ബി. സി. 400 നു സമീപിച്ചു ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നാണ് പല തവീനപണ്ഡിതന്മാരുടേയും മതമെന്നും ഇടയ്ക്കു പറഞ്ഞുകൊള്ളട്ടെ) ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നാണ് അദ്ദേഹം അഭിപ്രായപ്പെട്ടിരിക്കുന്നത്. ഈ കാലനിർണ്ണയത്തെ ഇന്നത്തെ മിക്ക പണ്ഡിതന്മാരും ത്വായമായി തള്ളിക്കളഞ്ഞിരിക്കുന്നു. കാളിദാസൻ കുമാരസംഭവത്തിലും, മേഘദൂതിലും, രഘുപാർവതീലും പാണിനിയുടെ വിധികൾ ലംഘിച്ചിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടും വരരുചി തന്റെ ഭാണങ്ങളിലും, ഹർഷൻ നാഗാതമത്തിലും, രാജശേഖരൻ വിജയാലഭങ്ങളികയിലും ഭക്തനാട്യശാസ്ത്രവിധികളെ വകവെക്കാതിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടും, ഡാക്ടർ ഗണപതി ശാസ്ത്രി, തന്റെ മേൽപ്പറഞ്ഞ വാദത്തിലെ യുക്തി അനുസരിച്ച്, കാളിദാസൻ പാണിനിക്കുമുമ്പും, വരരുചിയും ഹർഷനും രാജശേഖരനും ഭരതനും മുമ്പും ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു വാദിക്കുമോ എന്നറിയുന്നില്ല. കാളിദാസനും ഓണാനും ഭാസന്റെ യഥാക്രമം മാളവികാഗ്നിമിത്രത്തിലും, ഹർഷചരിതത്തിലും പ്രശംസിക്കുന്നുണ്ട്. തന്നിമിത്തം ഇവയ്ക്കു മുമ്പ് ഭാസൻ

ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു വരുന്നു. കാളിദാസന്റെ കാലം ക്രിസ്തു മൂന്നാം നൂറ്റാണ്ടിന്റെ തുടക്കത്തിലാണെന്നു നിസ്സംശയം പറയാൻ വേണ്ടതെങ്കിലും നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടില്ലെങ്കിലും, ലഭിച്ചിട്ടുള്ളിടത്തോളം തെളിവുകളില്ലാതെ അദ്ദേഹം ആരാധനകളിൽ ജീവിച്ചിരുന്നിരിക്കണം എന്നാണ് ഇന്നത്തെ ഭൂരിഭാഗം പണ്ഡിതന്മാരും അഭിപ്രായപ്പെടുന്നത്. ബാണൻ ഏഴാം നൂറ്റാണ്ടിൽ ജീവിച്ചിരുന്നു. അതുകൊണ്ട് ഭാസൻ ആരാധനകളിൽ മുന്പു ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു പറയാവുന്നതാണ്.

എന്നാൽ ഏതു ശതാബ്ദത്തിനു ശേഷമാണ് ഭാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നതെന്ന്, ഇന്നത്തെ അറിവിന്റെ സ്ഥിതിക്കു പണ്ഡിതന്മാർ പറയാൻ സാധിക്കുകയില്ല. എന്നാലും ഉദ്ദേശം ഏതു ശതാബ്ദത്തിനു ശേഷം അദ്ദേഹം ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു നമുക്ക് അനുമാനിക്കാൻ കഴിയും. പ്രതിജ്ഞായോഗ്യമായ യുഗത്തിൽ ഭാസൻ “നവംശരാജാക്കന്മാരുടെ സമയം സ്മരണയ്ക്കുന്ന കെരളീയ അർത്ഥശാസ്ത്രത്തിലെ ശ്ലോകം ഉദ്ധരിച്ചിരിക്കുന്നു. ഭാസനീതിനിന്നാണ് കെരളീയർ ഇതു ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ളതെന്നു ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രികളുടെ വാദം യോഗ്യമായതല്ലെന്നു തന്റെ സകല ന്യായങ്ങളും അർത്ഥശാസ്ത്രത്തെ ആധാരമാക്കി വിചരിച്ചിട്ടുള്ളവയാണെന്നു” ആ നാടകത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാലും മറ്റു ചില കാരണങ്ങളാലും സ്വീകാര്യമാണ്. കെരളീയ അർത്ഥശാസ്ത്രത്തിന്റെ കാലം ബി.സി. 310-മുതൽ ഐ.സി. 500-വരെയുള്ള വിവിധകാലഘട്ടങ്ങളിൽ പല പണ്ഡിതന്മാരും പലവിധത്തിൽ സ്ഥാപിക്കുവാൻ ശ്രമിച്ചുവരുന്നുണ്ട്. ഇവയിൽ ഏറ്റവും പ്രാചീനമായ ബി.സി. 300-ഏകദേശമായാണ് ഭാസൻ അതിനുശേഷം ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നുവരും. “കംസവധ”, “ബാലീബന്ധം” എന്നിവയ്ക്കു നാടകങ്ങളുൾപ്പെട്ട തന്റെ കാലത്തുള്ള മിക്കതിനേയും “മഹാകാവ്യത്തിൽ” പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്ന പരഞ്ചലി ഭാസനാടകങ്ങളെപ്പറ്റി ഒന്നും പറഞ്ഞിട്ടില്ല. അതിനാൽ പരഞ്ചലി

ലിയുടെ കാലത്തിനുശേഷമാണ്—അതായത്, ബി. സി. 150-നു ശേഷമാണ് ഭാസന്റെ കാലമെന്നു നമുക്കു വിശ്വസിക്കാം. സ്വപ്നചാസ്യദത്തത്തിലും പ്രതിജ്ഞയിലും ഭാസൻ അശ്വമേധയന്റെ ബുദ്ധചരിതം വായിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നു കാണിക്കുന്ന ഭാഗങ്ങളുണ്ട്. ഇതു സ്ഥാപിക്കുവാനായി സാമ്യം കാണിക്കുന്ന ബുദ്ധചരിതത്തിലെയും പ്രതിജ്ഞയിലേയും ശ്ലോകങ്ങൾ ചുവടെ ഉദ്ധരിക്കുന്നു:—

“കാഷ്ഠം ഹി മമ്നൻ ലഭതേ ഹൃതാശം
ഭൂമിം ഖനൻ വിന്ദതി ചാപി തോയം
നിർബന്ധിനഃ കിഞ്ചന നാസ്ത്വസാദ്ധ്യം
ത്വായന യുക്തം ച കൃതം ച സർവ്വം.” (ബു: ച:)

“കാഷ്ഠാദഗ്നിർജ്ജായതേ മഥ്യമാനാദ്
ഭൂമീസ്തോയം ഖന്വമാനാ ദദാതി
സോത്സാഹാതാം നാസ്ത്വസാദ്ധ്യം നരാണാം
മാത്രാരണ്യാഃ സർവ്വയതാഃ ഫലന്തി.” [പ്രതിജ്ഞ]

ഇത ശ്ലോകങ്ങളേയും താരതമ്യപ്പെടുത്തി നോക്കി, ഡാക്ടർ ഗണപതിശാസ്ത്രി ഒഴിച്ചുള്ള മിക്ക സംസ്കൃതപണ്ഡിതന്മാരും ഭാസനാണ് അശ്വമേധയനെ അനുക്രിച്ചതെന്ന് അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. അശ്വമേധയൻ ഐ. ഡി. ഒന്നാം ശതകത്തിന്റെ അന്ത്യത്തിലും രണ്ടാം ശതകത്തിന്റെ ആദ്യകാലത്തും നാട്യചാണിരുന്ന ക്ഷയാണചക്രവർത്തിയായ കനിഷ്കന്റെ പണ്ഡിതസദസ്സിലെ ഒരു അംഗമായിരുന്നു. ഇതിൽനിന്നും ഐ. ഡി. രണ്ടാം ശതാബ്ദത്തിനു ശേഷമാണ് ഭാസന്റെ കാലമെന്നു വരുന്നു. ഐ. വി. ഗോപാലകൃഷ്ണയ്യർ എന്നയാൾ ഐ. ഡി. ആറാം ശതാബ്ദത്തിനു മുമ്പും, ഐ. ഡി. രണ്ടാം ശതാബ്ദത്തിനു ശേഷവും, അതായത് ഐ. ഡി. 200-നും 500-നും മദ്ധ്യേ; ഭാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു വിചാരിക്കാവുന്നതാണ്.

ഭാസനും ഉല്പകടികകത്താവായ ശുഭകനും ഒന്നാണെന്നും, ഭാസൻ, അഥവാ ശുഭകൻ. ഐ.ഡി. 475-നും 500-നും മദ്ധ്യേ മാലവരാജ്യം ഭരിച്ചിരുന്ന ഒരു രാജാവാണ്. മി. കെ. ജി. ശങ്കരയ്യർ ഒരു പത്തു വർഷത്തിനുമുമ്പ് പുറപ്പെടുവിച്ചിരുന്ന വാദം കെരളകർമ്മായതിനാലും ഭാസനാട ഭാസനും— കവർച്ചയിൽ ഞാപ്പട്ടിരിക്കുന്നവർക്ക് അതു ശുഭകനും ഒരുപക്ഷേ സഹായകമായിത്തീർന്നുവെന്നു തിനാലും, അതിനെപ്പറ്റി രണ്ടുവാക്കുകളിൽ ഇവിടെ പറഞ്ഞുകൊള്ളട്ടെ. വാക്പതി തന്റെ “ഗൗഡവഹ” എന്ന പ്രാകൃതകാവ്യത്തിൽ ഭാസനും ജലനമിത്രം എന്ന നാമം നൽകിയിരിക്കുന്നതും, ജലനമിത്രം അഗ്നിമിത്രം എന്നതിന്റെ ഒരു പര്യായമായിരിക്കുന്നതും, അമരകോശത്തിന് ക്ഷീര സ്വാമി എഴുതിയിട്ടുള്ള വ്യാഖ്യാനത്തിൽ ഉദ്ധരിച്ചിരിക്കുന്ന ഒരു നാമമാലയിൽ, ശുഭകൻ എന്ന പേരിന്റെ പര്യായങ്ങളിൽ ഒന്നായി അഗ്നിമിത്രൻ എന്ന നാമം പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്നതും ശുഭകന്റെ ഭാണമായ “പത്മപ്രാഭൃതിക”ത്തിന്റെ പ്രസാധകൻ, പ്രതിജ്ഞായോഗ്യനായണത്തിന്റെ മറ്റൊരുപേരായ വത്സരാജചരിതമെന്ന പേരുതന്നെ വഹിക്കുന്ന മറ്റൊരു നാടകംകൂടി ശുഭകൻ രചിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതും, ഭാസനാടകങ്ങളുടെ വിശേഷലക്ഷണങ്ങൾ ശുഭകന്റെ പത്മ പ്രാഭൃതികത്തിൽ കാണുന്നതും ബാലചരിതത്തിലും ചാരുദത്തത്തിലും ഉല്പകടികത്തിലുമുള്ള “ചിമ്പതീവ” എന്നു തുടങ്ങുന്ന ശ്ലോകത്തിന്റെ കർത്താവായ ശുഭകനുരൂപപ്പെടെ പലകവികൾക്കും ആരോപിക്കപ്പെടുന്നുണ്ടെങ്കിലും, ഭാസനിൽ അതിന്റെ സൃഷ്ടി ചുരുത്തായായിരിക്കുന്നതും മറ്റുമാണ്” ഈ വാദത്തിനു കാരണങ്ങളായി മി. ശങ്കരയ്യർ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളത്. ഇതു ശരിയാണോ എന്ന് ഭാവിയിലെ കണ്ടുപിടിത്തങ്ങൾക്കൊണ്ടു പറയാവൂ.

എ. ബാലകൃഷ്ണപിള്ള.

അവതാരിക

ഇന്ത്യയിലെ കണ്ടുകിട്ടിയ ഭാസനാടകങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ സ്വപ്നവാസവദത്തം അല്ലെങ്കിൽ സ്വപ്നനാടകം എന്നത് പ്രഥമഗണനയെ അർഹിക്കുന്നു. ഈ അഭിപ്രായം സൂക്തികൃതാവലിയിൽ രാജശേഖരൻറെ പേരിൽ ചേർത്തിട്ടുള്ള ഒരു ശ്ലോകവും അനുവദിക്കുന്നുണ്ട്. ശ്ലോകമാവിതു്:—

ഭാസനാടകചക്രേപി മേഘകൈഃ ക്ഷിപ്തേ പരീക്ഷിതും
സ്വപ്നവാസവദത്തസ്യ ദാഹകോഭ്രണ പാവകഃ.

ഭാസനാടകങ്ങളെല്ലാം ചേർത്തു വിദ്വാന്മാർ പരീക്ഷിക്കാൻ തീർന്നിട്ടില്ലാത്ത സ്വപ്നവാസവദത്തം മാത്രം ദാഹിച്ചില്ല എന്നാണശ്ലോകാർത്ഥം. സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിന്റെ മാഹാത്മ്യപ്രതിപാദകമായ ഈ അർത്ഥവാദത്തിൽ കവി ശ്ലേഷംകൊണ്ടുകൂടി സമർത്ഥനം ചെയ്തിട്ടുണ്ടെന്നാണുതോന്നുന്നത്. ലാവണകത്തിലെ അഗ്നിബാധയിൽ വാസവദത്ത 'മേഘകന്മാരായ' മന്ത്രിമാരാൽ ക്ഷിപ്തയായിട്ടും അപായപ്പെട്ടില്ലല്ലോ, ഉത്തരരാമചരിതത്തിലെ ഗ്രാവാരോദന(കല്ലുകരയുക)ത്തെ അടിസ്ഥാനപ്പെടുത്തി:

ഭവഭൂതേസ്സംബന്ധാൽ ഭൂധരഭൂരേവ ഭാരതീ ജാതാ
ഏതൽ കൃതകാരണ്യേ കിമന്യഥാ രോദിതി ഗ്രാവാ.

എന്നു് ഒരു കവി ശ്ലേഷം ചെയ്തതുപോലെ ആയിരിക്കാം പ്രകൃതശ്ലോകത്തിലെ അഗ്നിപ്രക്ഷേപവും.

വടതലശരണായ ഉദയനമഹാരാജാവിന്റെ ജീവചരിതത്തിലുള്ള ഒരു ഭാഗമാണു് സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലെ കഥാവസ്തു. ഉദയനന്റെ കഥ ഇണാഡ്യകൃതമായ ബൃഹൽകഥ എന്ന ഗ്രന്ഥത്തിൽ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഇണാഡ്യൻ സാതവാഹനന്റെ സമകാലീനനാകയാൽ കൃതാബ്ജത്തിന്റെ പ്രഥമശതകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്നു. പൈശാചപ്രാകൃതനിബദ്ധമായ ഇണാഡ്യകൃതിഇപ്പോൾ ലുപ്തമായിപ്പോയി. എന്നാൽ അതിന്റെ ഒരു സംക്ഷേപം സോമദേവഭട്ടൻ സാസ്ത്രിതത്തിൽ കഥാസരിത്സാഗരം എന്ന പേരിൽ ചെയ്തിട്ടുള്ളതു നമുക്കു കിട്ടിയിട്ടുണ്ടു്. ആ ഗ്രന്ഥത്തിൽ കാണപ്രകാരം ഉദയനകഥയെ ഇവിടെ സംഗ്രഹിക്കാം.

അനന്തശയനഗ്രന്ഥാവലി പ്രസാധകനായ ഡാക്ടർ ടി. ഗണപതിശാസ്ത്രികൾ ഉഴഫിക്കുമ്പോലെ ഭാസകവി കൃഷ്ണാബ്ജത്തിനു മുമ്പുള്ള തൃതീയശതകത്തിൽ ജനിച്ചിരുന്ന ചാണക്യനും പ്രാക്കാലീനനാണെന്നു വരികിൽ ബൃഹൽകഥയിൽനിന്നു കഥാവസ്തു എടുത്തിരിക്കാൻ പാടില്ല. എന്നാൽ ബൃഹൽകഥാനുവാദമായ കഥാസരിത്സാഗരത്തിലും സ്വപ്നനാടകത്തിലും കാണുന്ന ഇതിവൃത്തങ്ങളെ ഒത്തുഴനാക്കുമ്പോൾ ബൃഹൽകഥ നാടകകർത്താവിനു് ആധാരഗ്രന്ഥം ആയിരിക്കാമല്ലോ എന്നു ശങ്കിക്കുന്നതിനു ധാരാളം വക കാണുന്നുണ്ടു്. രണ്ടും തമ്മിൽ തട്ടിച്ചുനോക്കിട്ടു നിർണ്ണയം വായനക്കാർ തന്നെ ചെയ്യാകാമുള്ളതു്.

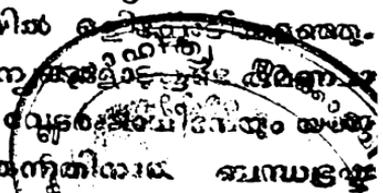
1. ഉഭയനകഥ

അലഫബാദ് നഗരത്തിൽനിന്ന ഗംഗാതീരത്തിൽ ഉദ്ദേശം മുപ്പതുനാഴിക മുകളിൽ ഇപ്പോൾ 'കോസം' എന്ന് ഒരു സ്ഥലമുണ്ട്. ഇവിടെയായിരുന്നു പണ്ടത്തെ കുശാംബീരാജധാനി; ഇതിന്നു ചുറ്റുമുള്ള ഭേരം വന്യരാജ്യവും. ഈ രാജ്യം ഒരു കാലത്തു് പാണ്ഡവന്മാരുടെ വംശപരമ്പരയിൽപ്പെട്ട ഉഭയനൻ എന്നൊരു രാജാവു വാണിരുന്നു. അതിസുന്ദരനും സംഗീതാഭി ലളിതകലകളിൽ അത്യാസക്തനും ആയിരുന്നതിനാൽ ആ രാജാവു് യീരലളിതനായകന്മാരുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഉൾപ്പെടുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനു വാസുകി കൊടുത്തതായിട്ടു് ഘോഷപതി എന്നൊരു വീണ ഉണ്ടായിരുന്നു. ഈ വീണയുടെ ശബ്ദമാധുര്യം കാട്ടിൽനിന്നു് ആനകളെ ആകർഷിക്കുന്നതിനു് ഉപയോഗപ്പെട്ടു; 'മൃഗയാക്ഷാഃ സ്രിയഃ പാനം' എന്നു പരിഗണിച്ചിട്ടുള്ള സപ്തവൃസനങ്ങളിൽ കാരോന്നം ഇദ്ദേഹത്തെ ബാധിച്ചിരുന്നു. സചിവായത്തസിദ്ധിയായ ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ രാജ്യം മഹാമന്ത്രിയാം യശഗന്ധരായണനും ദുരൂഹനായകനായ രമണപാനമാണു ഭരിച്ചതു്.

ഇക്കാലത്തു് ഉജ്ജയിനിയിൽ മഹാസേനൻ, അല്ലെങ്കിൽ ചണ്ഡികാദേവിയെ ചണ്ഡമായി ആരാധിച്ചതു മുതൽ ലഭിച്ച വിരതുപേർ ഉപയോഗിക്കുന്നപക്ഷം, 'ചണ്ഡമഹാസേനൻ' എന്നൊരു രാജാവുണ്ടായിരുന്നു. ഈ രാജാവിനു് അംഗാരവതി എന്ന ദേവിയിൽ ഗോപാലകൻ എന്നും പാലകൻ എന്നും രണ്ടു പുത്രന്മാർക്കു് പുറമേ, ഇന്ദ്രൻ പ്രസാദിച്ചു കൊടുത്തവരും എന്നു

സംഗതി ഓർമ്മിപ്പിക്കുന്ന വാസവദത്താനാമധേയത്തോടു കൂടി ഒരു പുത്രിയും ജനിച്ചു. ഈ പുത്രിക്ക് സദൃശനായ വാൻ ഉദയനനേ ഉള്ള എന്ന് മഹാസേനൻ ബോധപ്പെട്ടു. എന്നാൽ ഉദയനൻ തനിക്കു പ്രതികൂലനായിരുന്നതിനാൽ വിളിച്ചു കന്യകയെ കൊടുക്കാൻ മടിക്കുകയും ചെയ്തു. കായ്സിദ്ധിക്ക് ആ രാജാവു നയങ്ങൾ പ്രവർത്തിച്ചു. തന്റെ പ്രിയപുത്രിയായ വാസവദത്തയെ വീണവായന അഭ്യസിപ്പിക്കാൻ ഉജ്ജയിനിയിലേക്കു വന്നാൽ കൊള്ളാം എന്ന് ആവശ്യപ്പെട്ടുകൊണ്ട് ഉദയനന്റെ പേക്ക് ഭൃതനെ അയച്ചു. വീരനും അഭിമാനിയുമായ തനിക്കു ഈ സന്ദേശം ഒരു അവമാനമാണെന്നു തോന്നിട്ടു് ഉദയനൻ പുത്രിയെ ഇങ്ങോട്ടയയ്ക്കാൻ പ്രതിഭൃതനെ സന്ദേശിച്ചു. വാസ്തവത്തിൽ അക്കാലത്തു പ്രഭുക്കന്മാരികൊണ്ടു രാജമണ്ഡലത്തിൽവെച്ചു പ്രബലതമനായ മഹാസേനൻ ഈ അധിഷ്ഠിതം സഹിച്ചില്ല. ഉദയനനെ ഉജ്ജയിനിയിൽ എങ്ങനെ എങ്കിലും വരുത്തണമെന്നു നിശ്ചയിച്ചു് ആ രാജാവു് ഒരു യന്ത്രഗജത്തെ ഉണ്ടാക്കി. മരലകൊണ്ടു് ഉദയനനെ വശപ്പെടുത്തി. ഉദയനനു് ആനനായാട്ടിൽ വളരെ ഭ്രമമുണ്ടായിരുന്നതിനാൽ മരലം വിചാരിച്ചിരുന്നതുപോലെ ഫലിച്ചു. അതിൽ ബലനായ ആ യുവാവിനെ മഹാസേനൻ ബഹുമാനിച്ചു് പുത്രിക്ക് ഗാന്ധർവ്വിദ്യാമുഖവാക്കി വാഴിക്കുകയും ചെയ്തു. തന്മൂലം സന്ദരനായ വത്സലപുത്രനാകട്ടേ സ്വയമേ വാസവദത്താകാമകനായിരുന്നതിനാൽ കാരാഗൃഹവാസത്തെ വകവയ്ക്കാതെ രസിച്ച് കാലം കഴിച്ചു.

മഹാസേനൻ വത്സേശ്വരനെ വഞ്ചിച്ചു വശീകരിച്ചു വർത്തമാനം അറിഞ്ഞു കൗശാംബിയിൽ മന്ത്രിമാർ ജനങ്ങളെ ആശ്വസിപ്പിച്ചിട്ട് രാജാവിനെ വിടുവിക്കാൻ യത്നമാരംഭിച്ചു. മഹാമന്ത്രിയായ യോഗന്ധരായണൻ, രാജാവിന്റെ വസന്തകൻ എന്തെങ്കിലും ചേരയെ വിദ്വേഷകനേയും കൂട്ടിക്കൊണ്ടു ഭ്രാന്തവേഷം കെട്ടി ഉജ്ജയിനീരാജധാനിയിലെത്തി. സരസമായി പാടുകയും ആടുകയും മറ്റും ചെയ്ത് തെരുവുകളിൽ കേൾപ്പിച്ചു. കേൾക്കുന്നവർക്കു കരകൾ വിടുകയും, കന്യാന്തഃപുരത്തിൽ പ്രവേശം ലഭിക്കുന്നതിന് യോഗന്ധരായണൻ ഒരു പ്രയാസവുമുണ്ടായില്ല. അവിടെ രാജാവിനെ രഹസ്സിൽ കണ്ടു വേണ്ടതെല്ലാം ഉപദേശിച്ചു. കബ്ജവേഷത്തിൽ തന്റെ കൂടെ കൊണ്ടു പോയിരുന്ന വസന്തകനെ അന്തഃപുരത്തിൽ വാസവദത്തയുടെ സരസ്വതീപുഷ്പകനായി ഏല്പിച്ചു കൊടുത്തു. അദ്ദേഹം മടങ്ങി. വസന്തകൻ കഥാനിപുണനായിരുന്നതിനാൽ പല കന്യകമാരും മാതാപിതാക്കളാലും വഞ്ചിച്ചു സ്വയംവൃത്തന്മാരായ വരന്മാരോടുകൂടെ കാടിലേക്കുപോയി. ഉള്ള കഥകൾപറഞ്ഞു വാസവദത്തയ്ക്കു സ്വജനപ്രതിപത്തി ക്ഷയിച്ചു. ഇതുകൊണ്ട് സ്വയംവൃത്തന്മാരുടെ വാസവദത്തയെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടു ഉദയനൻ, യോഗന്ധരായണൻ ഉപദേശിച്ചിരുന്നപ്രകാരം ഭദ്രവതിയെന്ന ബലിഷ്ഠതയായ പീഠിയനയുടെ പുത്രൻ കരകിരാതിയിൽ കെട്ടിക്കൊടുത്തു. വഴിയിൽ സഹായത്തിനു സൈനികങ്ങളോടുകൂടി കിരാനയനേയും പുളിന്ദകൻ എന്നൊരു വ്യക്തിയെ കണ്ടു. യോഗന്ധരായണൻ ഏല്പിച്ചു ചെയ്തിരുന്നതിനാൽ ബന്ധുരായണൻ

നായ ഉദയനന്ദൻ സൈപരമായി കൗശാംബിയിൽ എത്താൻ സാധിച്ചു.

ഈ വർത്തമാനം മഹാസേനൻ അറിഞ്ഞതിൽ ഒട്ടേറെകാലമിടിച്ചിട്ടില്ലെന്നു മാത്രമല്ല, പുത്രനായ ഗോപാലകന്ദൻ വസുരാജ്യത്തിൽ അയച്ചു വിധിപ്രകാരം വിവാഹം നടത്തിച്ചുകൊടുക്കയും ചെയ്തു.

സ്വന്തമേ സ്രീലവ്യസനായിരുന്ന ഉദയനന്ദൻ മനസ്സിൽ വാസവദത്തയും ഘോഷവതിയും നായാട്ടുമല്ലാതെ മറ്റൊന്നും കരേക്കാലത്തേക്കു പ്രവേശിച്ചില്ല. ഈ കാമുകൻ മഹിഷിയായ വാസവദത്തയ്ക്കു പുറമേ വിരവിക, ബന്ധുമതി, മഞ്ജുളിക ഇങ്ങനെ ഭോഗിനികളായ വല്ലഭമാരേയും സ്വീകരിച്ചിരുന്നു. ഈ മട്ടു കണ്ടു മന്ത്രിമാർ ആലോചന ചെയ്തു—‘പരീക്ഷിത്തിന്റെ വശജാതനായ തമ്മുടെ രാജാവു സാവ്ഭട്ടമനായിരിക്കേണ്ട ആളാണു്. ബലിഷ്ഠനായ മഹാസേനൻ ഇദ്ദേഹത്തിനിപ്പോൾ ബന്ധുവാൻ. അടുത്ത ആളായ മഗധരാജാവിനെ ക്രൂരനിരന്ദനമായിരിക്കിത്തീർത്താൽ ദുർബലന്മാരായ ശേഷംപേരെ എല്ലാം ജയിക്കാം. മഗധരാജാവിനു പത്മാവതി എന്നൊരു ഭഗിനിയുണ്ടു്. ആ കന്യകയെ അദ്ദേഹം ഉടൻതന്നെ കൊടുക്കാൻ മടിക്കുന്നതു് വാസവദത്തയെ വിചാരിച്ചു മാത്രമാണു്. അതുകൊണ്ടു് വാസവദത്തയെ കുറച്ചു കാലത്തേക്കു് ഉദയനന്ദൻ അടുക്കൽനിന്നു പിരിച്ചുവെച്ചാൽ കാര്യമെല്ലാം സാധിക്കാം.’ ഈ ആലോചനയുടെ ഫലമായിട്ടു് മന്ത്രിമാർ രാജാവിനെ മൃഗയാസരകർമ്മം മുതലായ കാരണങ്ങൾ പറഞ്ഞിളക്കി ലാവാണകം എന്നു

ഗ്രാമത്തിലേക്കു പുറപ്പെട്ടുവിട്ടു. അവിടെവെച്ച് രാജാവു നായാട്ടിനു പോയിരിക്കുമ്പോൾ ഗ്രാമത്തിനു തീവെച്ച്, അഗ്നിബാധയിൽ വാസവദത്തയും വസന്തകന്ദനം അപായപ്പെട്ടു എന്നൊരു ശ്രുതിയുണ്ടാക്കി. യൗഗന്ധരായണൻ വാസവദത്തയെ ആവന്തികബ്രാഹ്മണിവേഷത്തിലും വസന്തകനെ * കാണവടുവിന്റെ വേഷത്തിലും പത്മാവതി വശം ന്യൂനമായി ഏല്പിച്ചു. വാസവദത്തയെ സമ്മതിപ്പിക്കുന്നതിനും മറ്റും ഗോപാലകനെക്കൂടി ഗ്രന്ഥാലോചനയിൽ മന്ത്രിമാർ ചേർത്തിരുന്നു. ഉദയനൻ നായാട്ടുകഴിഞ്ഞു വന്നു വർത്തമാനമറിഞ്ഞപ്പോൾ അതിയായി വ്യസനിച്ചു എങ്കിലും ഗോപാലകൻ ധൈര്യപ്പെടുന്നതും വാസവദത്തയിൽ തനിക്കു ഗന്ധർവ്വരായ പുത്രൻ ജനിക്കണമെന്നു നാരദൻ പറഞ്ഞിരുന്നതും മറ്റും ആലോചിച്ചു ആശ്ചര്യപ്പെട്ടു.

വാസവദത്തയുടെ അപമൃത്യുവർത്തമാനം കേട്ടിട്ട് ഏകാന്തമാമസിയാതെ മഗധരാജാവ് ഉദയനനെ ആളയച്ചു വരുത്തി പത്മാവതിയെ വിവാഹം ചെയ്തുകൊടുത്തു. വിവാഹദിനത്തിൽതന്നെ തിരിച്ചു കൌശാംബിയിലേക്കു ഉദയനനു പോകുന്നതിനു് ഏല്പാടുചെയ്തിരുന്നതിനാൽ മഗധേശ്വരൻ വാസവദത്തയുടെ വാസ്തവം വെളിപ്പെടുത്തേയും കഴിഞ്ഞു. ഉദയനനാകട്ടെ വാസവദത്താഗോപണത്തിന്റെ ഉദ്ദേശ്യം അറിഞ്ഞപ്പോൾ സന്തോഷിച്ചതേ ഉള്ളൂ. മഹിഷിമാർ രണ്ടുപേരും ഒരുമിച്ചു ഉദയനൻ

* കണ്ടാൽ കണ്ണിനു ദോഷമൊന്നുമില്ലെങ്കിലും കാഴ്ചയില്ലാത്തവർ വട്ടംബ്രഹ്മചാരി.

മിക്കുകയും ക്രമേണ ദിഗ്ജയം ചെയ്ത് ഏകപുത്രായി പതിയായി രാജ്യവും ചെയ്തു.

2. നാടകീയകഥ.

മേൽ പ്രസ്താവിച്ച ഉദയനകഥ മുഴുവനും ഭാസൻ രണ്ടു നാടകങ്ങളായി വിഭജിച്ചു—വാസവദത്താഹരണം പ്രതിജ്ഞായൗഗന്ധരായണത്തിലും, പത്മാവതീപാർവതീയും സ്വപ്നവാസവദത്തത്തിലും. നാടകത്തിന്റെ കഥാ വസ്തുവിൽ പ്രധാനാങ്കങ്ങൾക്കു യാതൊരു ഭേദവുമില്ല. പത്മാവതീയുടെ തപോവനാഭിഗർഭനം, ആരുണീ കൃതമായ രാജ്യാപഹരണം, മഗധേശ്വരസഹായത്താൽ ശത്രുവിജയം, മഹാസേനന്റെയും അംഗാരവതിയുടേയും സന്ദേശം ഇത്രയും നാടകകവി ചമല്ലാത്തതിനുവേണ്ടി ചേർത്തതാണ്. വസന്തകനൈക്കൊണ്ടു് വേറെ പ്രയോജനമാവശ്യപ്പെട്ടതിനാൽ അഗ്നിബാധയിൽ വസന്തകന്റെ സ്ഥാനം യൗഗന്ധരായണനു കൊടുത്തു. ഉദയനൻ പത്മാവതീവിവാഹം നടക്കുമെന്ന് ഭാവിഫലം ആദേശിക്കുന്നതിന് നാരദനെ ഉപേക്ഷിച്ചു് പുഷ്പകഭദ്രാദികളായ സിലന്മാരെ ഏല്പിട്ടുത്തിയതു് പുരാണപുരാ കളയുടേതാണെങ്കിൽ നന്നായി. അതിമാനുഷപ്രവൃത്തികളൊന്നും ഇക്കഥയിൽ ആവശ്യപ്പെട്ടിട്ടില്ലാത്തതിനാൽ റെമുതെ എന്തിനു ദിവ്യനായ നാരദനെ പിടിച്ചുകൊണ്ടു വരുന്നു? മൂലകഥയിലെപ്പോലെ ഗോപാലകനൈക്കുണ്ടെങ്കിൽ ഗ്രന്ഥാലോചനയിൽ ഏല്പിട്ടുത്തിയിരുന്നെങ്കിൽ യൗഗന്ധരായണന്റെ തന്ത്രങ്ങൾക്കു ശക്തി കറഞ്ഞുപോകുമായിരുന്നു. അഞ്ചാമകത്തിൽ വിദ്വേഷകനൈക്കൊണ്ടു് ജ്ഞാപിനോടു കഥ പറയിക്കുന്നതു ബാലീശമായി തോന്നുന്നുണ്ടെങ്കിലും

വസന്തകൻ കഥാനിപുണനാണെന്ന് ആയാഃകഥയിൽ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു് അനുസന്ധാനം ചെയ്യുന്നതിനാകുന്നു എന്നു സമാധാനമുണ്ടു്. തൃപ്തമായ വിരചികാവൃത്താന്തം മുതലായ ചില്ലറ സംഗതികൾപോലും നാടകകവി ഉപേക്ഷിക്കാതെ ഭംഗിപ്പെടുത്തി.

3. പാത്രനിരൂപണം.

പാത്രകല്പനയിൽ കവി വളരെ ചാതുര്യം പ്രയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ധീരലളിതനും ദക്ഷിണനായകനുമായ ഉദയനൻ വാസവദത്തയെ അനുശോചിക്കുന്നതു് അനുകമ്പാശീലംകൊണ്ടാണു്. ഈ ശീലത്തിനു് രൂപസൗന്ദര്യം, ലളിതകലാനൈപുണ്യം മുതലായ മറ്റു ഗുണങ്ങളേക്കാൾ പത്മാവതി വിലവെള്ളുന്നു. സ്രീലമ്പടതപദോഷം ഇതിനാൽ നീങ്ങി. പത്മാവതി പശുപ്താവമായിപ്പോയെന്നു തോന്നിയേക്കാം. എന്നാൽ അവൾ ഇരൾഷ്യ വിചാരിക്കാതെ വാസവദത്തയിൽ ഗുരുഭക്തി വിചാരിക്കുന്നതും, 'അനർഘശീലാകൃതി.....ബു' (4—4) എന്നു രാജാവു വാസവദത്തയിൽ പ്രേമാധികൃത വിളിച്ചു പറയുന്നതു കേട്ടിട്ടു് ചേടി ചെയ്തു റിമാർക്കിനെ ആക്ഷേപിച്ചു് അന്യഥാ സ്മർത്തിച്ചതു എല്ലാം അവളുടെ ധർമ്മബുദ്ധി കൊണ്ടാണു്. ഈ സ്വഭാവം ആരംഭത്തിൽതന്നെ 'സപകലഭൈവമിവരൂക്ഷ ധർമ്മം' (1-6) എന്നു കാഷ്ടകീയനെ കൊണ്ടു വിളിച്ചുപറയിച്ചിട്ടുണ്ടു്. മാതാചാര്യ മഹാദേവിയെ തപോവനത്തിൽ താമസിപ്പിച്ചുള്ളകൊണ്ടു കലശ്ശതച്ചുമായല്ലോ. വാസവദത്തയും യേശഗന്ധരായണാനമാണു് സുഖോപരി പ്രകാശിക്കുന്നതു്. സൗന്ദര്യം, സഹനശക്തി,

അഭിമാനം, പ്രഗത്ഭത, പ്രതിഭ, ഉൽക്കണ്ഠ ഇത്യാദി യായ വാസവദത്തയുടെ തുണങ്ങൾ പല ഘട്ടങ്ങളിലും പ്രബലമായി പ്രകടിപ്പിക്കുന്നുണ്ട്. മൂന്നാമങ്കത്തിൽ അവർ അനുഭവിക്കുന്ന കഷ്ടം സഹിക്കുന്നതിന് സാധാരണ സ്ത്രീകൾക്കു സാധിക്കുന്നതല്ല. തപോവനത്തിൽ ആളുമാറുമ്പോൾ നിഷിനില്ലേണിപ്പിക്കുന്നതിൽ ഉണ്ടായ ഘനക്ഷയം, 'കാലക്രമത്തിനനുരൂപക്രമത്തിന്റെ ധാരാളമായ പൊലലമറിയുന്ന മനുഷ്യഭാഗ്യം' (1-4) എന്ന യൗഗന്ധരായണന്റെ സമാധാനംകേട്ടതിൽപിന്നെ അവർ ഗണിക്കുന്നില്ല. 'ആയുർപത്രപക്ഷപാതംകൊണ്ട് മൂന്നു പ്രാവശ്യം അവർ കടത്തിപ്പറഞ്ഞുപോയാലും' പ്രത്യല്ലന്നമതിതപംകൊണ്ട് അബലം പറയാതെ കഴിക്കുന്നു. 'ഫലാനുമേയാഃ പ്രാരംഭഃ' എന്ന തോതിലാണ് യൗഗന്ധരായണന്റെ മന്ത്രമുപ്ലി. തപോവനത്തിൽവന്നു ലാവാണകവൃത്താന്തം വീപ്പാർട്ടുചെയ്യുന്ന ബ്രഹ്മചാരിയും, രാജാവു ശയനമാളി കയിൽ ഇരിക്കുമ്പോൾ വെളിയിൽനിന്നു ഘോഷവതി വായിച്ച ആളും യൗഗന്ധരായണന്റെ ചാപ്യേഷണങ്ങളെന്ന സൂക്ഷ്മഗ്രാഹികൾക്കു മനസ്സിലാക്കാൻ കഴിയും. 'ഭ്രാന്തവേഷം യുദ്ധഘോഷം...സു' (6-18) എന്നു രാജാവു ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ തന്ത്രങ്ങളെ അഭിനയിച്ചു. ഭട്ടവിൽ കൃതജ്ഞതാപ്രകാശനം ചെയ്യുന്നുമുണ്ട്.

4. സ്ഥലകാലങ്ങൾ.

ഒന്നാമങ്കത്തിൽമാത്രം രംഗം തപോവനവും ശേഷം അങ്കങ്ങളിലെല്ലാം മധ്യരാജധാനിയിൽ പത്മാവതിയുടെ അരമനയുമാകുന്നു. തപോവനത്തിലും പ്രഭവനത്തിലും ഭരിച്ചതു പ്രവേശിച്ചവർ അടുത്തുള്ള മറ്റു ഭാഗം

ക്കളീലകു ചുറ്റിനടന്നുപോകുന്നുണ്ട്. ഇതു സംസ്കൃത നാടകങ്ങളിൽ ഒട്ടും അപൂർവ്വമല്ല. രംഗപ്രയോഗത്തിന് ഇതുകൊണ്ടു വലിയ അസൗകര്യങ്ങളൊന്നും നേരിടുന്ന മില്ല.

ഒരുദിവസം മല്യാഹനത്തിനു മുമ്പായിട്ടാണു പത്മാ വതീയുടെ തപോവനപ്രവേശം. ഉച്ചയ്ക്കു ബ്രഹ്മചാരി വന്നു ലാവാണകത്തിലെ കലാപങ്ങളെല്ലാം പറഞ്ഞു തീരുമ്പോഴേയ്ക്കും നേരം അസ്തമിക്കാറാകുന്നു. പിന്നീടു രണ്ടാമങ്കത്തിൽ പത്മാവതി പന്തടിച്ചുകൊണ്ടു പ്രവേശിക്കുന്നതു്, ഉദ്ദേശം ഒരു മണ്ഡലം കഴിഞ്ഞായിരിക്കണം. തപോവനത്തിൽവെച്ചു് വാസവദത്തയുടെ അകാലമരണം കേട്ടതിനുമേൽ പത്മാവതിക്കു് ഉദയനനിൽ അന്നു രാഗം ജനിച്ചു വലിക്കുന്നതിനും, മഗധരാജാവിനു കന്യാദാനത്തിനു വേണ്ടുന്ന ആലോചനചെയ്യുന്നതിനും, വഞ്ചേശ്വരനു രണ്ടാംവിവാഹം ആരംഭിക്കുന്നതിനും കൂടിയാണു് ഇത്രയും സമയം വകവെക്കുന്നതു്. മൂന്നാമങ്കത്തിൽ ഒന്നാം കല്യാണദിവസം വാസവദത്ത പ്രമദവനത്തിൽ ചോയിരുന്തു് മനോരാജ്യം വിചാരിക്കയും വരണമാല കെട്ടുകയും ചെയ്യുന്നു. കല്യാണമടിയന്തിരം കഴിഞ്ഞിട്ടു് ഒട്ടപിറ്റേദിവസംതന്നെ ആയിരിക്കണം നാലാമങ്കത്തിൽ വിദ്വേഷകൻ പ്രവേശിച്ചു, മംഗളോത്സവത്തെ അഭിനന്ദിക്കുന്നതും, രാജാവുമായി വെടിപറഞ്ഞു രസിക്കുന്നതും. ആ അങ്കത്തിന്റെ അവസാനത്തിൽ രാജാവു് ബന്ധുക്കളെ സന്ദർശിക്കാൻ മഗധേശ്വരന്റെ അടുക്കലേക്കുപോകുന്നതു കണ്ടു് വിവാഹത്തിനു വന്ന ബന്ധുക്കൾ പിരിഞ്ഞു കഴിഞ്ഞിട്ടില്ലെന്നു തെളിയുന്നു. അഞ്ചാമങ്കത്തിലെ കഥ

ഒരു രാത്രിയിൽ നടന്ന സംഗതികളാണ്. ആരംഭത്തിൽ വിദ്വേഷകൻ 'വത്സരാജാവുതിരുമേനിക്കു മന്മഥനാചം വല്പിച്ചിരിക്കുന്നു' എന്നു പറയുന്നതുകൊണ്ടും, അതിനു സരിപ്പ് രാജാവ്—

'സമ്മാന്യസവ്ഗുണനാം പ്രിയഭരതൃഹിച്ഛി-
ഭട്ടമാനസത്തിനഴൽ മങ്ങിയമട്ടിലായി'

എന്നു് അനുവദിക്കുന്നതുകൊണ്ടും നായകനു് ഗൃഹസ്ഥർ ചുറ്റു പിന്നീടും പതിവുമട്ടിലായി എന്തായിക്കാം. ഇതിലേക്കു് ഒരു പക്ഷഃമാ ഒരു മാസഭാകാലം വേണ്ടിവരാം. ഇതിനിടയിൽ മഗ്ധരാജൻറെ സഹായത്തോടുകൂടെ ക്ഷമണപാൻ ആരുണിയെ ജയിക്കുന്നതിനു വേണ്ട ഒരുക്കങ്ങളോടുകൂടെ ഗംഗാനദി കടക്കുകയും ഭൂമിയിറങ്ങുകയും ചെയ്തപ്പോൾ രാജ്യം വീണ്ടെടുക്കുവാൻ സന്തോഷത്തിൽ അനുഭവിക്കുന്നതിനു, ഉജ്ജയിനിയിൽനിന്നു മഠഃസേനൻറെ ഭൂതർക്ക പാടലീപുത്രത്തിൽ എങ്ങാനുള്ള കാലം അയ്യോ ആരും അങ്കങ്ങളുടെ മേലേ അനുവദിക്കേണ്ടതുണ്ടു്. അന്നത്തെ കാലാധിപതിക്കു് ഇത്രയും സംഗതി നടക്കുന്നതിനു് ഒരു ദീർഘകാലം ആവശ്യപ്പെടുമെങ്കിലും അടകീയകാലത്തിൽ രണ്ടുകങ്ങളിലേയും കഥ തലേദിവസവും പിറേററിച്ചുസവും നടന്നതുപോലെയാണു് തോന്നുകയുള്ളു. ആരുണിയെ ജയിക്കാമെന്നു രാജാവു പറയുന്നതു കേൾക്കുകയും യുദ്ധത്തിനു സ്വയം പോയതായി തോന്നുന്നില്ല.

5. പാഠഭേദങ്ങൾ.

അനന്തരയനഗ്രന്ഥാവലിയിൽ 15-ാം നമ്പരായി ആദ്യം പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിയ സ്വച്ഛന്ദവാസവദത്തത്തിൽ

പലേടത്തും പാഠങ്ങളുടെ അശുലികൊണ്ടു് കവിവൃദയം സ്തംഭമാകാതെയിരുന്നു. രണ്ടാമതു് ആ പ്രസാധകൻ തന്നെ സ്വന്തമായി വ്യാഖ്യാനത്തോടുകൂടെ പരിശോധിച്ച പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിയ പുസ്തകം നോക്കിയിട്ടാണ് ഈ തർജ്ജമ ചെയ്തിരിക്കുന്നതു്. എന്നാൽ പരിഷ്കരിച്ച രണ്ടാംപതിപ്പിലും അപൂർവ്വം ചില സ്ഥലങ്ങളിൽ പാഠഭേദം കാണാൻ വകയുണ്ടു്, എന്നാണു് എന്റെ അനുഭവം. പ്രസാധകൻ മാതൃകയായ ഏടുകളിൽ സംഭവിക്കാവുന്ന അക്ഷരവീഴ്ചകളെ ഉദ്ധരിച്ചു തിരുത്താൻ ശ്രമിച്ചതായി തോന്നുന്നില്ല. പ്രകൃതനാടകം ഇക്കഴിഞ്ഞ മൂന്നു കൊല്ലങ്ങളിൽ ഇന്റർമീഡിയേറു് പരീക്ഷയ്ക്കു് ടെക്സ്റ്റായിരുന്നതിനാൽ എനിക്കു് അതു് പരീക്ഷ്യമാരെ പഠിപ്പിക്കേണ്ടിരുന്നതിൽ മൂലഗ്രന്ഥത്തെ ഗാഢമായി ചർച്ചചെയ്യുന്നതിനിടയായി. അപ്പോൾ എനിക്കു സ്വയം സ്മരിച്ചിട്ടുള്ള ചില പാഠശോധനകളെപ്പറ്റി പ്രസാധകനോടു തന്നെ ഞാൻ പ്രസ്താവിച്ചപ്പോൾ ആ മഹാശയൻ, ഞാൻ ഉദ്ധരിച്ചുചെയ്ത പാഠങ്ങളിൽതന്നെ ചിലതു അനന്തര ദൃഷ്ടിക്കുള്ളായ മാതൃകഗ്രന്ഥങ്ങളിൽ കണ്ടതായി പഠത്തു എന്നെ പ്രോത്സാഹിപ്പിച്ചതിനാലും, സഹൃദയന്മാരായ എന്റെ മറ്റു സ്നേഹിതന്മാരും ഞാൻ ഉദ്ധരിച്ച പാഠപരിമർശനങ്ങളെ ശരിവെച്ചതിനാലും ഈ തർജ്ജമയിൽ അതതു സ്ഥലങ്ങളിൽ ആ നവോല്പിവിരപാഠങ്ങളെയാണു് സ്വീകരിച്ചിരിക്കുന്നതു്. പാഠം പരിശോധിക്കേണ്ടിരുന്നിട്ടുള്ള സ്ഥലങ്ങളിൽ പഠഃസ്ഥിരപാഠവും ഉദ്ധരിതപാഠവും നേക്കു് നേരെ ചേർത്തുകൊള്ളുന്നു.

യഥാസ്ഥിതം.	ഉല്പിഖിതം
1. ദുഷ്ടാഖിപത്തിരഥയഃ പ്രഥ മം പ്രദിഷു (1. 11)	...യാ പ്രഥമം...
2. ശ്രമോ ഹി ബഹുപാശ്രയഃ (1. 12)	...ഹി ഹവ്യാശ്രയഃ
3. വാസവദത്ത അധികമദ്യ ശോഭ ഭദ്രത അഭിത ഇവ തേ അദ്യ ഇവ തേ അദ്യവരോ വരമുഖം പശ്യാമി (1 ആരംഭം)	...ശോഭസേ, അഭിക ഇവ തേ അദ്യവരോ മുഖം പശ്യാമി
4. സപ്തഷ്ടിഖംശകടിശാച നിവ ത്തനേഷു (IV. 2)	...വിവത്തനേഷു
5. മാമാ ഭവാനേവം മധുരസ ത്രാസഃ പരിഹാർഷ്ഠി മൂന്നാംശ്ലോകത്തിന്റെ അവ താരികയ്ക്കു മുഖ്യം	മധുപദലം പാതയി തുമിഷ്ഠി) എന്നു നടോപദേശം ചേർക്കണം.
6. പാദസന്യാവിഷ്ണു വയമിവകാന്താവിയുക്ത്യാഃ സ്യ (IV 3)	വാസധപംസവിശീ ണ്ണാ---
7. പത്മാവതിയേയോ വാസവദ ത്തയേയോ അധികം പ്രിയം എന്നു വിദൂഷകൻ പറയുന്നിട ത്തു സ്തിശ്ലേന ഭോജനേന മാം പ്രത്യുൽഗച്ഛതി വാസവദത്താ	...പത്മാവതീ.
8. ഖാഷ്പപടാന്തരിതം ആർച്ചപത്ര സ്യ മുഖം V	...പടലാന്തരിതം.
9. മൂന്നാനാം വാ വിശാലാനാം (V. 9)	പ്രണയാനാം വിശാ ലാനാം

അമാന്ധിതം.	ഉല്പിഖിതം
10. പൂർവാഭിവാത സരജ്യാചുന ഭൂതദുഃഖഃ (V. 2)	...ഭിവാതചരിഖ കൃത്യാനഭൂത
11. അദ്യ ഭത്തഃസൂത്രാമുഖപ്രാസാ ഭഗേതന. (VI. വിഷ്ണുഭംഭം)	...ശത്യാമഹാപ്ര സാഭഗഭരസ ...നകൃതം യദസ്യ
12. കിം നാമ ദൈവാ ഭവതാ ന കൃതം യദി സ്മാൽ (VI. 5)	
13. ധാത്രീയുഃ വാക്യത്തിൽ- അനഗ്നിസാക്ഷികാ വീണാവ്യ പദേശേന ഭത്തം.	...ഭത്തം വാസവാ തദ

നാടകപാത്രവിവരണം

ഉദയനൻ—വത്സരാജ്യത്തിലെ രാജാവു്, (നായകൻ)
യൗഗന്ധരായണൻ—പ്രധാനമന്ത്രി.

വസന്തകൻ—ചിട്ടപ്പകൻ.

കാഞ്ചുകീയൻ—പത്മാവതിയുടെ അരുമനയിലെ
അധികാരി.

രൈദ്യൻ—മഹാസേനന്റെ കാഞ്ചുകീയൻ.

ബ്രഹ്മചാരി—ലാവാനകത്തിലെ ഒരു വിദ്യാർത്ഥി.

ഭടന്മാർ—ഒരുവനു സംഭാഷകൻ എന്നു ചേർ.

വാസവദത്ത—ഉദയനന്റെ പ്രഥമമഹിഷി. (ആവന്തിക)
ഉജ്ജയിനിയിലെ രാജാവായ മഹാസേനന്റെ പുത്രി.

പത്മാവതി—ഉദയനന്റെ രണ്ടാംമഹിഷി,
മഗധരാജാവായ ദർശകന്റെ ഭഗിനി.

താപസി—
മധുക്കരിക
പത്മിനിക
വേറെ ചേടികൾ } പത്മാവതിയുടെ പരിജനങ്ങൾ.

ധാത്രി—പത്മാവതിയുടെ വളർത്തമ്മ.
(ചേർ കാണുന്നില്ല)

വന്ധുന്ധര—വാസവദത്തയുടെ വളർത്തമ്മ.

വിജയ—ഉദയനന്റെ ചാരപാലിക.

ശ്രീ

സപ്തവാസവദത്തം

ഒന്നാമങ്കം

പ്രസ്താവന.

[യാദിയുടെ അവസാനത്തിൽ സൂത്രധാരൻ പ്രവേശിക്കുന്നു]

സൂത്ര—ഓക്ഷായുതോദയനവാസവദത്തമൈത്രീ-
ദീക്ഷാരസം കവിവചസ്സിലണച്ചു നിത്യം
പത്മാസതപ്രിയ ഇണയ്ക്കു വസന്തകമു-
പത്മാവതീർണ്ണമധുരപ്പണമാചരിപ്പാൻ.

1

ഞാൻ ആയുന്മാരുടെ സമക്ഷം ഒരു കാൽപ്പം അറിയിച്ചു കൊള്ളുന്നു. (തിരിഞ്ഞുയിന്നു ചെവികൊടുത്തിട്ട്) ഹേ! ഞാൻ വിജ്ഞാപനത്തിനു ഭാവികുന്വോഹ ഏന്താണ് ഒരു ശബ്ദം ചൊല്ലേ കേൾക്കുന്നത്? എട്ടെ, നോക്കാം.

[അന്തീയരയിൽ]

ഭൃഷണിനീലിൻ! മാന്വരേ, ഭൃഷണിനീലിൻ!

സൂത്രധാരൻ—ശരി, മനസ്സിലായി—
പരുഷം മഗധേശൻ തൻ—
പുരുഷൻ ഭക്ത്യാ തപോവനത്തിങ്കൽ
നരപതികന്യക തന്നുടെ
വരവിനു വഴിയേൽ തിരക്കു നീക്കുന്നു.

2

[പോയി]

അങ്കുരം

[അന്യനും വഴി മാറ്റിക്കൊണ്ടു രണ്ടു ഭടന്മാർ പ്രവേശിക്കുന്നു.]

ഭടന്മാർ—ഭഴിഞ്ഞു നില്പിൻ! മാന്യരേ, ഭഴിഞ്ഞു നില്പിൻ!
[അന്യനും സന്യാസിയവേഷത്തിൽ യോഗസ്വാമിയെന്നും ആവന്തിക
വേഷത്തിൽ വാസവദത്തയും പ്രവേശിക്കുന്നു.]

യോഗസ്വ—(ചെവിയോർത്തിട്ട്) എന്ത്! ഇവിടെയും വഴി
മാറ്റിത്തുടങ്ങിയോ?

ഉരാഭീതിക്കിടയാക്കി, കായ്ക്കനിഭൃം
ഭക്ഷിച്ചു ചീരം ധരി-

ച്ചാർഭാടഭ്രമമെന്യയാശ്രമപദം
കൈക്കൊണ്ടു മാന്യകുന്ദോ!

മുർഭജ്ജാങ്ങൊരു തണ്ടുതപ്പിയെവനാ-
ണ്ടുക്കാൻ ശാസ്ത്രജ്ഞരചെ-

* യ്തിബ്ഭാഷയ്ക്കു തപോവനം നിഭൃതമായ്
ഗ്രാമീകരിക്കുന്നതു്? 3

വാസവദത്ത—ആയ്തു, ആരാണു നീങ്ങിനിൽക്കാൻ പഠ
യ്ക്കുന്നതു്?

യോഗസ്വ—ശ്രീമതി, എവനാണോ സ്വയം ധർമ്മാർത്ഥം വിട്ടു
നീങ്ങിനിൽക്കുന്നതു് അവൻതന്നെ.

വാസവ—ആയ്തു, അല്ലെ എന്നെൻ വിവക്ഷിതം. ഞാനും
വഴി മാറ്റിക്കൊടുക്കേണ്ടിവന്നല്ലോ എന്നാണു്.

യോഗസ്വ—ശ്രീമതി, ആളറിയാത്താൽ ഇരവിധം അവമാനം
ഇരപരന്മാർക്കും പററുന്നുണ്ടു്.

വാസവ—ആയ്തു, എനിക്കു വഴിയാത്രകൊണ്ടു് അത്രശ്രമം
തോന്നുന്നില്ല; ഇര പരിഭവം സഹിക്കുന്നതാണു സങ്കടം.

യോഗസ്വ—ഇരവക പദവികൾ ഭവതി അനുഭവിച്ചു് ഉപേ
ക്ഷിച്ചുതാണല്ലോ. അതിനാൽ ഇതു സാരമാകാനില്ല. എന്തെ
ന്നാൽ—

ശീലിച്ചു നീയുമിതമാതിരി യാത്ര മൂന്നും,
 മേലാലുമായിതു പതിക്കു ജയം വരുമ്പോൾ
 കാലക്രമത്തിനേതരം ചക്രമതിന്റെയാര-
 ക്കാലെന്നപോലെ മറിയുന്നു മനുഷ്യകാശ്ചം. 4

ഭടന്മാർ—ഭഴിഞ്ഞു നില്പിൻ! മാന്യരേ, ഭഴിഞ്ഞു നില്പിൻ!
 (അന്യന്മാരും കാഞ്ചുകീയൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.)

കാഞ്ചുകീയൻ—സംഭാഷക, ഇവിടെ വഴി മാറരുത്;
 ആലോചിച്ചു നോക്കൂ!—

പഴിയരചന വന്നുകൂട്ടുമേട്ട-
 ഞ്ഞാഴിലുകൾ കാട്ടരുതാശ്രമസ്ഥരോടു്
 അഴിമതി നഗരത്തിലേല്പതെല്ലാ-
 മൊഴിവതിനായിവർ കാടു പൂക്കിരിപ്പു. 5

ഭടന്മാർ—ആയു, ശരിതന്നെ.
 (പോയി.)

യരഗ—ആവു! ഇയാളെക്കണ്ടിട്ടു് ഒരു വകതിരിപ്പുള്ളവനെ
 പൂപ്പാലെ തോന്നുന്നു. വൃത്തം, നമുക്കു അടുത്തു ചെല്ലാം.

വാസവ—അങ്ങനെ തന്നെ.

യരഗ—(കാഞ്ചുകീയന്റെ അടുത്തു ചെന്നിട്ടു്) ഹേ എന്തിനാ
 യിട്ടാണ് ഇവിടെ വഴി മാറുന്നതു്?

കാഞ്ചു—അല്ലേ തപസ്വി,

യരഗ—(വിചാരം) 'തപസ്വി' എന്നു വിളിക്കുന്നതു് ഒരു
 ബഹുമാനം തന്നെ; എങ്കിലും പരിചയപ്പെടാത്തതുകൊണ്ടു്
 അതെന്തിന്നു മനസ്സിനു പിടിക്കുന്നില്ല.

കാഞ്ചു—ആയുൻ കേൾക്കണം. ഗുരുക്കന്മാർ ദർശകൻ
 എന്നു വിളിക്കുന്ന ഞങ്ങളുടെ മഹാരാജാവിനു് 'പ്രക്കാവതി'
 എന്നൊരു സഹോദരിയുണ്ടു്. ആ രാജകുമാരി, ഇവിടെ

തപോവനത്തിൽ എഴുന്നള്ളിത്താമസിക്കുന്ന അവിടുത്തെ അമ്മ: യെന്തുരാട്ടിയെക്കണ്ടു വന്ദിച്ചു വിട വാങ്ങിപ്പോകാൻ വന്നിരിക്കുന്നു. ഇന്നേദിവസം ഈ ആശ്രമത്തിൽതന്നെയാണ് താമസം, അതിനാൽ—

പുസ്തം, ജലം, ചമത, ദർഭ തപസ്സിനുള്ള
കോപ്പിച്ചുപോൽ മുനിജനത്തിന്നു സംഭരിക്കാം,
യമ്മാഭിമാനനിനി റുപഃതജ സമ്മതിക്കാ
യമ്കഷയം; സ്വകുലദൈവമിവരുക യമ്ം. 6

അഗ്ര—(വീചാരം) ആ മഗധരാജപുത്രി പത്മാവതി ഇവരായതന്നെ. പുസ്തകഭാഗികളായ സിലാന്മാർ എന്റെ സ്വാമിക്കു മഹിഷിയായി വരുമെന്നു ലക്ഷണം പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതും ഇവളെപ്പറ്റിയാണ്. അതിനാൽ—

സംപ്രീതിതാനരുചിതാനോരവന്നൊരാളിൽ
സകല്പമുലമുലകത്തിലുടിച്ചിടുന്നു;
സ്വാമിസ്തു ഭാവിഛ ധൂവെന്നു നിനയ്ക്കയാലേ
സതപാഭിമഃനമിവരപേരിലെതിക്കനല്ലം. 7

വാസ—(വീചാരം) രാജകുമാരി എന്നു കേട്ടതിൽ എനിക്കു കർവ്വമോട് ഒരു സഹോദരസ്നേഹം തോന്നുന്നു.

(അന്തരം പത്മാവതിയും ഒരു ചേടിയും മറ്റു പരിവാരങ്ങളും പ്രവേശിക്കുന്നു.)

ചേടി—തന്യരാട്ടി, ഇതിലെ ഇതിലെ, ഇതാണ് ആശ്രമം. എഴുന്നള്ളാം. (ചുറ്റി നടന്നു കയറുന്നു)

(അന്തരം ഒരു താപസി ഇരിക്കുന്നതിലയിൽ പ്രത്യക്ഷപ്പെടുന്നു.)

താപസി—രാജകുമാരികു സ്വാഗതം.

വാസവ—(വീചാരം) ആ രാജകുമാരി ഇവളാണ്. കിടപ്പു ഇരിക്കട്ടെ ചേൻ സന്ദന്ധ്യുപമിവരുകണ്ടു്.

പത്മാ—ആയുധയെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു.

താപസി—ദീർഘായുസ്സായിരിക്കും. വര വര, കഷ്ടത, തപോവനം എല്ലാവർക്കും സ്വഹൃദമത്രേ.

പത്മാ—ആയുധയുടെ വാക്ക് എനിക്കൊരു അനുഗ്രഹമാണ്.

വാസവ—(വിചാരം) രൂപം മാത്രമല്ല, ഇവളുടെ വാക്കും മധുരമായിരിക്കുന്നു.

താപസി—(ചേടിയോട്) ഭദ്രേ, രാജാവിന്റെ സോദരിയെ രാജകുമാരന്മാരിലാതെ ഇത്രവരെ വരിച്ചില്ലയോ?

ചേടി—ഉവ്വ്, ഉജ്ജയിനിയിൽ 'പ്രദ്യോതൽ' എന്നൊരു രാജാവുണ്ടല്ലോ; അദ്ദേഹം പുത്രനുവേണ്ടി ദൂതന്മാരെ അയക്കുന്നുണ്ടു്.

വാസവ—(വിചാരം) അങ്ങനെയോ, എന്നാൽ ഇവൾ ഉല്പോരം എനിക്കു സ്വന്തം തന്നെ ആയി.

താപസി—ആ ബഹുമാനത്തിനു് ഇവൾ പാത്രംതന്നെ. രണ്ടു രാജകുടുംബങ്ങളും വളരെ മഹിമയുള്ളവയെന്നു ശ്രുതിപ്പെട്ടിട്ടുതാണ്.

പത്മാ—(കാഞ്ചുകീയയോട്) ആയു, ഞാൻ ആത്മാനുഗ്രഹമിച്ഛിക്കുന്ന വിവരം മുനിജനങ്ങളെക്കണ്ടു് അറിയിച്ചില്ലയോ? ആകെത്തു വേണമെന്നു് അഭീഷ്ടം പറയുന്നതിനു് മഹർഷിമാരെ ക്ഷണിച്ചാലും.

കാഞ്ചുകീയ—കല്പനപോലെ. അല്ലേ ആശ്രമവാസികളായ മഹർഷിമാരെ, എല്ലാവരും കേട്ടുകൊരുക.

നിങ്ങളുടെ ഈ സ്വന്ത ഭവനംകണ്ടു് ധൈര്യപ്പെട്ടു് ഇതേ മഗധരാജപുത്രി തമ്മിസമ്പാദനത്തിനുവേണ്ടി അഭീഷ്ടമാചരിക്കുന്നു.

ആവശ്യം കലശത്തിനേവനവനോ
 വസ്ത്രാർത്ഥി, ദീക്ഷാവധി-
 ജ്ഞാമാർഗ്ഗം തിനച്ചു ദക്ഷിണയെവ-
 നേതൃണ്ടു നൽകേണ്ടതായ്?
 ഇലാർപ്രിയ രാജകന്യക നിന-
 ജ്ഞൻ നിജാനുഗ്രഹം.
 സാതിക്കാൻ കൊതിയേതവന്നതരോ-
 തദ്വേ കൊടുക്കാമുദൻ.

8

യരഗ—(വിചാരം) കൊള്ളാം, നല്ല അവസരം കിട്ടി.
 (വെളിവാഴിട്ട്) ഹേ! ഞാൻ അപേക്ഷിക്കാറാണ്.

പത്മാ—ഭാഗ്യംതന്നെ. എന്റെ തപോവനയാത്ര ഫലിച്ചു.
 താപസി—ഇതു ആശ്രമവാസികൾ സംഗ്രഹിച്ചവയാണ്;
 ഇയാൾ വരത്തുകാരനായിരിക്കണം.

കാഞ്ചു—ഓഹോയ്! അങ്ങേയ്ക്ക് എന്താണു വേണ്ടത്?

യരഗ—ഇതാ ഇവൾ എന്റെ സഹോദരിയാണ്; ഈ
 ദൂടെ ഭർത്താവ് ദേശാന്തരം പോയിരിക്കുന്നു. കരേക്കാലത്തേക്ക്
 രാജകുമാരി ഇവളെ സൈന്യമായിട്ടു സംരക്ഷിച്ചു തന്നാൽ
 കൊള്ളാം. എന്തെന്നാൽ—

വസ്ത്രാഭിവാസ്യകളിലില്ലാരാഗ്രഹം,
 ദൃശ്യകളെ കാഴ്ചയമുദത്തതല്ല ഞാൻ;
 കാത്തിടണം സോദരിയെത്തക്കന്നാരാൾ
 പാർത്ഥലതിന്നീ ഇപപുത്രീ ശക്തയും.

9

വാസവ—(വിചാരം) ഹാ! ആയുരഗന്ധാരായണൻ
 എന്നു ഇവിടെ എൽപിക്കണമെന്നാണ്. അങ്ങനെയൊരു
 ആലോചിക്കാതെ അദ്ദേഹം പ്രവർത്തിക്കയില്ല.

കാത്യ—ശ്രീമതി, ഇളേഹം വലിയ ഭാരമാണ്. നമ്മിൽ ചുമത്താൻ വിചാരിക്കുന്നതും. എങ്ങനെയാണ് വാക്കുകൊടുക്കുക?

എന്തെന്നാൽ—

പണം കൊടുപ്പാൻ പണിയില്ല തെല്ലും;
പ്രാണങ്ങളും പുണ്യപുമാശ്രു നൽകാം;
ത്രാണത്തിനാഴെപ്പണയം ഗ്രഹിച്ചു
തുണപ്പുതേ മുർഭരമായ ഭാരം.

10

പത്മാ—ആയു, ഏതവേക്ഷയും സാധിക്കാമെന്ന് ആദ്യം വിചിച്ച്രിയിച്ചതിന്റെ ശേഷം ഇപ്പോൾ മടിക്കുന്നതു ശരിയല്ല. അദ്ദേഹം ഏതു പറയുന്നുവോ അതു ചെയ്യണം.

കാത്യ—കല്പനപോലെ ചെയ്യാം.

മേടി—ഇതുപോലെ വാഗ്ദന്തം നിറവേറിക്കൊണ്ടു രത്യരാട്ടി ലീർഹായസ്സായിരിക്കണം.

താപസി—ഭദ്രേ, ആയുഷ്മതിയായിരിക്ക.

കാത്യ—അങ്ങനെ തന്നെ. (യൗഗന്ധരായണന്റെ അടുത്തു ചെന്നിട്ട്) അങ്ങയുടെ സഹോദരിയുടെ സംരക്ഷണം രാജകുമാരി ഏറ്റെടുക്കുന്നു.

യൗഗ—എനിക്കു് അനുഗ്രഹമായി കുഞ്ഞു, രാജകുമാരിയുടെ അടുക്കലേക്കു് ചെല്ലൂ.

വാസവ—(വിചാരിച്ചു) എന്താണു ചെയ്ക? ഭാഗ്യംകെട്ടുവാൻ ഇതാ പോകുന്നു.

പത്മാ—വരു, വര! ഭവതി എനിക്കു സ്വന്തമായി.

താപസി—ആകൃതി നോക്കിയാൽ ഇവളും ഒരു രാജകുമാരി ആയിരിക്കാമെന്നു തോന്നുന്നു.

ചേടി—താപസിജന്മ ശരമിട്ടിച്ചുയ്ക്കു ശരിയാണോ? സുഖാനുഭവത്തിലിരുന്ന ആളാണെന്നോ എനിക്കും തോന്നുന്നു

യേശു—(വിചാരം)ആവൂ! പാതി ഭാരം ഒഴിഞ്ഞു. മന്ത്രിമാർ ചേർന്ന് ആലോചിച്ചതുപോലെ കലാശിക്കും. എന്റെ സ്വാമി രാജ്യം വീണ്ടെടുത്തു് ലബ്ധപ്രതിഷ്ഠനായതിന്റെ ശേഷം ഞാൻ വാസ ചടങ്ങാദേവിയെക്കൊണ്ടു ചെല്ലുമ്പോൾ ഈ മഗ്ഗത്തെ രാജപുത്രി മൂന്നാംസ്ഥാനം വഹിക്കും.

പതാവതിക്കുടയനൻ പതിയായ്ഭവിക്കും;
വന്മാൽ വിധിച്ചതതുപോലെ ഫലിച്ചുവല്ലോ;
അലൈയ്യുമാത്തിതു നടത്തി; വിധിസ്വഭാവം
ശ്രദ്ധിച്ചു സിദ്ധതരമെയ്തിനീല്ല മാറാം. 11

(അനന്തരം വെളിയിൽ ഒരു ബ്രഹ്മചാരി പ്രവേശിക്കുന്നു).

ബ്രഹ്മചാരി—(മേൽപോട്ടു യോക്കീട്ടു്) നേരം നട്ടുച്ചയായി, വളരെ ക്ഷീണമുണ്ടു്. ഇനി എവിടെ ഇരുന്നാണു് വിശ്രമിക്കേണ്ടതു്? (ചുറ്റി നടന്നിട്ടു്) ആട്ടെ, സ്ഥലം കിട്ടും. ഇവിടം ഒരു തപോവനമായിരിക്കണം. അതിന്റെ അടയാളമെല്ലാമുണ്ടു്—

മേയ്ക്കുൻ ഭയമെന്തെ മാൻകിട മനോ-
വിചാസനീശ്ശങ്കരായു്;
പെയ്ക്കുൻ ഫലപുഷ്പമാരി മരമോ-
രോന്നും ദയാരക്ഷിതം,
ഒറ്റന്നു ചുമലപ്പുളക്കര; കൃഷിയേ-
ററീട്ടില്ല പാടങ്ങളിൽ;
പേറുന്ന പുക ഫവ്യഗന്ധമിവിടം
സന്ദേഹമില്ലാശ്രമം 12

ഇവിടെക്കേറാം. (അകത്തു പ്രവേശിച്ചിട്ടു്) ഏയു്? ഇവൻ ആശ്രമത്തിൽചേർന്നു ആളുകളില്ലല്ലോ. (മറ്റൊരിക്കലേക്കു യോക്കീട്ടു്)

അല്ല, "തപസികളുമിങ്ങു"; അടുത്തു ചെല്ലുന്നതിനു വിദരായ
മില്ല. (സൃഷ്ടിച്ച യോജിട്ട്) ഏയ്! സ്ത്രീകൾ—

കാന്യ—മടിക്കേണ്ട, വരാം. ആശ്രമമെന്നത് എല്ലാവർക്കും
പൊതുസ്ഥലമാണല്ലോ.

വാസവ—ഉം.

പത്മാ—ഓ! ആയുസ്സ് പരപുരുഷദർശനം പാടില്ലായി
രിക്കും. ന്യാസം വാങ്ങിയ സ്ഥിതിക്ക് സംരക്ഷിക്കണമല്ലോ.
(വാസവദത്തയെ ഒഴിച്ചു തിരിഞ്ഞുനോക്കി.)

കാന്യ—ഹേ! ഞങ്ങൾ മുന്തിൽ വന്നവരാണ്. അതു
കൊണ്ടു് അതിഥി സൽക്കാരം ചെയ്യുന്നതു സ്വീകരിക്കണം.
(അർച്ചയാലുക്കൾ അർപ്പിക്കുന്നു).

ബ്രഹ്മ—(അപമിച്ചിട്ട്) അങ്ങനെയെന്നു. എനിക്കു ക്ഷീണം
തീർന്നു.

യരഗ—അങ്ങങ്ങവിടുന്നു വരുന്നു? എങ്ങോട്ടു പോകുന്നു?
സ്ഥിരതാമസം എവിടെയാണ്?

ബ്രഹ്മ—കേട്ടുകൊണ്ടാലും—ഞാൻ രാജഗൃഹത്തിൽനിന്നു
ണ് വരുന്നത്; വസരാജ്യത്തു് ലാവാണകം എന്നൊരു ഗ്രാമ
മുണ്ടല്ലോ; അയ്യയനമുറപ്പിക്കുന്നതിനു് അവിടെപ്പോയി താമ
സിച്ചിരുന്നു.

വാസവ—(വിചാരം) ഹാ! ലാവാണകമോ? ആ പേരു
കേട്ടതോടുകൂടെ എന്റെ ദിവ്യം ഒന്നു പുതുക്കിയതുപോലെ
ആയി.

യരഗ—ആട്ടെ, വിദ്യ പുത്തിയാതോ?

ബ്രഹ്മ—നല്ല പുത്തി എന്നു പറയാറായില്ല.

യരഗ—പഠിത്തം പുത്തിയായില്ലെങ്കിൽ എന്താണു പഠ
നുകടങ്ങൽ?

ബ്രഹ്മ—അവിടെ ഒരു ഭയങ്കരമായ കലാപം നടന്നു.

യേശു—എന്തു കലാപം?

ബ്രഹ്മ—ഉദയനമഹാരാജാവിന് അവിടെയാണു താമസം.

യേശു—കെട്ടിട്ടുണ്ടു്. എന്താണു് ഭ്രമത്തിനു്?

ബ്രഹ്മ—അവന്തിരാജപുത്രിയായ വാസവദത്ത എന്ന പതിയെ അഭ്രമത്തിനു് വളരെ സ്നേഹമാണല്ലോ.

യേശു—ഇരിക്കാം. ശേഷം കേൾക്കട്ടേ.

ബ്രഹ്മ—അദ്ദേഹം നായാട്ടിനായി പോയിരുന്നപ്പോൾ ആ ഗ്രാമത്തിനു് അഗ്നിബാധയുണ്ടായതിൽ വാസവദത്ത ഭവിക്കുകയായി.

വാസവ—(വിചാരം) ഭ്രമമേ പൊളി; ഭാഗ്യംകെട്ട ഞാൻ ജീവിയുതന്നെ ഇരിക്കുന്നു.

യേശു—ആദ്യം വിന്നെയോ?

ബ്രഹ്മ—രാജ്ഞിയെ രക്ഷപ്പെടുത്താൻ പുറപ്പെട്ടതിൽ മന്ത്രി യേശുസഹായണനുകൂടി അഗ്നിഭയം നേരിട്ടു.

യേശു—(വിചാരം) സത്യംതന്നെ! (വെളിപായിട്ടു്) എന്നിട്ടോ;

ബ്രഹ്മ—രാജാവു മടങ്ങിവന്നു് ഇര വർത്തമാനമറിഞ്ഞപ്പോൾ ഇവരുടെ വിനോദം സഹിക്കാൻ ശക്തനാകാതെ ഉടൻതന്നെ തീയിൽ ചാടാനൊരുമ്പേട്ടു; എങ്കിലും മന്ത്രിമാർ വളരെ പ്രയാസപ്പെട്ടു് ഭരമിടം തട്ടത്തു നിറഞ്ഞി.

വാസവ—(വിചാരം) എന്നിങ്ങ നന്നായറിയാം; ആയുർച്ചക്രനു് എന്നിൽ അത്രത്തോളം സ്നേഹമുണ്ടു്.

യേശു—ശേഷം കേൾക്കട്ടേ.

ബ്രഹ്മ—അനന്തരം രാജ്ഞി അണിഞ്ഞിരുന്ന ആഭരണങ്ങളിൽ ചേതപ്പെടാത്തതുകൾ ഏതെങ്കിലും മാറ്റമില്ലാതെ രാജാവ് മുർച്ഛിച്ചു.

ഹല്ലാവരും കിഷ്കും!!

വാസവ—(വീചാരം)ആയുധൈരഗ്രഹാരായണൻ സന്ദേശം അമാവട്ടെ. (കരണം)

ചേടി—കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി ശ്രീമതി കരയുന്നല്ലോ.

പത്മാ—ശുഭഗതിക്കായിരിക്കാം.

യമം—അതേ, അതേ. എന്റെ സോദരിയെ വലിയ ശുഭഗതിയാണ്. (ബ്രഹ്മചാരിയോട്) എന്നിട്ടോ?

ബ്രഹ്മ—പിന്നീട് ക്രമേണ ബോധം വന്നു.

പത്മാ—ദൈവായീനം! ജീവിയല്ലോ! മുർച്ഛിച്ചുവെന്നു കേട്ടതിൽ ഞാൻ അന്ധിയായി.

യമം—പിന്നെയോ?

ബ്രഹ്മ—അതിന്റെശേഷം രാജാവ് നിലത്തു വീണുണ്ടു് പൊടിയണിഞ്ഞ ശരീരത്തോടു ചാടിയെഴിച്ചിട്ടു് അയ്യോ! എന്റെ വാസവദത്തേ! എന്റെ അവന്തിരാജപുത്രി! എന്റെ പ്രിയേ! എന്റെ പ്രിയ ശിഷ്യേ ഇങ്ങനെ ദോരോന്നൊക്കെ പ്രലപിച്ചു. എന്തിനേറെപ്പറയുന്നു?—

ശോകം വിചോദനമവ്യധിമിന്നു ചക്ര-
വാകത്തിനീല്ലതു കണക്കു പ്രരക്ഷമില്ല;
സർവ്വഭൂമിത്രയുമെവരുംകുവരുന്നെന്നു ധന്വ;
ഹാ! ഭർത്താക്കൾ ദഹിച്ചതു ദാഹമാകാം. 13

യമം—ആട്ടെ, പിന്നെ അദ്ദേഹത്തിനെ മന്ത്രിമാരിൽ ആരും സമാധാനപ്പെടുത്താൻ ശ്രമിച്ചില്ലെന്നോ?

ബ്രഹ്മ—ശ്രമിക്കാതെയല്ല; തമണപാൻ എന്ന മന്ത്രി രാജാവിനെ ആശ്വസിപ്പിക്കാൻ വളരെ ശ്രമിച്ചു; അയാളുടെ അവസ്ഥ—

നന്ദേന്ദ്ര നാദമേധിൽ കളിക്കിരുന്നപ്പോൾ മുതലും
ശരീരപ്രാപാരം, ശരിയതുകുടുംബം സവിവരം;
കരഞ്ഞൊര ക്ഷീണിച്ചിരുന്നപക്ഷം കാക്കുന്നു തുണയാതെ;
ഗദാധീശൻ ദേഹം വെടികിൽ വെടിയും.

കൂടെയവനും. 14

വാസവ—(വിചാരം) ഭാഗ്യംതന്നെ. ആയുർപുത്രൻ നല്ല രക്ഷകന്മാരിനെ കിട്ടി.

യേശു —(വിചാരം) അഹോ! തമണപാന്റെ ചുമതല തന്നെ വല്ലതു്.

മുഖവാമനിക്കു വിശ്രമം—
മിളവില്ലാതെ ഭാരമാണവനോ;
ചുമടുകളെല്ലാം തൃപ്തനെ—
മുതലമേലേക്കണവന്റെ ചുമലിൽവരും. 15

(വെളിവാഴിട്ട്) ആട്ട, രാജാവു സമാധാനപ്പെട്ടോ?

ബ്രഹ്മ—അതു് എന്നിങ്ങനെ കൂടാ, “ഇവിടെയാണ് അവളുമൊന്നിച്ചു വിനോദിച്ചതു്; ഇവിടെയാണ് അവളുമായി സല്ലപിച്ചതു്; അവളോടുകൂടെ സുഖിച്ചതു്; ഇവിടെ വച്ചായിരുന്നു അവളുടെ പ്രണയകലഹം;” എന്നിങ്ങനെ കഴിഞ്ഞ കാലത്തു അവരോടൊന്നിച്ച് മുഖമുഖമായിരുന്ന രാജാവിനെ മന്ത്രിമാർ വളരെ പ്രയാസപ്പെട്ടു് ഒരു വിധത്തിൽ മരണശ്രമത്തിലേക്കു കൂട്ടിക്കൊണ്ടുപോയി. രാജാവിന്റെ സാന്നിദ്ധ്യമില്ലാതായപ്പോൾ ആ ഗ്രാമം കൂടാതെ നക്ഷത്രങ്ങളുമില്ലാത്ത

ആകാശംപോലെ ശുന്ധമായിത്തോന്നി; അതുകൊണ്ട് ഞാനും പോന്നു.

താപസി—നാട്ടുകാരനല്ലാത്ത ഇത മനുഷ്യൻപോലും ഇത്രയും പ്രശംസിക്കുന്ന സ്ഥിതിക്ക് ആ രാജാവ് വളരെ യോഗ്യൻതന്നെ ആയിരിക്കണം.

ചേദി—കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി, മറെറാരുത്തിയെ അദ്ദേഹം പരിഗ്രഹിച്ചേക്കാമോ?

പത്മാ—(വിചാരം) എനിക്കു മനസ്സിൽ തോന്നിയതുതന്നെ ബ്രഹ്മ—എന്നാൽ ഞാൻ പോയ് വരട്ടെ?

യരഗ— } ആകാം. അങ്ങേയ്ക്കു കാൽപ്പിടിയിലിരിക്കട്ടെ.
കാഞ്ചി— }

(ബ്രഹ്മചാരിപോയി).

യരഗ—ശരി ഇതി കമാരിയോടു വിട വാങ്ങി എനിക്കും പുറപ്പെടണം.

കാഞ്ചി—കമാരി ഇദ്ദേഹം യാത്ര ചോദിക്കുന്നു.

പത്മാ—ആയുധം വിട്ടു പിരിയുന്നതിൽ സോദരീക ഉൽകണ്ഠയുണ്ടാകില്ലേ?

യരഗ—നല്ലിടത്തു ചെന്നുചേർന്നുകൊണ്ട് അറുപതു കണ്ണി തല്ലപ്പെടുകയില്ല. (കാഞ്ചിയോട്) എന്നാൽ പുറപ്പെടട്ടെ?

കാഞ്ചി—ഭവാൻ പോയിവരണം.

യരഗ—അങ്ങനെതന്നെ. (പോയി)

കാഞ്ചി—ആശ്രമത്തിനകത്തു പ്രവേശിക്കാനുള്ള തേരമായി

ഉത്താ—(താപസിയോട്) ആയുധം ഞാൻ വെട്ടിക്കുന്നു.

താപസി—കുട്ടിക്ക് അനുരൂപനായ ഭർത്താവുണ്ടാകട്ടെ-

വർസവ—ആയുധം ഞാനും വെട്ടിക്കുന്നു.

താപസി—താമസീയാതേ ഭക്തൃസമാഗമമുണ്ടാകട്ടെ.

വാസവ—എനിക്കു് അനുഗ്രഹമായി.

കാഞ്ചു—എന്നാൽ എഴുന്നേൽക്കാം. ഇതിലേ, ഇതിലേ.

ഇപ്പോഴുകട്ടെ—

വിഹംഗം ചേക്കേറീ; ചിറയിൽ മുഴുകുന്ന മൂനിജനം;

വിളങ്ങുന്ന ദീപാവലി; പുകയെഴുന്ന ചുഴലവും;

ചുരുങ്ങും ചെങ്കാഞ്ചിപ്രസരമൊടിക്കുന്നസ്തംഗിരിമേ-

ലിറങ്ങുന്ന മന്ദം രഥഗതി തിരിച്ചുകണമിതാ.

16

(എല്ലാവരും പോയി)

രണ്ടാമങ്കം

പ്രവേശകം

(അന്തരം ഒരു ചേടി പ്രവേശിക്കുന്നു).

ചേടി—കുണ്ടരികേ, പത്മാവതി കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി എവിടെയാണു്? (ചെവിക്കൊടുത്തിട്ടു്) എന്താണു പറയുന്നതു്? മാധവീ! ലതാമണ്ഡപത്തിന്നു സമീപം പന്തടിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കയാണെന്നോ? എന്നാൽ അങ്ങോട്ടു ചെല്ലാം. ചുരരി തടന്നുയോക്കു്? അല്ലാ കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി ഇതാ കളിമോടിയിൽ വിരപ്പണിക്കു കളച്ചുകൊണ്ടു വിളങ്ങുന്ന സുമുഖത്തോടെ പന്തടിച്ചുകൊണ്ടു് അങ്ങോട്ടുതന്നെ വരുന്നു. അടുത്തു ചെല്ലാം. (പോയി)

അങ്കുരം

(അന്തരം പന്തളികൊണ്ടു പത്മാവതിയും പരിചാരങ്ങളും
വാസവത്തെയും പ്രവേശിക്കുന്നു)

വാസവ—ഇതാ തോഴിയുടെ പത്ത്.

പത്മാ—ആയു, കളിച്ചുതിപ്പോൾ മതി.

വാസവ—അല്ല! പന്തളിച്ച് ഏറെ ചുവന്നുപോയതു കൊണ്ടു് കൈമിതു് തോഴിയുടേതാണെന്നു തോന്നാനായല്ലോ.

മേടി—കളിക്കൂട്ട കൊച്ചുതന്മുരാട്ടി കളിക്കൂട്ട. കന്യകയായിരിക്കുന്ന കാലം സുഖമായിക്കഴിയട്ടെ.

പത്മാ—ആയു് എന്താണു് എന്റെ നേരെ ഇത്ര തിരിച്ചുനോക്കുന്നതു്? പരിഹസിക്കയാണോ?

വാസവ—അതൊന്നുമല്ല, ഇപ്പോൾ പ്രത്യേകം ഒരു ശോഭ തോന്നുന്നു. ഞാൻ ഒരു കഥകനായ വരണപ്പാലെ നോക്കിപ്പോയി. അത്രയേ ഉള്ളൂ.

പത്മാ—പോക! ചേരതേ പരിഹസിക്കേണ്ട.

വാസവ—ഞാൻ മിണ്ടുന്നില്ല; 'മഹാസേനന്റെ മാട്ടുപ്പുണ്ണാകാൻ പോകുന്നവളു്' എന്നു വിളിക്കമാത്രം ചെയ്യും.

പത്മാ—എതാണീ മഹാസേനനെന്ന് പറയുന്നതു്?

വാസവ—ഉള്ളയിനിയിൽ പ്രദ്യാതൻ എന്നൊരു രാജാവുണ്ടു്. അദ്ദേഹത്തിനു് സേനാബലംകൊണ്ടു കിട്ടിയ വിരതുപേരാണ് 'മഹാസേനൻ' എന്നു്.

മേടി—ആ രാജാവുമായുള്ള ചാർച്ചുക്കു കൊച്ചുതന്മുരാട്ടി ആഗ്രഹിക്കുന്നില്ല.

വാസവ—എന്നാൽ പിന്നെ തോഴിക്കു് ആരാടാണു് വേണ്ടതു്?

ചേടി—വസുരാജ്യത്ത് ഉദയനൻ എന്നൊരു രാജാവില്ലേ? അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഗുണഗണങ്ങളിലാണ് കോച്ചുരന്യുരാട്ടിക്കു താല്പര്യം.

വാസവ—(വിചാരം) ആയുപുത്രൻ ഭക്താവായി വരണം എന്നാണ് മോഹം. (വെളിവായി) എന്തു കാരണം?

ചേടി—ഏദയത്തിന് ആദ്രത്യങ്ങളെന്നു വച്ചിട്ടു്.

വാസവ—(വിചാരം) നല്ല ബോധ്യമുണ്ടു്. എനിക്കും ഇങ്ങനെയൊന്നു് അന്നു തോന്നിട്ടുള്ളതു്.

ചേടി—ശ്രീമതി, ആ രാജാവു വിരൂപനാണെന്നു വരുമോ?

വാസവ—ഒരിക്കലുമല്ല; വളരെ സുന്ദരൻതന്നെയാണ്.

പത്മാ—ആയു എങ്ങനെ അറിഞ്ഞു?

വാസവ—(വിചാരം) ആയുപുത്രനിലുള്ള പക്ഷപാതംകൊണ്ടു് ഞാൻ കടത്തിപ്പറഞ്ഞുപോയി. ഇതി ഏന്താണു ചെയ്തേണ്ടതു്? ആട്ടെ, വഴിയുണ്ടു്. (വെളിവാഴി) ഉജ്ജയിതിയിലെ നഗരവർമ്മമാതമാണിതു്.

പത്മാ—ശരി, ഉജ്ജയിതിക്കാർ അദ്ദേഹത്തെക്കാണാത്തു വരല്ലല്ലോ. സർവ്വജനമനോഹരമത്രേ സന്ദർശ്യം.

(അനന്തരം യാത്രി പ്രവേശിക്കുന്നു)

യാത്രി—കുമാരിയെ വിജയം! കന്യകാദാനം നടന്നുകഴിഞ്ഞു.

വാസവ—ആയു, ദാനം ആകാണു്?

യാത്രി—വസുരാജാവായ ഉദയനനു്.

വാസവ—ആട്ടെ, അദ്ദേഹം സുഖമായിത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നുണ്ടോ?

യാത്രി—കുശലത്തിനു കുറവൊന്നും കൂടാതെയാണ് പണിയിരിക്കുന്നതു്. കുമാരിയെ അദ്ദേഹത്തിനു വാദാനം ചെയ്തുകഴിഞ്ഞു.

വാസ—അത്ര കുഷ്ടമായിപ്പോയി.

യാത്രി—എന്താണിത്ര കുഷ്ടം?

വാസവ—മരണാനുമല്ല, അദ്ദേഹത്തിന് അത്ര വലിയ വ്യസനമുണ്ടായിട്ടും ഇത്ര വേഗം മധ്യസ്ഥമട്ടായിപ്പോയല്ലോ?

യാത്രി—മഹാപുരുഷന്മാർക്കു ദുഃഖമെല്ലാം വരവിൽ ഉൾപ്പും പോക്കിൽ ശീഘ്രപുമാണല്ലോ.

വാസവ—ആയ്യേ, അദ്ദേഹം ഇങ്ങോട്ടു വരിച്ചതാണോ?

യാത്രി—അല്ല, മരണാനോ സംഗതിവശാൽ വന്നപ്പോൾ പ്രായത്തിലും ആകൃതിയിലുമുള്ള യോജിപ്പു കണ്ടിട്ട് മഹാരാജാപ്പു കുമാരിയെ ദത്തം ചെയ്തതാണ്.

വാസവ—(വീചാതം) അങ്ങനെയോ? എന്നാൽ ഇതിൽ ആയ്യപുത്രൻ തെറ്റുകാരനല്ല.

മരണാനു ചേടി—(പ്രവേശിച്ചിട്ട്)കൊച്ചുരമ്പുരട്ടി വേശമെഴുന്നള്ളണം. കാപ്പകെട്ടിന് ഇന്നുതന്നെയാണു സുമുഹൂർത്തം എന്നു മഹാരാജാവി അരുളിച്ചെയ്തിരിക്കുന്നു.

വാസവ—(വീചാതം) ഇവർ ഏതുത്തോളം ബദ്ധപ്പെടുന്നുവോ അത്രത്തോളം എന്റെ മനസ്സ് ഇരുട്ടുകുന്നു.

യാത്രി—കുമാരി, ഇതാ ഇങ്ങനെ വരാം.

(എല്ലാവരും പോയി)

മു ന്ന ട മ ക്ക െ

(അമ്മതാം മനോരാജ്യഭാവത്തിൽ വാസവദത്ത പ്രവേശിക്കുന്നു)

വാസവ—വിവാഹകോലാഹലം കൊഴുത്തിരിക്കുന്ന അകത്തു നാലുകെട്ടിൽ പത്മാവതിയെ വിട്ടുപിരിഞ്ഞു ഞാൻ ഇപ്രമദവനത്തിലേക്കു പോന്നു. ഇനി ഇപ്പോൾ വിധിവശാലുണ്ടായ ദിവ്യത്തെ പുലമ്പിത്തീക്കാം. (ചുറ്റിടങ്ങിട്ട്) വല്ലാത്ത കഷ്ടകാലം തന്നെ! ആയുപുത്രൻകൂടി മേലാൽ സ്വന്തമല്ലെന്നു വന്നല്ലോ; ഇവിടെ ഇരിക്കാം. (ഇങ്ങിട്ട്) മകുവാകപ്പിട തന്നെ ഭാഗ്യശാലി; ഇന്നു പിരിഞ്ഞാൽ അതു ജീവിച്ചിരിക്കയില്ല. ഞാൻ ഇതുവരെ പ്രാണശ്വാസം ചെയ്തില്ലല്ലോ. ആയുപുത്രനെ കാണുകയെങ്കിലും ചെയ്യാമല്ലോ എന്നുള്ള ആശങ്കകൊണ്ടു മാത്രം ഭാഗ്യം കെട്ടു ഇതെ ഞാൻ ജീവിച്ചിരിക്കുന്നു.

(പുഷ്പങ്ങൾ എടുത്തുകൊണ്ടു കൈ ചേടി പ്രവേശിക്കുന്നു).

ചേടി—ആയുധായ അവനിക എങ്ങോട്ടു പോയി? (ചുറ്റിടങ്ങുന്നുതോക്കിട്ട്) ആയു ഇതാ മനോരാജ്യത്തിൽ മുഴുകി മൂടൽ മഞ്ഞിൽ മറഞ്ഞു മന്ദ്രക്കലപോലെ അനലംകൃതരമണിയ മായ വേഷത്തോടെ ഞാഴിത്തറയിൽ ഇരിക്കുന്നു. അടുത്തു ചെല്ലാം; (അടുത്തുചെന്നു—പ്രകാശം) ആയുയെ എത്ര നേരമായി ഞാൻ അന്വേഷിക്കുന്നു?

വാസവ—എന്തിനായിട്ട്?

ചേടി—ആഭിജാത്യം, സരീസ്സേഹം, സാമർത്ഥ്യം ഇങ്ങല്ലാം വാചാരിച്ചിട്ട് വരണമല്ല കെട്ടുന്നതു് ആയു വേണമെന്നു നമ്മുടെ മഹാരാജ്ഞി അരുളിച്ചെയ്തിരിക്കുന്നു.

വാസവ—ആക്കുള്ള മാലയാണു കെട്ടേണ്ടതു്?

ചേടി—നമ്മുടെ കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടിക്കുള്ളതു്?

വാസവ—(വിചാരം) ഇതും കൂടി ഞാൻ ചെല്ലേണമിടയെന്നോ? ഹൃദയം പരമാർ കഴുപ്പുകാർ തന്നെ.

മേടി—മറു മനോരാജ്യമൊന്നും ഇപ്പോൾ വേണ്ടോ, മാപ്പിള കുടി കഴിഞ്ഞു വരാറായി. വേഗം മാല കെട്ടിത്തീരണം.

വാസവ—(വിചാരം) എനിക്കു് ഞതതുതന്നെയാണു് മനോരാജ്യം. (ചെളിവാഴിട്ടു്) ഞാളെ, മാപ്പിളയെ നീ കണ്ടോ?

മേടി—ഓഹോ? കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടിയുടെ പേരിലുള്ള സ്നേഹംകൊണ്ടും സ്വന്തം കൈതുകുകൊണ്ടും നോക്കിക്കണ്ടു.

വാസവ—ആൾ ഏതു തരക്കാരനാണു്?

മേടി—ഞാൻ പറഞ്ഞേക്കാം—ഇങ്ങനെ ഭരമെ കണ്ടിട്ടില്ല.

വാസവ—പറയൂ, പറയൂ, കണ്ടാൽ കൊള്ളാമോ?

മേടി—വില്ലും അമ്പും കൂടെ കയ്യീലടുത്താൽ കാമദേവനെത്തന്നെ പറയാം.

വാസവ—മതി മതി, ഇത്ര മതി.

മേടി—എന്തിനാണു തടയുന്നതു്?

വാസവ—പരപുരുഷവർത്തമാനം . കേൾക്കുന്നതു ശരിയല്ല.

മേടി—എന്നാൽ ആയു വേഗം മാലകെട്ടണം.

വാസവ—ഇതാ കെട്ടിക്കളയാം, കൊണ്ടുപര.

മേടി—ആയു വാങ്ങണം (പുപ്പുങ്ങൾ കൊടുക്കുന്നു).

വാസവ—(വാങ്ങി ഭരമെ തീക്കിവച്ചിട്ടു്) ഇതു് എന്തൊരു പച്ചിലയാണു്?

മേടി—അവിധവാകരണം എന്നു പറയുന്ന ഒരു മരണു്.

വാസവ—(വിചാരം) എന്നാലിതു യാരാളും ചേർക്കണം. എനിക്കും പത്നാവതിക്കും വേണമല്ലോ. (വെറുതെ പച്ചിലകൾ തിട്ടു് ചെളിവാഴിട്ടു്) ഇതെന്തു ചെടിയാണു്?

ചേടി—ഇതിനു സ്വപ്നീമർദ്ദനമെന്നു പേർ.

വാസവ—എന്നാൽ ഇതുവേണ്ട.

ചേടി—എന്തുകൊണ്ടു്?

വാസവ—അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഭാര്യ മരിച്ചുപോയല്ലോ. ചിന്നെ എന്താണാവശ്യം?

മറ്റൊരു ചേടി—(പ്രവേശിച്ചിട്ടു്) ആയു്യേ, വേഗത്തിലാ വട്ടെ; സുമംഗലിമാർ ചേന്നു വരനെ ഇതാ അകത്തളത്തിലേക്കു കൂട്ടിക്കൊണ്ടു പോവുകയായി.

വാസവ—ഇതാ ഇതാ കൊണ്ടുപോകൂ.

ചേടി—നല്ലതു് ആയു്യേ, ഞാനും പോകുന്നു.
(ചേടികൾ തണ്ടുപേരും പോയി)

വാസ—അവൾ പൊയ്ക്കുഴിഞ്ഞു. അയ്യോ കഷ്ടം! ആയു്യേ പൂത്രൻകൂടി സ്വപ്നമല്ലാതെ ആയല്ലോ? ശിവ! ശിവ! കഷ്ടം! കഷ്ടം!!! ദുഃഖമനത്തിനു ചെന്നുകിടന്നു നോക്കാം. ഉറക്കം വന്നെങ്കിൽ ഭാഗ്യം. (പോയി)

നാലാമങ്കം

പ്രവേശകം.

(അന്തരം വിദ്വേഷകൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.)

വിദ്വേഷകൻ—(സന്തോഷത്തോടുകൂടെ) ഭാഗ്യംതന്നെ. വന്ദനാജാപുതിരമേനിക്കു നിരപിച്ചിരുന്നതുപോലെ വീണ്ടും വിവാഹം നടന്നിട്ടുള്ള മംഗളോത്സവകാലം കാണാൻ ഇടവന്നല്ലോ. അത്രത്തോളം അഗാധമായ ആപൽച്ചുഴിയിൽ അകപ്പെട്ടിട്ടു കരകേറുമെന്ന് ആരു വിചാരിച്ചിരുന്നു? ഇപ്പോഴാകട്ടെ മാളി

കുമ്പിളിലണു താമസം; അകത്തെ റിരാഗികളിലാണു കുടി;
 മധുരവും മാർദ്ദവുമുള്ള മോദകങ്ങളാണു് പലഹാരത്തിനു്.
 അപ്സരസ്സുഹവാസം കൂടെ ഉണ്ടങ്കിൽ ഉത്തരകരുവാസം
 തന്നെ ആയി. ദോഷം ഭവുന്ന ഉള്ളു. — എനിക്കു് ആമാരും
 വേണ്ടപോലെ ദഹിക്കുന്നില്ല. നല്ല വിരിപ്പാവു വിരിച്ചിട്ടുള്ള
 മെത്തമൽ കിടന്നിട്ടും ഉറക്കം വരുന്നില്ല. വാതരക്കം പിടി
 പെടാൻ പോകുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു. പ്രാതൽപോലും
 പാടില്ലാത്ത വ്യാധി പിടികൂടിച്ചാൽ പിന്നെ എന്തുസുഖം?

(ഒരു ചേടി പ്രവേശിക്കുന്നു.)

ചേടി—ആയുവസന്തകൻ എങ്ങോട്ടുപോയി? (ചുറ്റിനട
 ന്നയാക്കീട്ടു്) ഇതാ ആയുവസന്തകൻ. (അടുത്തു ചെന്നിട്ടു്)
 ആയുവസന്തക, അങ്ങേ ഞാനെത്രനേരമായി അന്വേഷിക്കുന്നു?
 വിദ്വ—(യോക്കീട്ടു്) എന്തിനാണു കുട്ടീ, എന്നെ അന്വേഷി
 ച്ചതു്?

വിദ്വ—മഹാരാജാവി കല്പിച്ചു ചോദിക്കുന്നു—മരുമകൻ
 കുടി കഴിഞ്ഞോ എന്ന്.

ചേടി—എന്തിനാണു ചോദിക്കുന്നതു്?

വിദ്വ—മരൊത്തു്? പൂവും കളഭവും കൊണ്ടുവരാമെന്നു
 വച്ചു്.

ചേടി—തോഴർ കുടി കഴിഞ്ഞു; എല്ലാം കൊണ്ടുവരൂ! ഭോജ
 നമൊഴികെ.

വിദ്വ—ഭോജനം മാത്രം തടയുന്നതെന്തിനാണു്?

ചേടി—കുയിലിന്റെ കൂട്ടുമാണിപോലെ എന്റെ കടൽ
 കിടന്നു ചുറ്റിക്കറങ്ങുന്നു.

വിദ്വ—എന്നും അങ്ങനെതന്നെ ഇരിക്കട്ടെ.

ചേടി—നീ പൊയ്ക്കൊള്ളു; ഞാനും തോഴരുടെ മരുകകലേക്കു
 പോകുന്നു.

(രണ്ടുപേരും പോയി.)

അനുഭവം

പ്രകൃതിയും പശുവുമായും പരിവാരങ്ങളും ആവനികവേഷത്തിൽ
വാസവത്തെയും പ്രവേശിക്കുന്നു

മേടി—കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി, എന്തിനായിട്ടാണ് പ്രമദവൃ-
ത്തിപ്പെട്ടു എഴുന്നള്ളിയത്?

പത്മാവതി—ഈ മേമന്തിച്ചെടികൾ പൂത്തോ ഇല്ലയോ
എന്നു നോക്കാൻ.

മേടി—ഈത് പൂത്തുകഴിഞ്ഞല്ലോ — കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി,
മുത്തും പച്ചിപ്പും ഇടവിട്ടു മേത്ത് തൊങ്ങലുകൾപോലെ
പൂക്കൾ നിറഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

പത്മാ—എന്നാൽ ഇനി എന്തിനു താമസിക്കുന്നു?

മേടി—ഇതുകൽത്തറയിൽ കുറച്ചുനേരം എഴുന്നള്ളിയി-
രിക്കണം. അടിയൻ ചെന്നു പൂവുറത്തു കൊണ്ടുവരാം

പത്മാ—ഈയ്യേ, നമുക്കിവിടെ ഇരിക്കേണ്ടല്ലോ

വാസവ—അങ്ങനെയൊട്ടെ. (അടുത്തുപോയിരിക്കുന്നു.)

മേടി—(പൂ ഇറങ്ങുകൊണ്ടു വന്നിട്ട്) നോക്കണം, കൊച്ചു-
തമ്പുരാട്ടി നോക്കണം! പട്ടമിട്ട മനയോലവില്ലുകൾപോലെ
അടിയൻറെ കൈനിറച്ചു ഇതൊ പൂച്ചപ്പങ്ങര.

പത്മാ—(തോക്കിട്ട്) ഹാ! പൂച്ചപ്പങ്ങളുടെ ജാത്യം!
ഈയ്യേ നോക്കൂ.

വാസവ—പൂച്ചപ്പങ്ങര കണ്ടാൽ വളരെ നന്നായിരി-
ക്കുന്നു

മേടി—കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി, ഇനിയും പഠിക്കണമോ?

പത്മാ—വേണ്ട, ഇനി ഇറക്കേണ്ട.

വാസവ—എന്തിനാണു തടയുന്നത്?

പത്മാ—ആയുപുത്രൻ ഇവിടെ വന്നു് ഈ പുഷ്പ സമൃദ്ധി കണ്ടിട്ടു് അഭിനന്ദിക്കണം.

വാസവ—ആട്ടെ, ഭക്താവിനെ തോഴിക്കു ഖോയിച്ചോ?

പത്മാ—ആയു, എനിക്കറിയാൻ പാടില്ല; അദ്ദേഹത്തെ ക്ഷാണാത്താൽ എനിക്കു കണ്ണിമുണ്ടു്.

വാസവ—(വിചാരം) ഞാൻ ചെയ്യുന്നതു കഠിനമാണു്, ഇവരക്കുകൂടി ഇത്ര തോന്നിയല്ലോ.

മേടി—ഭക്താവിനെ ബോധിച്ചുവെന്നു് ഭംഗിയായിട്ടു കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി അർത്ഥിച്ചുതു്.

പത്മാ—എനിക്കു് ഒരു സംശയമേ ഉള്ളു.

വാസവ—എന്താണു്! എന്താണു്!

പത്മാ—ആയുപുത്രൻ എനിക്കെങ്ങിനെയാ അങ്ങനെ യോ അങ്ങനെ ആയിരുന്നുവോ ജ്യേഷ്ഠത്തിയായ വാസവദത്തസ്തം.

വാസവ—അതിലധികമായിരുന്നു.

പത്മാ—ആയുസ്തു് എങ്ങനെ അറിയാം?

വാസവ—(വിചാരം) ആയുപുത്രനിലുള്ള പക്ഷപാതം കൊണ്ടു ഞാൻ കടത്തിപ്പറഞ്ഞുപോയി; ഇനി ഇങ്ങനെ പറയാം. (ചെളിചായി) സ്നേഹം കുറവായിരുന്നെങ്കിൽ സ്വന്ത ജനങ്ങളെ ഉപപക്ഷിച്ചു പോകയില്ലായിരുന്നു.

പത്മാ—ശരിയാണു്.

മേടി—കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി തമ്പുരാനോടു് ഉണർത്തിക്കുന്നു—എനിക്കും വീണവായന പഠിക്കണമെന്നു്.

പത്മാ—അതു ഞാൻ പറഞ്ഞു കഴിഞ്ഞു.

വാസവ—ഉത്തരമെന്തായിരുന്നു?

പത്മാ—ഒന്നും പറയാതെ നെടുവീർപ്പു വീട്ടു മിണ്ടാതെയിരുന്നു.

വാസവ—അതിൽനിന്നു തോഴി എന്താണ് ഉന്മീകു
ന്നതു്?

പത്മാ—ജ്യേഷ്ഠത്തിയായ വാസവദത്തയുടെ ഗുണങ്ങൾ
ദാർശ്വം. ദാക്ഷിണ്യംകൊണ്ടു് എന്റെ മുമ്പിൽവെച്ചു കരഞ്ഞി
ല്ലെന്നു ഉള്ളു എന്നാണ്.

വാസവ—(വിചാരം) ഇതു സത്യമാണെങ്കിൽഞാൻ ഭാഗ്യ
വതിതന്നെ.

(എല്ലാവരും പുറം ഭ്രമിക്കുന്നു)

(അന്തരം രാജാവു വിദ്വേഷകനും വെളിയിൽ പ്രവേശിക്കുന്നു.)

വിദ്വ—അയ്യയ്യ! വെടിപ്പായി പൂത്തു പൊഴിക്കുന്ന ചിത
വീകിടുന്ന ചെമ്പരത്തിപ്പൂക്കളെക്കൊണ്ടു രമണീയമായിരി
ക്കുന്നു പ്രദർശനം. തോഴരേ, ഇതിലേ, ഇതിലേ.

രാജാ—പ്രിയവയസ്യ വസന്തക, ഞാനിതാ വരുന്ന—

പണ്ടുണ്ടുജയിനീശ്വരന്റെ പുരിയിൽ
തൽപുത്രിയേ സൈപരമായ്
കണ്ടുൽകണ്ഠിതനായൊരെന്നിൽ മദനൻ
വേധിച്ചിതഞ്ചെസ്സുപു;
പോയില്ലായതുകൊണ്ടു നോവിനിയുമേ;
പിന്നീടുമെയ്യുന്നിതാ!
ഐയമ്പൻ സ്മരണകിലെങ്ങനെ വരാ-
മാറാമതാമിശ്ശരം?

വിദ്വ—ശ്രീമതി പത്മാവതി എവിടെ പോയിരിക്കുന്നു?
ചരാമണ്ഡപത്തിൽ പോയിരിക്കാം, അല്ലെങ്കിൽ വേങ്ങപ്പു
ക്കൾ വീണു പുലിത്താൽ വിരിച്ചതുപോലെ ശോഭിക്കുന്ന
പർവതലകന്തരയിലായിരിക്കാം, അല്ലെങ്കിൽ രൂക്ഷവാസന
മെഴുന്ന പാലത്തോട്ടത്തിലേക്കു കടന്നിരിക്കാം; അല്ലെങ്കിൽ ഭൃഗ
ക്കുട്ടുടെയും പക്ഷികളുടെയും പടങ്ങൾ എഴുതീട്ടുള്ള ഭാരപുസ്തകം

കുത്തിൽ ഉണ്ടായിരിക്കാം. (മേല്പോട്ടു യോക്കീട്ടു) ഹീ! ഹീ! ശര
പ്ലാലനീർമലമായ ആകാരത്തിൽ ബലഭവന്റെ കൈ നീട്ടി
യതോ എന്നു തോന്നുമാറു് എരണ്ടപ്പക്ഷികൾ അണി നിരന്നു
കണക്കിനു പറക്കുന്നതു് തോഴർ നോക്കണം.

രാജാ—തോഴരേ, ഞാൻ കാണുന്നുണ്ടു്. അതുകുമാരിതാ
പറക്കുന്നു.—

ഒപ്പത്തിൽ നീണ്ടുമിടവിട്ടുമുയന്നു് താഴ്ന്നു,
സപ്തർഷിദംശസമമായ് തിരിവിൽ പുളഞ്ഞും,
അപ്പിച്ചുപോലെലികന്തലിഹ മട്ടു വിട്ട
സപ്തതിനൊപ്പമതിനിമ്ലമാം നല്ലസ്സിൽ.

ചേടി—(ഏപ്പു കേട്ടു് മേല്പോട്ടു യോക്കീട്ടു) കൊച്ചുതന്തു
രാട്ടി ഇതാ നോക്കണം, താമരപ്പൂമലപോലെ വരിയിട്ടു്
എരണ്ടു പറക്കുന്നു. (മുമ്പോട്ടു യോക്കീട്ടു) ഇതാ! തന്തുരാൻ എഴു
ന്നെള്ളുന്നു.

പത്മാ—ഓ. ആയുപുത്രനോ? ആയു; ഭവതിക്കുഭവത്തി
അനിലോലു ആയുപുത്രനെ കാണേണ്ട എന്നു വെങ്കണം. അ
തിനാൽ നമുക്കു് മാധവീമണ്ഡപത്തിൽ കടന്നിരിക്കയല്ലേ?

വാസവ—അങ്ങനെയാവട്ടെ. (പറഞ്ഞതുപോലെ ചെല്ലുന്നു.)
വിദ്വ—ശ്രീമതി പത്മാവതി ഇവിടെ വന്നിട്ടു പോയിരി
ക്കണം.

രാജാ—എങ്ങനെ അറിയാം?

വിദ്വ—ചേമതിയിൽനിന്നു പുക്കൾ ഇറങ്ങത്തുടങ്ങിരിക്ക
ന്നതു തോഴർ കാണുന്നില്ലേ?

രാജാ—നോക്കു വസന്തക, പുഷ്പ പങ്ങരക്കു എത്ര ഭംഗി?

വാസവ—(വിചാരി) വസന്തകന്റെ പേരു് കേട്ടപ്പോഴു
പ്പിന്നു, ഉമ്മരിനിക്കു പോയതുപോലെ തോന്നുന്നു.

രാജാ—തോഴരേ, നമുക്ക് ഈ കൽത്തറയിൽത്തന്നെ പതാവതിയെ കാത്തിരിക്കാം.

വിദ്വ—അങ്ങനെതന്നെ. (ഉത്തേജിപ്പിച്ചു എഴുന്നീറ്റുകൊണ്ടു്) വെയിലിന്റെ ചുട്ടുകൊണ്ടു തറ പൊങ്ങുന്നു. അതുകൊണ്ടു് ഈ മാഗവീമണ്ഡപത്തിലേക്കു കയറി ഇരിക്കാം.

രാജാ—ആട്ടെ, മുമ്പേ നടക്കൂ.

വിദ്വ—അങ്ങനെ തന്നെ. (രണ്ടുപേരും ചുറ്റിയിടക്കുന്നു).

പത്മാ—ആയുവസന്മാകൻ ഏല്പാം അപകടത്തിലാക്കും ഇനി എന്താണു ചെയ്യേണ്ടതു്?

മേടി—കോൽത്തേൽ കൂടു തുകീട്ടുള്ള ഈ വഞ്ചി പിടിച്ചു കലുക്കി, ഇരച്ചുകളെ ഇളക്കിവിട്ടു തടസ്സം ചെയ്യാം.

പത്മാ—അങ്ങനെ ചെയ്യൂ.

മേടി—(പഞ്ഞരതുപോലെ ചെന്നുതു).

വിദ്വ—അയ്യോ അയ്യോ! തോഴർ നിൽക്കണേ!

രാജാ—എന്തിനു്?

വിദ്വ—ഈ തെമ്മാടിത്തേനീച്ചകൾ എന്നെ ശല്യപ്പെടുത്തുന്നു. (തേനീച്ചക്കൂട്ടം അടിച്ചു വീഴ്ത്താൻ ഭാവിക്കുന്നു.)

രാജാ—അതേതരതു്, തേനീച്ചകളെ അടിച്ചു വിരട്ടരുതു്.

നാടകം —

സന്ദേശം മധുരദമോദേ
കന്യമരേ ക്രീഡയാമളിതരണൻ
വ്യസനിക്കമെനിക്കു സമം
വസതി നശിക്കെ പ്രിയായിയോജിതരായ്. 3

അതുകൊണ്ടു് നമുക്ക് ഇവിടെത്തന്നെ ഇരിക്കാം.

വിദ്വ—അങ്ങനെയാവട്ടെ. (രണ്ടുപേരും ഇരിക്കുന്നു.)

മേടി—കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി, നാം ഇതിനുള്ളിലകപ്പെട്ടു.

പത്മാ—ദൈവായീനം, ആയുചക്രൻ അവിടെഇരുന്നല്ലോ.

വാസവ—(വിചാരം) ഭാഗ്യംതന്നെ. ആയുപുത്രന്റെ ശരീരസ്ഥിതി പതിവുമട്ടിലായി.

മേടി—കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി, ആയുയുടെ കണ്ണിൽ വെള്ളം നിറഞ്ഞിരിക്കുന്നല്ലോ.

വാസവ—തേനീച്ചകളുടെ ലഹരളയിൽ ഇളകിയ ആറു മർദ്ദയുടെ പുഞ്ചൊടി വീണിട്ട് എന്റെ കണ്ണിൽ വെള്ളം നിറഞ്ഞു.

പത്മാ—ശരിതന്നെ-

വിദ്വ—തോഴിരേ, ഇവിടെ ആരുമില്ലല്ലോ. എനിക്കൊരു കാര്യം ചോദിക്കാനുണ്ട്; അതു ചോദിക്കട്ടെയോ?

രാജാ—ഓഹോ, യഥേച്ഛം.

വിദ്വ—തോഴിക്ക് ആരെയാണ് അധികം പ്രിയം? അന്നത്തെ വാസവദത്തയേയോ, ഇന്നത്തെ പത്മാവതിയേയോ?

രാജാ—തോഴിന്തിനാണെന്നെ ധർമ്മസങ്കടത്തിൽ പതിപ്പിക്കുന്നത്?

പത്മാ—ഇരവിധം സങ്കടത്തിലാണോ ആയുപുത്രനെ കൊണ്ടുവന്നു മാടിച്ചതു്?

വാസവ—(വിചാരം) ഇര ഭാഗ്യംകെട്ട എന്നെയും.

വിദ്വ—കൃസൽ കൂടാതെ പറയണം തോഴിരേ. ഒരാൾ മരിച്ചുപോയി; മറ്റൊരാൾ ഇവിടെ ഇല്ലതാനും.

രാജാ—ഇല്ല തോഴിരേ, ഞാൻ ഒരിക്കലും പറകയില്ല; അങ്ങൊരു വിടുവായനാണ്.

പത്മാ—ഇത്രയുംകൊണ്ടു് ആയുപുത്രൻ പറഞ്ഞു കഴിഞ്ഞു.

വിദ്വ—തോഴിരേ, ഞാൻ ആണയിടുന്നു. ഭയത്തരോടും പറകയില്ല. ഞാനിതാ നാക്കു കടിച്ചിരിക്കുന്നു.

രാജാ—എനിക്കു് പറയാൻ മനസ്സു വരുന്നില്ല.

പത്മാ—അമ്പോ! ഇയാളുടെ ചങ്ങിത്തരം; ഇത്രയും കെണ്ടു് ഉള്ളിത്തരില്ലേ?

വിദ്വ—എന്റെ അടുക്കൽ പറകയില്ലെന്നോ? പറയാതെ ഭരസിപോലും ഈ കൽക്കരയിൽനിന്നു നീങ്ങാൻ ഞാൻ സമ്മതിക്കയില്ല. തോഴികൾ ഞാനിതാ വിലക്കുവച്ചിരിക്കുന്നു. (ഉത്തരീയം എടുത്തു ചുരട്ടി തീട്ടി മുഖിൽ വെള്ളം.)

രാജാ—എന്തു? ബലാൽക്കാരമായിട്ടോ?

വിദ്വ—അതേ, ബലാൽക്കാരംതന്നെ.

രാജാ—എന്നാലൊന്നു നോക്കാം.

വിദ്വ—തോഴർ മുഷിടയങ്ങളെ ഞാൻ സ്നേഹബന്ധംകൊണ്ടു ബന്ധിക്കുന്നതാണ്.

രാജാ—എന്നാൽ നിർവാഹമില്ല. കേട്ടോടും—

അനർഹ ശീലാകൃതിസമുദഗങ്ങളാ—
ലേനിക്കു പത്മാവതി മാന്യയെങ്കിലും
മനസ്സുപോ! വാസവദത്തയിൽ ദ്രവ്യം
പിന്നെ ബന്ധിച്ചുതഴിപ്പിച്ചില്ലേടോ.

4

വാസവ—(വീചാം) മതി മതി! ഈ കഷ്ടപ്പാടിനു ഭാവിച്ചതിന്റെ കൂലി കിട്ടി. അജ്ഞാതവാസത്തിലും ചില ഗുണങ്ങളുണ്ട്.

വേടി—കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി, തമ്പുരാനു ദാക്ഷിണ്യമില്ലല്ലോ?

പത്മാ—അങ്ങനെയല്ല. ആര്യപുത്രൻ ദാക്ഷിണ്യശാലിതന്നെ. ഇപ്പോഴും വാസവദത്താജ്യപുഷ്ടതിയുടെ ഗുണങ്ങൾ കാണുന്നല്ലോ.

വാസവ—താഴി, കലമാഹാത്മ്യത്തിനു ചേർന്നതാണ് വാക്ക്.

രാജാ—ഞാൻ പറഞ്ഞു കേൾക്കൂ; ഇനി അങ്ങു പറയണം. അങ്ങേയ്ക്കു് ആരെയെന്ന് അധികം പ്രിയം? അന്നത്തെ വാസവദത്തയേയോ? ഇന്നത്തെ പത്മാവതിയേയോ?

പത്മാ—ആര്യപുത്രനും വസനുകരണപ്പോലെ ആയല്ലോ.

വിദ്വ — ഞാനെന്നിന്നു വിരോധം ലഭിച്ചു. വെള്ളന്നു? രണ്ടു ദേവിമാരും എനിക്കു ഒന്നുപോലെ സമ്മതമാണു്.

രാജാ—ഏതോ ചങ്ങിയാണേ, എന്നെക്കൊണ്ടു പറയിച്ചുവെച്ചു് ഇപ്പോൾ താൻ മിണ്ടാതെയിരിക്കുന്നോ?

വിദ്വ — ഏതു് ഏന്റെ അടുക്കലും ബലാൽകാരമോ?

രാജാ—അതേ, ബലാൽകാരം തന്നെ.

വിദ്വ — എന്നാൽ കേൾക്കാൻ ഒക്കുകയില്ല.

രാജാ—മഹാബ്രാഹ്മണൻ മുഷിയേണ്ട, സൈപരമായിട്ടു പറഞ്ഞാൽ മതി.

വിദ്വ—എന്നാൽ തോഴർ കേൾക്കണം—വാസവദത്താദേവിയെ എനിക്കു ബഹുമാനമാണു്. ശ്രീമതി പത്മാവതി ചെറുപ്പക്കുറിയായാണു്: കണ്ടാൽ കൊള്ളാം; ദേഷ്യമാകട്ടെ അഹങ്കാരമാകട്ടെ ഇല്ല; നല്ല വാക്കേ സംസാരിക്കൂ; ദാക്ഷിണ്യം ധാരാളം വേറെ ഒരു വിശേഷം കൂടെയുണ്ടു്—നല്ല ചോറും കുറുകളും തയാറാക്കുകൊണ്ടു് ആയുവസനുകന്തെവിടെ എന്നു പറഞ്ഞു് എന്നു അന്വേഷിച്ചുകൊണ്ടും കാത്തിരിക്കും.

വാസവ—(വീചാരം) വസന്തക, ഭാരതോളം.

രാജാ—വസന്തക, ആട്ടെ ആട്ടെ, ഇരൾല്ലാം ചെന്നു ഞാൻ വാസവദത്താദേവിയോടു പറഞ്ഞുകൊൾവം.

വിദ്വ—ഹാ കുടും! വാസവദത്തയോ? വാസവദത്ത ഇപ്പോൾ എവിടെ? എത്ര നാളായി ആ ദേവി മരിച്ചിട്ടു്?

രാജാ—(വീഷാദത്തോടുകൂടി) ശരി, [വാസവദത്ത മരിച്ചുപോയി.

ഇത്തരം കഥ ചൊന്നു് ബുദ്ധിത്തവിഷേപമേകി തു്; പതിവു:യുള്ളമൊഴികളതിനാൽ വായിൽ വന്നുപോയു്.

കരയാൽ ഭാവിക്കുന്നു.)

പത്മാ—സരസമായ കമാസന്ദർഭം ഇര ഭാഷ്യൻ നീരുത്തി ക്ഷമിക്കണമല്ലോ.

വാസവ—(വിചാരം) എനിക്കു നല്ല വിശ്വാസമായി. ഇര മാതിരി വാക്കുകൾ അപ്രത്യക്ഷമായി കേൾക്കുന്നത് വളരെ പ്രിയംതന്നെ.

വിദ്വ—ദൈവ്യചുട്ടപ്പണം തോഴിരെ, വിധിയെ ആർക്കു തടുക്കാം? ഇതിപ്പോൾ ഇങ്ങനെ വരണമെന്നാണ്.

രാജാ—തോഴിരെ, അങ്ങേന്റെ അർചനയെ അറിയുന്നില്ല.

ഭദ്രകുമാരൻ ദുഃഖമുറച്ചു രംഗം;
പുത്രക്കുമോരേതാൽതു പുനശ്ച ദുഃഖം;
ഇതോക്കെടോ മട്ടമ ബാഷ്പധാര
പതിക്കിലേ ബുദ്ധി തെളിഞ്ഞു കാട്ടു

വിദ്വ—തോഴിയുടെ മുഖം കണ്ണുനീരുകൊണ്ടു നനഞ്ഞല്ലോ. ഞാൻ പോയി മുഖം കഴുകാൻ വെള്ളംകൊണ്ടു വരാം. (പോയി)

പത്മാ—ആയു, ആയുചത്രന്റെ കണ്ണുകൾ ബാഷ്പപടലംകൊണ്ടു മുടിയിരിക്കുകയാണ്. അതിനാൽ നമുക്ക് ഇറങ്ങിപ്പോയ്ക്കളയാം.

വാസവ—അങ്ങനെതന്നെ. അല്ലെങ്കിൽ തോഴിക്കു വ്യസനിച്ചിരിക്കുന്ന ഭക്താവിനെ ഉപേക്ഷിച്ചു പോകുന്നത് യുക്തമല്ല. ഞാൻ മാത്രം പോയേക്കാം.

മേദി—ആയു പറഞ്ഞതു ശരിയാണ്. കൊച്ചുതമ്പുരാട്ടി അങ്ങോട്ടു ചെല്ലണം.

പത്മാ—ഞാനങ്ങോട്ടു ചെല്ലട്ടേ?

വാസവ—അങ്ങനെയാവട്ടെ. (പോയി)

വിദ്വ—(താമസിച്ചിരിക്കാൻ വെള്ളം കൊണ്ടു പ്രയോജിച്ചിട്ടു)

ഇതാ ശ്രീമതി പത്മാവതി.

പത്മാ—ആയുവസന്ദർഭം, ഇതെന്താണ്?

വിദ്വ — ഇതു് അതാണു്, അതിതുതന്നെ.

പത്മാ — പറയു, ശരിയായി പറയു.

വിദ്വ — കാരാടിച്ചു ആറുദർഭയുടെ പൂമ്പൊടി വീണിട്ടു്
തോഴരുടെ കണ്ണു കലങ്ങി. മുഖം കഴുകാൻ ശ്രീമതി ഇക വെള്ളം
ചാങ്ങിക്കൊടുക്കണം.

പത്മാ — (വിചാരം) ദാക്ഷിണ്യശീലരുടെ പരിജനങ്ങളും
ദാക്ഷിണ്യശീലർതന്നെ. (രാജാവിന്നു് അടുത്തു ചെന്നിട്ടു്) ആയു
പുത്രൻ വിജയാ! മുഖം കഴുകാൻ ഇതാ വെള്ളം.

രാജാ — ഏ! പത്മാവതിയോ? (വിദ്വേഷകയോടു് സ്വകാർ
ദ്ധായി) വസന്തക, ഏന്താണിതു്?

വിദ്വ — (ചെവിയിൽ പറയുന്നു.)

രാജാ — നന്നായി. വസന്തക, നന്നായി. (വെള്ളം വാങ്ങി
മുഖം കഴുകിയിട്ടു്) പത്മാവതി ഇരിക്ക.

പത്മാ — ആയുപുത്രൻ പറയുംപോലെ. (ഇരിക്കുന്നു.)

രാജാ — പത്മാവതി,

ആറുദർഭമലർക്കുറ മുറുപ്പാറ്റിയ പൂമ്പൊടി
കാരാ മുറുപ്പാറ്റത്തന്നതേറുദെൻകണ്ണുലിഞ്ഞതാം.

(വിചാരം)

നാരീമണി നവോദയാഹ നേരിഞ്ഞാൽ നിരാശയാം;
ധീരയാണിവളെന്നാലും ഭീരുത്വം സ്ത്രീസ്വഭാവമാം. 8

വിദ്വ — തോഴരേ, മഗധരാജാവിനു് ഉച്ചുതിരിഞ്ഞു് അങ്ങേ
പുരസ്കരിച്ചുകൊണ്ടു് കാണാൻ വന്നിരിക്കുന്ന ബന്ധുജനങ്ങളുടെ
ഉപചരിക്കേണ്ടതുണ്ടു്. സൽക്കാരം സൽക്കാരത്തൊടു സ്വീക
രിച്ചാലെ പ്രീതിയുള്ളു. അതിനാൽ തോഴരിപ്പോര ഏഴീക്കണം

രാജാ — ശരി, ഉത്തമപക്ഷംതന്നെ. (ഏഴീക്കുന്നു.)

പെരുതാമുപകരാം താൻ പരമാദരപൂജതാൻ
തരുന്നോരുണ്ടു പലരും തിരിയുന്നോരപൂർവ്വമാം.

(ഏല്പാവരം പോയി.)

അബ്രാമകം

പ്രവേശകം

(അന്യനും പത്നിയുടെ പ്രവേശിക്കുന്നു.)

പത്നി—മധുകരിക്കേ, മധുകരിക്കേ, വേഗം വരൂ.

മധുകരിക—(പ്രവേശിച്ചിട്ട്) ഞാനിതാവന്നു എന്തുവേണം?

പത്നി—അല്ല, പത്നാവതിക്കൊച്ചുതന്നുരാട്ടിക്ക് തിരുമുടി കഴിപ്പാണെന്നു നീ അറിഞ്ഞില്ലയോ?

മധുകരിക—അയ്യോ കഷ്ടം!

പത്നി—ആട്ടെ, നീ വേഗം ചെന്നു ആയുധമായ ആവന്തികയോടു പറയൂ. കൊച്ചുതന്നുരാട്ടിക്ക് തിരുമുടി വേദനയാണെന്നുമാത്രം അറിയിച്ചാൽ മതി. അപ്പോൾ ആയു തനിയെ വന്നു കൊള്ളും.

മധുകരിക—ആയു വന്നാൽ എന്തുചെയ്യും?

പത്നി—രസ കരങ്ങളായ കഥകൾ പറഞ്ഞ് കൊച്ചുതന്നുരാട്ടിയെ വിനോദിപ്പിക്കും.

മധുകരിക—ശരിതന്നെ, കൊച്ചുതന്നുരാട്ടിക്ക് എവിടെയാണു പള്ളിക്കുറുപ്പിനു തയാറാക്കിയിട്ടുള്ളതു?

പത്നി—സമുദ്രഗൃഹത്തിൽ പള്ളിമെത്ത വിരിച്ചിരിക്കുന്നു. നീ ഇപ്പോൾ പോക. തന്നുരാണെ വിവരം ധരിപ്പിക്കുന്നതിന് ഞാനും ആയുവന്നു നുകനെ അന്വേഷിക്കട്ടെ.

മധുകരിക—അങ്ങനെതന്നെ. (പോയി)

പത്നി—ആയുവന്നു നുകനെ എവിടെ കാണും?

(വിട്ടുകൊണ്ട് പ്രവേശിക്കുന്നു.)

വിട്ടുകരിക—ഇന്നുകട്ടെ വന്നു നുകനു വിവരം തിരുമേനിക്കു ദേവീവിഷയം കേൾക്കേണ്ടതു മുഖം ഭയവിതരണ ശമിക്കയും, പത്നാവതി

യുടെ പാണിഗ്രഹണത്തിനു മേലുള്ള മംഗളമഹോത്സവത്തിൽ മന്ദമതാപം ഏറെ വർദ്ധിക്കയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു. (പത്മിനിയെ കണ്ടിട്ട്) ഓ! പത്മിനികയോ? പത്മിനികേ, ഏന്താണു വർത്തമാനം?

പത്മി—ആയുവസന്തക, പത്മാവതിക്കൊച്ചുതന്മുരാട്ടിക്കു തിരുമുടിവേദന്തയാണെന്നു അങ്ങു് അറിഞ്ഞില്ലയോ?

വിദ്വ—സത്യമായിട്ടു ഞാൻ അറിഞ്ഞില്ല.

പത്മി—ഏന്നാൽ ഇതു വിവരം തന്മുരാട്ടനോടു ചെന്നറിയിക്കണം. ഞാൻ മരണകവാ വേശം കൊണ്ടുചെല്ലട്ടെ.

വിദ്വ—ശ്രീമതി പത്മാവതിക്കു് ഏവിടെയാണു് കിടക്കു വിരിച്ചിരിക്കുന്നതു്?

പത്മി—സമുദ്രഗൃഹത്തിൽ.

വിദ്വ—നീ പോക. ഞാൻ ചെന്നു തോഴരോടു പറയാം.
(മണ്ടുപേരും പോയി.)

അങ്കുരം

(അന്തരം രാജാവു പ്രവേശിക്കുന്നു)

രാജാ—

ഇന്നാദിയെ ഴഹിണിയെപ്പതുതായ് ഗ്രഹിച്ചേൻ
ഏന്നാലുമബുജിതി ഹിമാൽയീയിലെന്നപോലെ,
ലാവണ്യശാലിനിയവന്മിനരേന്ദ്രപുത്രി
ലാവാനകാതലതിൽ വെന്ത വിചിന്ത പോകാ.

വിദ്വ—(പ്രവേശിച്ചിട്ട്) വേശം വരണം തോഴരേ, വേശം വരണം.

രാജാ—ഏന്തിനു്?

വിദ്വ—ശ്രീമതീ പത്മാവതി തലവേദനകൊണ്ടു ശ്രമപ്പെട്ടിരുന്നു.

രാജാ—ഇതാരു പറഞ്ഞു?

വിദ്വ—പത്മിനിയാണു പറഞ്ഞതു്.

രാജാ—കഷ്ടം!

സാമാന്യ സർവ്വഗുണയാം പ്രിയയെ ശ്രമിച്ചിട്ടെന്മാനസത്തിനഴൽ മങ്ങിയ മട്ടിലായി;
ഭാമ്നിച്ച മുൻകഥ പുനശ്ച തപിച്ചിടുവോര പത്മാവതീവിഷയമായുപപായശങ്ക.

ആട്ടെ, ഇപ്പോൾ പത്മാവതി എവിടെയാണു്?

വിദ്വ—സമുദ്രഗൃഹത്തിലാണു് മെത്ത വിരിച്ചിരിക്കുന്നതു്.

രാജാ—എന്നാൽ നടക്കു, അങ്ങോട്ടുപോകാം.

വിദ്വ—തോഴർ ഇതിലേ, ഇതിലേ (രണ്ടുപേരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു).

വിദ്വ—ഇതാ സമുദ്രഗൃഹം; തോഴർ പ്രവേശിക്കണം.

രാജാ—മുമ്പേ കടക്ക.

വിദ്വ—അങ്ങനെയെന്നെ, (അകത്തുകടന്നിട്ടു്) അയ്യോ! നിൽക്കണേ തോഴരേ, നിൽക്കണേ!

രാജാ—എന്തിനു്?

വിദ്വ—ഇതാ ഒരു പാമ്പു നിലത്തു കിടന്നു പൂജയ്ക്കുന്നു. മങ്ങിയ ദീപപ്രഭയിൽ ഇളകുന്നതു മാത്രമേ അറിയുന്നുള്ളു.

രാജാ—(അകത്തു കടന്നു. യോക്കി ചിരിച്ചുകൊണ്ടു്) മണ്ടൻ സർപ്പംപോലും!

നീട്ടിത്തൊടുത്ത മുഖതോരണമാല പൊട്ടി-
ച്ചോട്ടിൽ പതിച്ചതന്വിയെന്നു ഭവാൻ ഭ്രമിച്ചു;
ഒട്ടിങ്ങിരുട്ടിലതു കാററടിയേറുലഞ്ഞു
കാട്ടുന്നുമുണ്ടു ചില സപ്പുവിയേന്തിതങ്ങു.

വിദ്വ—(സൂക്ഷിച്ചു നോക്കിട്ട്) തോഴർ പറഞ്ഞതു ശരിതന്നെ. ഇതു പാവല്ല (ചുറ്റും നോക്കിട്ട്) ശ്രീമതി പത്മാവതി ഇവിടെ വന്നുവെച്ചുപോയിരിക്കണം.

രാജാ—തോഴരേ, വന്നിട്ടില്ലായിരിക്കണം.

വിദ്വ—തോഴരെങ്ങനെ അറിഞ്ഞു?

രാജാ—എന്താണറിയാനുള്ളതു്? നോക്ക—

തലത്തിൽ തടമില്ല, മേൽവിരി ചുട്ടുങ്ങീലാ; തിരപ്പൊപ്പമാ-
ങ്ങൻപ്പെട്ടില്ല തലയ്ക്കണയ്ക്കു കലുഷം ലേപരഷയസ്സർശജം;
ശില്പം രോഗിദൃശർപ്പണത്തിനുചിതം കല്പിച്ചതില്ലൊന്നുമേ;
കെല്പില്ലാത്തജനത്തിനേറ്റ ശയനം പെട്ടെന്നു മാറാറാണമേ.

വിദ്വ—എന്നാൽ തോഴർ ഇര മെത്തയിൽ ക്ഷണനേരം ശ്രീമതിയുടെ വരവു കാത്തിരിക്കണം.

രാജാ—അങ്ങനെയാവട്ടെ. (ഇങ്ങിട്ട്) തോഴരേ, എനിക്ക് ഉറക്കം വരുന്ന. ഒരു കഥ പറയൂ.

വിദ്വ—ഞാൻ പറയാം. തോഴർ മുളികേരക്കണാം.

രാജാ—അങ്ങനെതന്നെ.

വിദ്വ—ഉജ്ജയിനി എന്ന് ഒരു രാജ്യമുണ്ടു്. അവിടെ അതി മനോഹരങ്ങളായ നീരാട്ടങ്ങൾ ഉണ്ടുപോൽ—

രാജാ—എന്തു് ഉജ്ജയനിയയാ?

വിദ്വ—അതേ; ഇക്കഥ ബോധിച്ചില്ലെങ്കിൽ വേറൊന്നു പറയാം.

രാജാ—തോഴരേ, ബോധിച്ചില്ലെന്നല്ല. എന്നാൽ—

ഭാരതേന്ദ്രവന്ദീശ്ചരപുത്രീയാരക്ക
യാത്രാമുഖത്തിങ്കൽ നടന്ന വൃത്തം—
ഉറോരെയോർത്തുറി നിറഞ്ഞ കണ്ണി—
രിററിറു വീഴ്ന്നി പ്രിയയെന്റെ മേൽത്താൻ.

5

അത്രമാത്രവുമല്ല, വീണവായന പഠിപ്പിക്കുന്ന കാലത്തു്—

ഒട്ടേറെ ഞാൻ ചിട്ടകളോതിടുമ്പോൾ
നോട്ടം പതിച്ചെന്റെ മുഖത്തു മുഴങ്ങ

* മുട്ടാണി കൈവിട്ടതുമോത്തിദാതെ
മീട്ടാറമുണ്ടെന്നു വെറും നഭസ്സിൽ.

6

വിദ്വ—ആട്ടെ, വേറെ കഥ പറയാം—ബ്രഹ്മദത്തം ബ്രഹ്മ
ദത്തം എന്നൊരു രാജ്യം; അവിടെ കാമ്പിലുൻ കാമ്പിലുൻ
എന്നൊരു രാജാവു്—

രാജാ—എന്തു്—എന്തു്?

വിദ്വ—(പിന്നെയും അങ്ങതെതന്നെ പറയുന്നു)

രാജാ—ബ്രഹ്മദത്തമെന്നൊരു രാജാവു്, കാമ്പിലുമെ
ന്നൊരു രാജ്യം എന്നു പറയൂ.

വിദ്വ—രാജാവു് ബ്രഹ്മദത്തനും നഗരം കാമ്പിലുപുമോ?

രാജാ—അതെ, അങ്ങിനെതന്നെ വേണം.

വിദ്വ—എന്നാൽ ക്ഷണനേരം തോഴർ ക്ഷമിക്കണം. ഞാനി
തു മുഖസ്ഥമാക്കട്ടെ, (തീർത്തീടപ്രകാരം ഉപവിട്ടിട്ടു്) ഇനി
ദൂരം—അല്ലാ തോഴരുറങ്ങിയോ? ഇത രാത്രികാലത്തു്
കുളിരയികുമായിരിക്കുന്നു, ഞാൻ പോയി പുതപ്പെടുത്തുകൊണ്ടു
വരാം. (പോയി).

(അനന്തരം വാസവദത്തയും ചേടിയും വെളിയിൽ പ്രവേശിക്കുന്നു).

ചേടി—ആയ്യേ, ഇതിലെ, ഇതിലെ, കൊച്ചുതന്യരാട്ടിക്കു്
തിരുമുടി കഴുപ്പു കലശലായിട്ടുണ്ടു്.

വാസവ—കഷ്ടംതന്നെ; തോഴി എവിടെയാണു കിടക്ക
ന്നതു്?

ചേടി—സമുദ്രഗൃഹത്തിൽ.

വാസവ—എന്നാൽ മുമ്പേ നടക്ക. (രണ്ടുപേരും ചുറ്റിനട
ക്കുന്നു).

ചേടി—ഇതാ സമുദ്രഗൃഹം; ഞാൻ പോയി ഞെറ്റിയിൽ
പൂശാനുള്ള മരുന്നു വേഗത്തിൽ ഉണ്ടാക്കിക്കൊണ്ടുവരാം. (പോയി)

വാസവ—ഇതശ്ചരമാർ എന്നോടു ചെയ്യുന്നതു് കടുപ്പം

പട്ടിവിനു വില്ലുപോലെ വീണയും തന്തിയിൽ തട്ടി രബ്ബിപ്പി
ക്കാനുള്ള ഒരു ആണി.

തന്നെ. വിരഹോൽകണ്ഠിയായ ആയുപുത്രനും ആശ്വാസസ്ഥാനമായ ഈ പത്മാവതിക്കും സുഖക്കേടായല്ലോ. ആട്ടെ, അകത്തേക്കു കടക്കാം. (കടന്നിട്ട്) പരിജനങ്ങൾക്കു ഭട്ടം ജാഗ്രതയില്ലല്ലോ. പത്മാവതിക്കു സുഖക്കേടായിരിക്കുമ്പോൾ സഹായത്തിനു് ഒരു വിളക്കുമാത്രം വെച്ചിട്ട് എല്ലാവരും പൊയ്ക്കുളഞ്ഞു. (അടുത്തുചെന്നു യോക്കീട്ട്) ഇവൾ ഉറക്കമാണെന്നു തോന്നുന്നു. ഇവിടെ ഇരിക്കാം. (ഉരങ്ങിട്ട്) അല്ലെങ്കിൽ മാറി ഇരുന്നാൽ സ്നേഹക്കുറവുവെന്നു വന്നേയ്ക്കും; അതുകൊണ്ടു് ഈ മെത്തയിന്മേൽതന്നെ ഇരിക്കാം. (ഉരങ്ങിട്ട്) ഐ! ഇവളോടൊരുമിച്ചിരുന്നപ്പോൾ ഇന്നെന്നാണെന്നിട് ഒരു ആറ്റാദവിശേഷം തോന്നുന്നതു്? (ചെവിയോർത്തിട്ട്) ശ്യാസഗതി ക്രമമായിരിക്കുന്നു; തലവേദന ഭട്ടം വിട്ടിരിക്കണം. (കിഴപ്പുയോക്കീട്ട്) മെത്തയുടെ പാതിഭാഗം ഭഴിച്ചുവിട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ ഞാൻ ഭന്നിച്ചു കിടന്നു് ആലിംഗനം ചെയ്യണമെന്നു് അവൾ താല്പ്യപ്പെട്ടതായി തോന്നുന്നു. അതുകൊണ്ടു് കിടന്നുകിടയാം. (കിടക്കുന്നു).

രാജാ—(സ്വപ്നത്തിൽ പുലയുന്നു) എന്റെ വാസവദത്തേ! വാസവ—(ചാടി എഴിച്ചിട്ട്) ഹാ! ആയുപുത്രനോ? പത്മാവതിയല്ല. എന്നെക്കണ്ടിട്ടു വിളിച്ചതായിരിക്കുമോ? എന്നാൽ ആയുരയോഗസ്ഥരായ ഞന്റെ ഗൗരവമേറിയ പ്രതിജ്ഞാഭാരം നിറപ്പലമായി.

രാജാ—(സ്വപ്നത്തിൽ പിന്നെയും) എന്റെ അവന്ദിരാജപുത്രി!

വാസവ—ഭാഗ്യംതന്നെ. ആയുപുത്രൻ സ്വപ്നത്തിൽ പുലമ്പിയതാണ്. (ചുറ്റും യോക്കീട്ട്) ഇവിടെ ആരുമില്ല. ക്ഷണനേരം നിന്നു കണ്ണാ മനസ്സും തണുപ്പിക്കാം.

രാജാ—(പിന്നെയും സ്വപ്നത്തിൽ) ഹാ! പ്രിയേ, പ്രിയേ! വിഷേപ്യ, എന്താണു മിണ്ടാത്തതു്?

വാസവ—ഞാൻ മിണ്ടുന്നുണ്ടു്. ആയുപുത്ര, മിണ്ടുന്നുണ്ടു്.

രാജാ—(സ്വപ്നത്തിൽ) ഭവതി കലഹിച്ചാണോ?

വാസവ—അല്ലല്ലാ—വ്യസനിച്ചാണ്.

രാജാ—(സ്വപ്നത്തിൽ) കലഹിച്ചില്ലെങ്കിൽ എന്താണു് ആകരണങ്ങൾ അണിയാത്തതു്?

വാസവ—ഇതിലധികം എന്തു വേണം?

രാജാ—(സ്വപ്നത്തിൽ) വിരചികയുടെ വൃത്താന്തം ഭാഷകയാണോ?

വാസവ—(കോപത്തോടെ) പോവൂ. ഇവിടെയും വിരചിക വന്നോ?

രാജാ—(സ്വപ്നത്തിൽ) എന്നാൽ വിരചികയുടെ സംഗതിക്കു ഭവതിയെ നാം പ്രസാദിപ്പിക്കാം. (കൈകൾ തീട്ടുന്നു)

വാസവ—ഞാനിവിടെ അധികം നിന്നുപോയി. വല്ല വരും വന്നു കണ്ടേക്കും. അതുകൊണ്ടു പൊയ്ക്കളയാം. അല്ലെങ്കിൽ—മെന്തെ വിട്ടു തുടങ്ങിക്കിടക്കുന്ന ആയുർപുത്രന്റെ കൈയ്ക്കു എടുത്തു നേരെവെച്ചിട്ടുപോകാം. (പറഞ്ഞുപോലെ ചെണ്ണിട്ടുപോയി)

രാജാ—(പെട്ടെന്നുണർന്നു ചാടി എഴിച്ചിട്ടു്) വാസവദത്തേ, തില്ല, തില്ല!—(വെളിയിൽ ഇറങ്ങിട്ടു്) ഹാ കവ്യം!

പെട്ടെന്നിറങ്ങുന്നേരത്തു
കട്ടിച്ചക്കാലിടിച്ചതിൽ
തട്ടുകേടേൽക്കുമാൽ തതപം
സ്രവ്യമായില്ലെന്നിക്കുമോ!

വിദ്വ—(പ്രായശ്ചിട്ടു്) അല്ലാ! തോഴർ ഉണർന്നോ? :

രാജാ—തോഴരേ, ഒരു സന്തോഷ വർത്തമാനം പറയാം. വാസവദത്ത ജീവനോടെ ഇരിക്കുന്നുണ്ടു്.

വിദ്വ—കവ്യം! വാസവദത്തയോ? വാസവദത്ത എവിടെ? എത്രകാലമായി ആ ദേവി മരിച്ചിട്ടു്?

രാജാ—തോഴരേ ഇങ്ങനെ പറയരുതു്—

എന്നെക്കിടന്നുറങ്ങുമ്പോൾ
വന്നുണർന്നിട്ടു മണ്ടിനാൾ;

അഗ്നിയിൽ ദശായെന്നെല്ലാം
ചൊന്നവൻ ചതിയോതിനാൻ.

8

വിദ്വ—അതൊരിക്കലും സംഭവിക്കാവുന്നതല്ല. ഞാ! അല്ലെങ്കിൽ ഉജ്ജയിനിയിലേ തീരാഴികളെപ്പറ്റി ഞാൻ പറഞ്ഞതിൽ ദേവിയുടെ ഭാമൻ വന്നിട്ട് തോഴർ സ്വപ്നം കണ്ടതായിരിക്കും.

രാജാ—അതെ, ഞാൻ സ്വപ്നം കണ്ടതായിരിക്കട്ടെ,
സ്വപ്നമിടങ്ങളതെന്നാകിൽ
ധന്യതമുണരായ്ക്കതാൻ;
ഭ്രമമാണെങ്കിലോ പിന്നെ;
ഭ്രമമേ മതി ശാശ്വതം.

വിദ്വ—ഈ നഗരത്തിൽ അവന്തിസ്കന്ദരി എന്നൊരു യക്ഷിയുടെ സഞ്ചാരമുണ്ടു്. അതിനെ ആയിരം കും തോഴർ കണ്ടതു്?

രാജാ—അല്ലല്ല.

ഉണരവേ കണി കണ്ടു സതീപ്രത-
പ്രണയിയാം ദയിതാവദനത്തിൽ ഞാൻ—
മഷിതാടാമിഴിയും കുറുകുന്തലിൻ-
വിഷമദിർഘതയും ബത! തോഴരേ.

10

അത്രമാത്രമല്ല, തോഴർ നോക്കു
ശങ്കാകുലം പങ്കജനേത്ര താങ്ങി-
ട്ടെൻകൈയിതശ്ശയ്യയിൽ വെച്ചുനേരം
സ്വപ്നത്തിലും സ്വർശമുദിക്കുമുല-
മുൽപന്നമാം കോരമയിർ നിന്നതില്ല.

11

വിദ്വ—തോഴർ ഈ അനന്ദചിന്തയൊന്നും വേണ്ട. ചതിക, നമുക്കു നാലുകെട്ടിലേക്കു പോകാം.

കാഞ്ചുകീയൻ—(പ്രവേശിച്ചിട്ട്) തിരുമനസ്സിലേക്കു് വിജയം. ദർശകമഹാരാജാവു തിരുമനസ്സിലെ അടുക്കൽ അരുളി ചെയ്യുന്നു—‘ദവാന്റെ അമാത്യനായ യമണപൻ ആരുണിയെ എത്രക്കുന്തീരു് ഒരു വലിയ സൈന്യത്തോടുകൂടെ വന്നിരി

ക്കുന്നു. എന്റെ വക ചതുരംഗസൈന്യവും പുറപ്പെട്ടാൻ തയ്യാറുണ്ട്. അതിനാൽ ഭവാനു യുദ്ധയാത്രയ്ക്കു സന്നദ്ധനാകണം എന്ന്.

അത്രമാത്രമല്ല—

ഭിന്നിപ്പിച്ചു റിപ്പുകാള; പ്രജകളിൽ തപൽകേടിയൊരാൾ സന്ദർശിച്ചു; ഭവാനു പാർശ്വീബലവും സമ്മിച്ചുയാത്രയ്ക്കുണ്ടാൻ; സന്നദ്ധം നിപുണിഗ്രഹത്തിനുചിതം സംഭാരമാരോന്നുമേ; സൈന്യം ഗംഗ കടന്നുതീർന്നു; വഴിയേ നിൻകൈക്കലാം

രാജ്യവും. 12

രാജാ—അങ്ങനെ തന്നെ. ഇതാ ഇപ്പോൾ—

ധീരാശ്വമത്തേകേലം കലനം
തീരാത്ത ശസ്ത്രത്തിരമാലയാൽ
പോരാഭയം പോർക്കടലിൽ കടന്നി-
ട്ടോരാതെ ഞാനാരുണിയെജ്ജയിക്കാം.

(എല്ലാവരും പോയി)

അ ര ത്ത മ ക്ക

വിഷ്ണുഭംഗം.

(അനന്തരം കാഞ്ചുകീയൻ പ്രവേശിക്കുന്നു)

കാഞ്ചു—ഇവിടെ ആരുണ്ട്? രത്നതോരണദാരുണിൽ തലണക്കാരില്ലയോ?

ദാരുണിക—(പ്രവേശിച്ചിട്ട്) ആയു, ഞാനുണ്ട്, വിജയം എന്താണു വേണ്ടതു്?

കാഞ്ചു—വസുരാജ്യം വീണ്ടെടുത്തു് അദ്വൈതം പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന വസുരാജാവു തിരുമനസ്സിലെ ഉണർത്തിക്കണം—ഇതാ മഹാസേനമഹാരാജാവു കല്പിച്ചയച്ചിട്ടു് റൈദ്യൻ എന്ന കാഞ്ചുകീയൻ വന്നിരിക്കുന്നു. മഹിഷിയായ അംഗാരവതീ ദേവി കല്പിച്ചയച്ചിട്ടു് വാസവദത്താദേവിയുടെ യാത്രയായ

വസുന്ധരയും കൂടെയുണ്ടു്. രണ്ടുപേരും മുഖം കാണിക്കുന്നതിനു് കാത്തു നിൽക്കുന്നു എന്ന്.

ദ്വാരപാ—ഇപ്പോൾ ചെന്നു് അറിയിക്കുന്നതിനു് അനവസരമാണു്.

കാഞ്ചു—എന്താണു് അനവസരം?

ദ്വാര—ആയു് കേൾക്കുന്നാ—തന്മൂരാൻ ശയനമാളികയിൽ എഴുന്നള്ളിയിരിക്കുമ്പോൾ വെളിയിൽ ഒരു വീണവായന കേട്ടു. ഉടനെ ചെവിയാർത്തിട്ടു കല്പിച്ചു—ഘോഷവതിയുടെ ശബ്ദംപോലെ തോന്നുന്നു എന്ന്.

കാഞ്ചു—പിന്നെയോ?

ദ്വാര—അനന്തരം അവിടെച്ചെന്നു വീണ എവിടെനിന്നു കിട്ടിയതെന്നു ചോദിച്ചിട്ടു. അയാൾ പറഞ്ഞു—ഈങ്ങരക്കു് നമ്ബദാതീരത്തിൽ ഒരു കുറിക്കാട്ടിൽനിന്നു കിട്ടിയതാണു്. തന്മൂരാൻ ആവശ്യമുണ്ടെങ്കിൽ എടുക്കാം—എന്നു്. വീണ കൊണ്ടുവന്നതു മടിയിൽ വച്ചിട്ടു് തന്മൂരാൻ മുർച്ഛിച്ചു. പിന്നീടു ബോധം വന്നതിന്റെ ശേഷം കണ്ണീരൊലിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു തന്മൂരാൻ അരുളിച്ചെയ്തു—ഘോഷവതി, നിന്നെക്കണ്ടുകിട്ടി; അവളെമാത്രം കാണുന്നില്ലല്ലോ—എന്നു്. ആയു്, ഇരവിയാണു് അനവസരം. എങ്ങനെയാണു് ഞാൻ ചെന്നുണർത്തിക്കുക?

കാഞ്ചു—നീ ചെന്നു് അറിയിക്ക—ഇത്രം അതു സംബന്ധിച്ചു കായു് തന്നെ.

ദ്വാര—ആയു്, ഞാൻ ചെന്നു് അറിയിക്കാം. ഇതാ തന്മൂരാൻ ശയനമാളികയിൽ നിന്നിറങ്ങുന്നു. ഇവിടെവെച്ചു തന്നെ അറിയിച്ചുകഴയാം.

(രണ്ടുപേരും പോയി)

അങ്കിരം

(അന്തരം രാജാവും വിദൂഷകനും പ്രവേശിക്കുന്നു.)

മടകിടമൊഴി നീ നതാംഗിയാളിൻ-
 മടിയതിൽ മാറിലുമേറി വാണശേഷം
 അടി മുടി പറവയ്ക്കു കൂടുവെക്കാ-
 നടവിന വാസമണഞ്ഞതെത്ര കഷ്ടം?

അത്രയുമല്ല, ചോഷവതീ, നീ സ്നേഹമില്ലാത്തവളാണ്.
 നീ ഇതെല്ലാം മറന്നുകളഞ്ഞില്ലേ?

ഇളിയിലുടനൊടുത്തു പുൽകി നിന്നെ-
 ക്ഷമിർകരലാളന ചെറുതുകൊണ്ടു മെല്ലെ
 കളിമൊഴികൾ കഥിപ്പതും ചിലപ്പോൾ
 കിളിമൊഴിയെൻ വിരഹാത്മിചൊൽവതും ഹാ! 2

വിദൂ—തോഴർ ഇത്ര കടന്നു വ്യസനിക്കരുത്.

രാജാ—തോഴരേ, അങ്ങനെയല്ല—

ചോഷിതമെൻ മദനരസം
 ചോഷിതമായ് തതീൻ വീണ കാണകയാൽ;
 ചോഷവതീതോഷമെഴും
 യോഷകൾ മുടിമാലയോ മുടിഞ്ഞല്ലോ.

വസന്തക, വീണ കൊണ്ടുചെന്നു വേലക്കാർവശംകൊടുത്തു
 അറ്റകുറ്റം തീർപ്പിച്ചു വേഗം കൊണ്ടുവര.

വിദൂ—കല്പനപോലെ. (വീണയും കൊണ്ടുപോയി)

ദാരുപാ—(പ്രവേശിച്ചിട്ടും) മഹാസേനമഹാരാജാവു കല്പി
 ച്ചയച്ചിട്ട് റൈക്രൂൻ എന്ന കുഞ്ഞുകീടനും, അംഗാരവതീദേവി
 കല്പിച്ചയച്ചിട്ട് വാസവദത്താദേവിയുടെ ശാശ്വതമായ വസുന്ധ
 രയും മുഖം കാണിക്കാൻ വന്നു കാത്തുനിൽക്കുന്നു.

രാജാ—എന്നാൽ പത്മാവതിയെ കൂടി വിളിക്ക.

ദാരുപാ—കല്പനപോലെ. (പോയി)

രാജാ—ഇര വർത്തമാനം ഇത്ര വേഗത്തിൽ മഹാസേനൻ
 അറിവു കിട്ടിയിരിക്കുമോ?

(പത്മാവതിയും ചോരപാലികയും പ്രവേശിക്കുന്നു)
ചോര—തന്മൂരാട്ടി, ഇതിലെ ഇതിലെ.

പത്മാ—ആയുപുത്രൻ വിജയം.

രാജാ—പത്മാവതി കേട്ടില്ലേ? മഹാസേനൻ പറഞ്ഞയ
ച്ചിട്ട് കാഞ്ചുകീയൻ ഹൈന്ദവം അംഗാരവതീദേവി പറഞ്ഞയ
ച്ചിട്ട് വാസവദത്തയുടെ ധാത്രി വസുന്ധരയും ഉജ്ജയിനിയിൽ
യിന്നു വന്നിരിക്കുന്നു.

പത്മാ—ആയുപുത്രാ ബന്ധുക്കളുടെ ക്ഷേമവർത്തമാനമറി
യുന്നതിനു് എനിക്കു കൌതുകമുണ്ടു്.

രാജാ—വാസവദത്തയുടെ ബന്ധുക്കൾ തനിക്കും ബന്ധു
ക്കൾ എന്നു ഭവതി പറഞ്ഞതു് ഉചിതമായി. പത്മാവതി,
ഇരിക്ക (യോക്കീട്ട്) എന്താണു് ഇരിക്കാത്തതു്?

പത്മാ—എന്നോടുകൂടെ ഇരുന്നുകൊണ്ടാണോ ഇവ വന്നു
വരെ ആയുപുത്രൻ കാണാൻ വിചാരിക്കുന്നതു്?

രാജാ—അതിനെന്താണു ദോഷം?

പത്മാ—രണ്ടാംവേളി കഴിഞ്ഞതുകൊണ്ടു് ആയുപുത്രനു്
ഉദാസീനത വന്നതുപോലെ തോന്നിയേക്കാം.

രാജാ—കളത്രദർശനത്തിനു വിരോധമില്ലാത്ത ആളുകളെ
ഒറ്റയായിരുന്നു കാണുന്നതിൽ വളരെ തരക്കേടുണ്ടു്. അതു
കൊണ്ടു് ഇരിക്ക.

പത്മാ—ആയുപുത്രന്റെ ഇഷ്ടംപോലെ, അച്ഛനും അമ്മ
യും എന്നാണോ പറവാൻ ഭാവം എന്നു ഞാൻ വ്യാകുലയായി
രിക്കുന്നു.

രാജാ—അതങ്ങനെതന്നെ—

- ഒട്ടെല്ലെനിക്കു ഭയമെന്തുര ചെയ്യുമെന്നു;
- മോഷ്ടിച്ചു ഞാൻ മകളെ; വച്ചു ഭരിച്ചുമില്ല;
- മോഷ്ടിച്ചതൊക്കെ വിധി; കഷ്ടമെന്നിക്കു ഭാവം.
- സ്പഷ്ടം സ്വയം ഗുരുവിൽ ഞാൻ പിഴ ചെയ്തുപോലെ. 4

ചോരപാ—കാഞ്ചുകീയനും ധാത്രിയും വെളിയിൽ കാത്തു
നിൽക്കുന്നു.

രാജാ—വേഗം കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവരൂ.

ദ്വാരപാ—കല്പനപോലെ. (പോയി.)

(അന്തരം കാഞ്ചുകീയനും യാത്രിയും ദ്വാരപാചികയും പ്രവേശിക്കുന്നു)

കാഞ്ചു—എനിക്കാകട്ടെ—

സംബന്ധിരാജ്യമിതു കാണെതിലുരപ്രസാദം,

തൽബന്ധുരാംഗിയെ നിനച്ചു മനോവീക്ഷാദം

ബദൈവം ചതിച്ചു ചതി ചിപ്പുറയല്ല കണ്ണും!

ദേവിയ്ക്കു കാലമുതി ദേവന്മാര രാജ്യനഷ്ടം.

5

ദ്വാരപാ—ഇതാ തന്വരാൻ, ആയുസ് അടുത്തുചെയ്യണം-

കാഞ്ചു— (രാജാവിന്റെ അടുത്തുചെന്നിട്ട്) തിരുമേനിക്ക

വിജയം.

യാത്രി—തന്വരാൻ വിജയം.

രാജാ—(സഞ്ചിമാതം) ആയു.

ഇക്കണ്ട രാജാക്കളെയൊന്നുപോലെ—

യാക്കാ നഴിക്കാൻ മൊരുകശയൻ

എന്നോടു ചാർച്ചുക്കു നിനച്ചിരുന്ന

മന്നൻ മഹാസേനൻ സരച്യമല്ലീ?

കാഞ്ചു—ഒരതേ, മഹാസേനമഹാരാജാവിൻ സരച്യം തന്നെ. ഇവിടെയും എല്ലാവക്കും കശലം ചോദിക്കുന്നു.

രാജാ—(എഴീച്ചിട്ട്) മഹാസേനമഹാരാജാവിന്റെ കല്പന എന്താണ്?

കാഞ്ചു—വൈദേഹീപുത്രൻ ഇതു ഉചിതംതന്നെ. മഹാസേനമഹാരാജാവിന്റെ സന്ദേശം തിരുമേനി ഇരുന്നുകൊണ്ടു തന്നെ കേട്ടാൽ മതിയാകും.

രാജാ—മഹാസേന മഹാരാജാവു എന്താണ് ആജ്ഞാപിക്കുന്നത്? (ഉറിക്കുന്നു).

കാഞ്ചു—ശത്രുക്കൾ അപഹരിച്ച രാജ്യം ഭാഗ്യംകൊണ്ടു വീണ്ടെടുക്കാനിടയായതിൽ ഞാൻ അഭിനവിക്കുന്നു—എന്നു്.

ഭീരുക്കൾക്കു മരക്കുങ്കം വിദരാസാഹം വരാത്തതാം;

പാരമുത്സാഹശീലകേ പാരിൽ ചേരൂ നരേന്ദ്രത.

7

രാജാ—ആയു, മഹാസേനന്റെ പ്രഭാവംതന്നെ ഇതെല്ലാം.

നൃപതി, സുതരോടൊപ്പം ലാളിച്ചിതെന്നെ; ജയിക്കിലും;
 ചപലനിവനോ കന്യാരണം ഫരിച്ചു മുടിച്ചുതേ;
 അപകൃതിയതും കേട്ടിട്ടെൻപേരിലിന്ദമവന്നുഹോ!
 സ്വപദമതിനാൽ വീളാനാളായി ഞാൻ ഗുരുമൂലമേ. 8

കായ്യ—ഇതാണ് മഹാസേനമഹാരാജാവിന്റെ സന്ദേശം;
 ദേവിയുടെ സന്ദേശമാകട്ടെ റസുന്ധരയമ്മ അറിയിക്കും.
 രാജാ—ഹാ അംബ!

അന്തഃപുരത്തിലമരം പതിനാറുപേരി-
 ലന്തസ്സെഴുന്ന തിരുമുപ്പു ഭരിച്ചു ദേവി
 കല്യാണശീല, ഗഗരാർച്ചിത, മൽപ്രവാ.സ-
 ശല്യാതിനിസ്സഹ നിരാമയതനെയല്ലി?

യാത്രി—കുശലിനിയായ ദേവിഇവിടെ തന്വുരാനും മറെറ
 പ്ലാവക്കും കുശലം ചോദിക്കുന്നു.

രാജാ—എല്ലാവക്കും കുശലമെന്നോ? അംബ! ഇവിടെ
 ഇഹവിധമാണ് കുശലം. (കണ്ണുനീർ വീഴ്ത്തുന്നു.)

യാത്രി—തന്വുരാൻ അതിയായി തപിക്കരുത്.

കായ്യ—തിരുമേനി ധൈര്യപ്പെടണം. തിരുമേനിക്കു
 ഇത്ര അനുകമ്പ അങ്ങോട്ടിരിക്കുന്നതേതൊളംകാല. ആ മഹാ
 സേനപുത്രി അന്തരിക്കിലും അന്തരിച്ചതായി വരുന്നതല്ല.

അല്ലെങ്കിൽ —
 ആയുസ്സുരയ്ക്കാൻ ഇണയാരവക്കും?
 വടംമുറിഞ്ഞാൽ കടമാരുതാങ്ങു!
 കാടിനുള്ളിലും ഗതി മാനുഷക്കു്,
 കാലം വരുമ്പോൾ മുടിയും മുളയ്ക്കും.

10

രാജാ—ആയു്, അങ്ങനെയല്ല—
 മഹാസേനന്റെ സുതയെൻ-
 മഹിഷീമണി, ശിഷ്യയു്;
 ദേഹാന്തരത്തിലുമഹോ!
 സ്നേഹഗമ്യയെന്നിക്കവൾ.

11

യാത്രി—ദേവി അരുളിച്ചെയ്തതാവിതു് — വാസവദത്ത
 അന്തരിച്ചുപോയി. ഞാനും മഹാസേനനും അങ്ങേ ജാമാതാ
 വായിട്ടു് മുമ്പേതന്നെ സങ്കല്പിച്ചതിനാൽ ഞങ്ങൾക്കു ഗോപാ

ലകനും പാലകനും എങ്ങനെയോ അങ്ങനെയെന്നു ഭവാനും അതിനായിട്ടാണ് ഭവാനെ ഉജ്ജയിതിയിൽ വരുത്തിയതു്. വീണ പഠിപ്പിക്കു എന്നൊരു വ്യാജേന വാസവദത്തയെ ജനങ്ങൾ അഗ്നിസാക്ഷികമായി സമർപ്പിക്കയും ചെയ്തു. ഭവാനാകട്ടെ ചാപല്യംകൊണ്ടു വിവാഹം നടക്കുംമുമ്പുതന്നെ, അപഹരിച്ചുകൊണ്ടു് ഭളിച്ചോടി. അതന്തരം നിങ്ങൾ രണ്ടുപേരുടേയും ചിത്രപടം എഴുതിവെച്ചു് ഞങ്ങൾ വിവാഹകർമ്മം നടത്തി. ആ ചിത്രപടം ഇതാ കൊടുത്തയച്ചിരിക്കുന്നു. ഇതുനോക്കി തൃപ്തിപ്പെടണം.

രാജാ—വത്സല്യത്തിനും അവസരത്തിനും അനുരൂപമാണു് അമ്മ അരുളിച്ചെയ്തതു്:—

നൃശിവാഴ്ചയേക്കാളുമേറുമീമൊഴിയിൽ പ്രിയം;

കൂറമ്മയ്ക്കിന്നുമെൻപേരിലേറെ ഞാൻതെറ്റു ചെയ്തിലും. I 2

പത്മാ—ആയുപുത്ര, ചിത്രത്തിലെഴുതിയിരിക്കുന്ന ഗുരുജനത്തെ എനിക്കു വന്ദിക്കാനാഗ്രഹമുണ്ടു്.

യാത്രി—നോക്കണം, കൊച്ചുതന്മുരാട്ടി നോക്കണം. (മുടപടം മാററി ചിത്രം കാണിക്കുന്നു.)

പത്മാ—(യോക്കീട്ടു് വിചാസം) ഇഹ ചിത്രത്തിനു് ആയുധായ ആവന്തികയുടെ നല്ല മൊയ. (വെളിവാച്ചിട്ടു) ആയുപുത്ര, ജ്യേഷ്ഠത്തിയുടെ മൊയ നല്ലവണ്ണം ഒത്തിട്ടുണ്ടോ?

രാജാ—മൊയ ഒത്തിട്ടുണ്ടെന്നല്ല, സാക്ഷാൽ വാസവദത്തനെന്നയാണു്, അമ്പോ! കഷ്ടം!

ഭംഗിതിങ്ങിമിമ്മെഴുതിലോങ്ങിനാൻ മൃത്യുവെങ്ങനെ?

മംഗലാസ്യത്തിലെല്ലിച്ചാൻ മങ്ങലെങ്ങനെയഗ്നിയു? I 3

പത്മാ—ആയുപുത്രന്റെ പടം കൂടെ നോക്കീട്ടു് നിശ്ചയിക്കാം, ഇതിനു മൊയ ഒത്തോ എന്നു്.

യാത്രി—നോക്കണം, കൊച്ചുതന്മുരാട്ടി നോക്കണം.— (രാജാവിന്റെ പടം കാണിക്കുന്നു.)

പത്മാ—(യോക്കീട്ടു) ആയുപുത്രന്റെ മൊയ യോജിച്ചിട്ടു അതു്കൊണ്ടു്, മറേറത്രം യോജിച്ചുവെന്നു് ഞാൻ വിശ്വസിക്കുന്നു.

രാജാ—ദേവീചിത്രം കണ്ടതു മുതൽ ഭവതിക്കു സന്തോഷം സങ്കീർണ്ണമായ രേൽക്കണ്ണ കാണുന്നു. ഇതെന്താണ്?

പത്മാ—ഈ ചിത്രത്തിനൊത്ത രോഗം ഇവിടെ താമസിക്കുന്നുണ്ട്.

രാജാ—വാസവദത്തയ്ക്ക് ഒത്തതായിട്ടോ?

പത്മാ—അതേ.

രാജാ—എന്നാൽ ഉടനെ വിളിച്ചുകൊണ്ടു വരണം.

പത്മാ—എന്റെ വിവാഹത്തിനുമുമ്പ്, തന്റെ സഹോദരി എന്നും പറഞ്ഞു ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ ഒരു സ്ത്രീയെ എന്നെ ഏൽപ്പിച്ചിട്ടുണ്ട്. ആ സൈരസ്രി പരപുരുഷദർശനം പരിഹരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ട് ആയു എന്നോടുകൂടി വരുമ്പോൾ ആയുപുത്രൻ നോക്കി ഗ്രഹിച്ചുകൊള്ളണം.

രാജാ—അന്തണൻതൻ സ്വസാവെങ്കിൽ

കാന്തയാളല്ല നിർണ്ണയം;

രണ്ടുപേർ തങ്ങളിൽ മായ

കണ്ടുണ്ടു പലപ്പൊഴും.

14

ഭാരവാ—(പ്രവേശിച്ചിട്ട്) തമ്പുരാൻ വിജയം. ദേവീ വശം ഏൽപ്പിച്ചിട്ടുള്ള തന്റെ സഹോദരിയെ വീണ്ടുകൊണ്ടു പോകുന്നതിനായ് ഉജ്ജയിനിക്കാരൻ ഒരു ബ്രാഹ്മണൻ വന്നു കാത്തുനിൽക്കുന്നു.

രാജാ—പത്മാവതി ആ ബ്രാഹ്മണൻ തന്നെയോ?

പത്മാ—ആയിരിക്കണം.

രാജാ—(ഭാരവാവിനോട്) പതിവുപോലുള്ള ഉപചാരങ്ങൾ ചെയ്തു് ആ ബ്രാഹ്മണനെ വേഗത്തിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കൂ.

ഭാരവാ—കൽപനപോലെ (ചോയി)

രാജാ—പത്മാവതി, ഭവതി ആ സൈരസ്രിയേയും കൂട്ടിക്കൊണ്ടു വരൂ.

പത്മാ—ആയുപുത്രൻ പറയുംപോലെ, (ചോയി)

അന്തരം യോഗസ്മരായത്തനം ഭാരവാവിനേയും പ്രവേശിക്കുന്നു.)

യോഗസ്മ—(വിചാരം)

അരമനുപരി നന്മയ്ക്കായി ഞാൻ ദേവിയേയും

വിരവിലൊളിവിലാക്കിപ്പോരിതെല്ലാം പണിഞ്ഞേൻ;

കരുതിയപടിതന്നെ കായ്കവും ഭദ്രമായി;
ശരിയിനി ഗൃപതിക്കോ ഫന്ത! തോന്നുന്നതെന്തോ? 15

ദാരുപാ—ഇതാ ഏഴുനേളിയിരിക്കുന്നു; ആയ്തൻ അടുത്തുചെല്ലാം.

യന്മനസ്— (രാജാവിന്റെ അടുത്തുചെന്നിട്ട്) അങ്ങേയ്ക്കു വിജയം!

രാജാ—സ്വപനം പരിചയപ്പെട്ടപ്പോലെയിരിക്കുന്നു. ഹേ, പ്രയാശ്ന! അങ്ങു സഹോദരിയെ പത്മാവതിവശം ഏൽപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടോ?

യന്മനസ്—ഉണ്ടു്.

രാജാ—എന്നാൽ വേഗമാവട്ടെ, ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ സോദരിയെ തിരിച്ചേൽപ്പിക്കണം.

ദാരുപാ—കല്പനപോലെ, (പോയി).

(അന്തരം പത്മാവതിയും ദാരുപാലികയും വെളിയത്തുള്ളിൽ വേഷപ്രകൃതയായ വാസവദത്തയും പ്രവേശിക്കുന്നു.)

പത്മാ—ആയ്തേ, വര വര ഒരു സന്തോഷവർമ്മമാനേ. പറയാനുണ്ടു്.

വാസവ—എന്തു്, എന്തു്?

പത്മാ—ആയ്തയുടെ സഹോദരൻ മടങ്ങി എത്തിയിരിക്കുന്നു.

വാസവ—ഇപ്പോഴേങ്കിലും ഓർമ്മ വന്നല്ലോ, ഭാഗ്യം.

പത്മാ—(രാജാവിന്റെ അടുത്തുചെന്നിട്ട്) ആയ്തപുത്രനു വിജയം. ഇതാ ത്യാസം കൊണ്ടുവന്നിരിക്കുന്നു.

രാജാ—പത്മാവതി, ഏറ്റതു തിരിയെ കൊടുക്ക. ന്യാസപ്രത്യുല്പന്നത്തിനു സാക്ഷി വേണം. അതിലേക്കിവിടെ ആയ്തനായ ദൈഭ്യനും വസുന്ധരയുമുണ്ടു്.

പത്മാ—ആയ്ത, അങ്ങേയുടെ സോദരിയെ കൊണ്ടുപൊയ്ക്കാളു.

ധാത്രി—(അവന്റുകയെ യോക്കിട്ട്) അയ്യോ! ഞങ്ങളുടെ കൊച്ചുതന്മുരാട്ടി വാസവദത്ത!

രാജാ—ഏയ്! മഹാസേനപുത്രിയോ? ദേവി, പത്മാവതിയോടുകൂടെ ഭവതി അനുപുരത്തിൽ പ്രവേശിക്കണം.

യേശുസം—പാടില്ല, ഇതെന്റെ സോദരിയാണ്.

രാജാ—അങ്ങനൊന്നു പറയുന്നതു്? ഇതു മഹാസേന
പുത്രിയല്ലയോ?

യേശുസം—അഹ രാജാവേ,

ജാതൻ ഭരതകുലത്തിൽ
ജ്ഞാതശ്രുതധർമ്മനാകീന ഭവാനു്
കൈന്തേരനീപുകാരം
പുഷ്പന്നതു യുക്തമല്ലൊട്ടും.

15

രാജാ—ഇരിക്കട്ടെ, രൂപസുന്ദര്യം ഞാൻതന്നെ നോക്കാം
വെളിയിട നീക്ക.

(ദേശപാലിക വെളിപ്പെടുത്തീടുന്നു.)

യേശുസം—(ഭാവി മരീചി) സ്വാമിനീക്ക വിജയം!

വാസവ—ആയുപുത്രന വിജയം!

രാജാ—(യോജിട്ടു്) അല്ല! ഇതാ യേശുസംരായണൻ,
ഇതാ വാസവദത്ത,

കായുതാനോ? കിനാവായോ?
കാണാകുന്നുണ്ടിതായവര;
കണ്ടുകിട്ടീട്ടുമിമ്മട്ടിൽ
കാണാതായിവളന്നഹോ!

17

യേശുസം—സ്വാമിൻ, ദേവിയെ ഭജിച്ചു മാറിയതു
കൊണ്ടു് ഞാൻ കുറുകാണാനാണ്. സ്വാമി ക്ഷമിക്കണം.

(രാജാവിന്റെ കാൽക്കൽ വീഴുന്നു.)

രാജാ—(എഴുന്നേൽപ്പിച്ചിട്ടു്) യേശുസംരാഗണനല്ലേ അങ്ങു്?

ഭ്രാന്തരേഖണം, യേശുസംഹൃദം,
മന്ത്രയുക്തിയുമിത്തരം
തന്ത്രങ്ങളാൽ ഭവാനത്രേ
ഹന്ത! നമ്മെത്തുണയ്ക്കതു്.

യേശുസം—അങ്ങര സ്വാമിഭാഗ്യങ്ങളെ പിൻതുടന്നുതേ
യുജ്ജ.

പത്മാ — ഹോ, ജ്യേഷ്ഠത്തിതന്നെയാണല്ലോ ഇത്. എന്റെ ജ്യേഷ്ഠത്തി, സഖിക്കെന്ന ഭാവനയിൽ ഞാൻ അലക്ഷ്യം ചെയ്ത പോയിട്ടുള്ളതിന് ഈ നമസ്കാരം പ്രായശ്ചിത്തം. (കമ്പിടുന്നു.)

വാസ — (ഹൃദയം കമ്പിച്ച്) എഴുതുക, എഴുതുക. ന്യായത്തിന്റെ നേർകല്പനയാണോ അപരാധം?

പത്മാ — എനിക്ക് അനുഗ്രഹമായി.

രാജാ — സഖേ നന്ദം സന്ദർശനം, ഹൃദയ വിചാരിച്ചാണോ അങ്ങു ദേവിയെ ഭജിച്ചുവെച്ചത്?

നന്ദം — രാജ്യലക്ഷ്മിയെ രക്ഷിക്കണമെന്നോ.

രാജാ — അതെ, പത്മാവതിയെ എങ്ങു വിട്ടുവെക്കുന്നിടത്?

നന്ദം — പത്മാവതി സ്വാമിയുടെ മഹിഷിയാണെന്നു വരുമെന്നു പൂർണ്ണപ്രാർത്ഥനകൾ ചെയ്തും പഠിക്കുന്നിടത്തും.

രാജാ — ഇതു തന്നെയാണു അറിഞ്ഞിരുന്നോ?

നന്ദം — ഞങ്ങൾ ഏല്പാദനം അറിഞ്ഞിരുന്നു.

രാജാ — തന്നെയാണു അറിയുന്നല്ലോ

നന്ദം — സ്വാമിൻ, ദേവിയുടെ കശലായത്താനും മറ്റും നിന്നിൽ അറിയിക്കുന്നതിന് ഞങ്ങളും വസുന്ധരയും ഇന്നുതന്നെ മടങ്ങട്ടെ.

രാജാ — അങ്ങനെയല്ല, നാം ഏല്പാദനം തന്നെ പത്മാവതിയുമൊന്നിച്ച് അങ്ങോട്ടു പോകണം.

നന്ദം — സ്വാമിയുടെ കല്പനപോലെ.

(ഭരതവാക്യം)

വിന്യാസികാവലകണ്ഠന-
ബന്ധുരമിഷ്ടാമിമദ്രമിതലം
നമുടയ രാജസംഹരൻ
നിന്മയൊടേകാതപത്രാത്യാപ്തം ക.

